

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ І ФІЛОСОФІЇ
У ДОСЛІДЖЕННЯХ МОЛОДИХ УЧЕНИХ**

збірник тез учасників
конференції молодих учених
17 травня 2018

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ
І ФІЛОСОФІЇ У ДОСЛІДЖЕННЯХ МОЛОДИХ
УЧЕНИХ**

**збірник тез учасників
конференції молодих учених
17 травня 2018 р.**

**Київ
2019**

УДК 94(100+477)+1

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол №3 від 4 квітня 2019 р.)*

Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених :
збірник тез учасників конференції молодих учених / за заг. ред. к.і.н., доц. М.М.
Бессонової ; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : Державна установа
«Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. 172 с.

У збірнику наукових праць представлені тези учасників конференції молодих учених «Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених», проведеної Державною установою «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інститутом філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, Інститутом історії України НАН України в травні 2018 року.

Конференція молодих учених покликана популяризувати історичну та філософську науку та залучити до обговорення актуальних проблем історії та філософії молодих науковців.

UDC 94(100+477)+1

Actual problems of history and philosophy in researches of young scholars:
collection of theses of the participants of the conference of young scholars / under general
edition of candidate of sciences in History, docent Bessonova M.M.; State Institution «The
Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine». Kyiv: State
Institution «The Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»,
2019. 172 p.

In the collection of scientific works there are presented theses of the participants of the conference of young scholars «Actual problems of history and philosophy in researches of young scholars», which was organized by the State Institution «The Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», H. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine in May 2018.

The conference of young scholars was intended to popularize historical and philosophical science and to engage young researchers to the discussion of the actual problems of the history and philosophy.

*За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори. Передрук можливий в разі посилання на автора і
видання.*

*The authors are responsible for the accuracy of information, which contains in the published
materials. Reprinting is possible with reference to the author and publication*

© Державна установа «Інститут всесвітньої історії
НАН України», 2019

Зміст

Передмова.....	9
----------------	---

СЕКЦІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Мудрієвська І.І.

Специфіка протистояння між Іраном і Саудівською Аравією в контексті американської зовнішньої політики.....	13
--	----

Пугачова-Лакішик Д.В.

«Спільний націоналізм» в історичному поступі скандинавських держав.....	17
---	----

Pokliatska Valeriia

The basic means of the «Enemy image» in American-Soviet relations in 1979–1991.....	22
---	----

Половинська В.В.

Особливості зв'язків між руським і скандинавським правлячими домами в XI ст. та їх значення для сучасності.....	26
---	----

Харлан Г.О.

Вплив російсько-українського конфлікту на східноєвропейську політику ФРН.....	30
---	----

Knöll Robert

Im Spiegel der Erkenntnis. Hans Memlings Diptychon Nieuwenhove im Fluchtpunkt von Nicolaus Cusanus' De visione Dei.....	35
---	----

Булка О.В.

Передумови та причини вступу Мексики до НАФТА.....	39
--	----

Бурцева М.В.

Інновації канадської імміграційної політики 1980-х рр.....	43
--	----

Галаджій О.В.

Проблема інтеграції Австралії до Азійсько-Тихоокеанського регіону наприкінці XX ст.....	47
---	----

Жога М.В.

Особливості формування зовнішньополітичної автономії Бразилії: історія та сучасність.....	52
---	----

Іванов Д.І.

Ставлення основних політичних партій щодо участі Великої Британії у війнах та конфліктах.....	56
---	----

Лушак В.В.

Г. Уоллес та проблема повоєнного врегулювання міжнародного контролю за ядерною зброєю.....	60
--	----

Мінасян Р.А.

Участь України у переговорному процесі СЕП у 2003–2004 рр.....	65
--	----

Михайленко М.Ю.

Реформа системи освіти як інструмент консолідації нації у
Королівстві Італія у перші десятиріччя після об'єднання..... 69

Танцюра К.Г.

Політичний клімат Коста-Ріки після громадянської війни 1948 р..... 73

Танцюра О.Г.

Передумови формування політики пам'яті Держави Ізраїль у
післявоєнні роки..... 77

Bespeka Vadym

Origin of American propaganda apparatus at the early Cold war (1945–
1947)..... 82

Боровікова М.О.

Формування афро-американської ідентичності в період гарлемського
ренесансу у 1920-1940-х рр..... 86

Чемоданова О.С.

Аргентина у Парагвайській війні (1865–1870 рр.):
внутрішньополітичні мотиви участі..... 90

Чуткий П.С.

Стан сучасних пакистанознавчих студій у країнах світу..... 94

СЕКЦІЯ ФІЛОСОФІЇ**Самчук Р.В.**

Постмодерні виміри ідентичності..... 100

Волковський В.П.

Становлення української національної ідентичності: від
інтелектуальної історії ХІХ ст. до сучасності..... 104

Чжен В.А.

Конфуціанський чинник модернізаційних процесів у КНР на етапі
«реформ і відкритості»..... 113

Маменко Т.В.

Теорія знаку в філософії постмодернізму (структуралізм та
постструктуралізм)..... 117

Ткачук Б.В.

Особливості феномену культурної пам'яті: експлікація понять через
призму української ідентичності..... 121

Starukh Yevheniia

Attitudes towards perspectives of artificial intelligence: pro and contra..... 125

СЕКЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Милько В.І.

Громадська участь в управлінні закладами освіти України (друга половина XIX–початок XX ст.)..... 128

Салаўеў Глеб

Падзеі 2014 г. ва Украіне і пазіцыя Рэспублікі Беларусь..... 132

Балицька А.В.

Діяльність відділу охорони здоров'я київської міської управи у часи нацистської окупації (1941–1943 рр.)..... 137

Бараннік А.М.

Становлення історичних міфів та стереотипів про запорозьке козацтво в історичній літературі XVIII ст. – першій третині XIX ст..... 141

Дудка С.А.

Сімейні домогосподарства жителів села Давидівка Пирятинського повіту (на основі даних сповідного розпису 1784 р.)..... 146

Самчук Т.В.

Харчування студентів Університету Св. Володимира (1834–1863 рр.)..... 150

Андріяка Г.О.

Просвітницька діяльність земств у розповсюдженні елементарних медичних знань серед населення Київської губернії (1904–1917 рр.)..... 154

Гаврилов В.О.

Діяльність всеукраїнського православного церковного собору 1918 р. на шпальтах тогочасної церковної преси..... 158

Спірідонов Р.Г.

Організаційно-правові засади волонтерства в Україні..... 163

Відомості про авторів..... 168

Content

Preface	11
SECTION OF WORLD HISTORY	
Mudriievska Iryna Specificity of the confrontation between Iran and Saudi Arabia in the context of American foreign policy.....	13
Puhachova-Lakishyk Darya «Common Nationalism» in the historical development of the Scandinavian states.....	17
Pokliatska Valeriia The basic means of the «Enemy image» in American-Soviet relations in 1979–1991.....	22
Polovynska Vita Features of ties between Rus` and Scandinavian ruling houses in the 11 th century and their significance for the present	26
Kharlan Hanna The influence of the Russian-Ukrainian conflict on the East European Policy of the Federal Republic of Germany.....	30
Knöll Robert In the mirror of knowledge. Hans Memling's Diptych Nieuwenhove at the vanishing point of Nicolaus Cusanus' De visione Dei	35
Bulka Oleh Prerequisites and reasons for joining Mexico to NAFTA.....	39
Burtseva Mariia Innovation of Canadian immigration policy in 1980s.....	43
Galadzhiiy Olexandr The issue of integration of Australia to the Asia-Pacific region at the end of the 20 th century.....	47
Zhoga Myroslav The peculiarities of the formation of foreign policy autonomy of Brazil: history and modernity	52
Ivanov Denis The attitude of major political parties towards Great Britain's engagement in wars and conflicts	56
Lushchak Viktor H. Wallace and the issue of post-war settlement of international control over the nuclear weapons	60

Minasyan Radik	
Participation of Ukraine in the negotiation process of the SES in 2003–2004.....	65
Mykhailenko Maryna	
Reform of the education system as a tool for the consolidation of the nation in the Kingdom of Italy in the first decades after the unification.....	69
Tantsiura Kostyantyn	
The political climate of Costa Rica after the civil war of 1948.....	73
Tantsiura Olexii	
The prerequisites for the formation of a memory politics of the State of Israel in the postwar years.....	77
Bespeka Vadym	
Origin of American propaganda apparatus at the early Cold war (1945–1947).....	82
Borovikova Maryna	
The formation of African-American identity during the Harlem Renaissance in 1920-1940s.....	86
Chemodanova Olena	
Argentina in Paraguay war (1865–1870): internal political motives of participation.....	90
Chutkyii Pavlo	
The state of contemporary Pakistan studies in the countries of the world.....	94

SECTION OF PHILOSOPHY

Samchuk Roman	
Postmodern dimensions of identity.....	100
Volkovskii Volodymyr	
The formation of Ukrainian national identity: from the intellectual history of the 19 th century to the present	104
Chzhen Vira	
Confucian factor of modernization processes in China at the stage of «reforms and openness».....	113
Mamenko Taras	
The theory of the Sign in the philosophy of postmodernism (structuralism and post-structuralism).....	117
Tkachuk Bohdana	
The peculiarities of the phenomenon of cultural memory: explication of concepts through the prism of Ukrainian identity	121

Starukh Yevheniia

Attitudes towards perspectives of the further development of artificial intelligence.....	125
---	-----

SECTION OF HISTORY OF UKRAINE**Myl'ko Volodymyr**

Public participation in the management of educational institutions of Ukraine (the second half of the 19 th and early 20 th centuries).....	128
---	-----

Salauiou Hleb

The Crimean events of 2014 in Ukraine and the Belarusian view	132
---	-----

Balytska Al'bina

Activities of the Kyiv City Health Department during the Nazi occupation (1941–1943).....	137
---	-----

Barannyk Anatoliy

Formation of historical myths and stereotypes about Zaporozhye Cossacks in the historical literature of the 18 th – first third of the 19 th century	141
--	-----

Dudka Svitlana

Family households of the villagers of Davydivka from Pyryatyn County (based on confessional statements of 1784).....	146
--	-----

Samchuk Taras

Nutrition of the students of the University of St. Volodymyr (1834–1863).....	150
---	-----

Andriiaka Hanna

Zemstva's educational activity in the distribution of elementary medical knowledge among the population of Kyiv Governorate (1904–1917).....	154
--	-----

Havrylov Vladyslav

Activity of the All-Ukrainian Orthodox Assembly of 1918 on the pages of the church press.....	158
---	-----

Spiridonov Roman

Organizational and legal principles of volunteering in Ukraine	163
--	-----

Information about Authors	170
--	-----

ПЕРЕДМОВА

Сучасна Україна здійснює пошуки та утвердження демократичних вимірів свого розвитку. Академічна соціогуманітаристика і, зокрема, історична наука випрацьовує нові засади наукових досліджень та пошуків. Цими завданнями переймається і молода генерація науковців. Інститути Відділення історії, філософії і права Національної Академії Наук України об'єднують зусилля у даному напрямі.

Тож, 17 травня 2018 року в стінах Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України відбулася міжнародна наукова конференція молодих учених «Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених». Організаторами заходу виступили Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України та Інститут історії України НАН України. Захід став втіленням співпраці і намірів керівництва наукових установ Національної академії наук України і молодих учених створити простір для реалізації наукового потенціалу, можливостей здійснення апробації результатів наукових досліджень. Конференція молодих учених «Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених» покликана популяризувати історичну та філософську науку та залучити до обговорення актуальних проблем історії та філософії молодих науковців.

До публікації у збірнику наукових праць «Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених» долучилися студенти випускних курсів магістратури, випускники історичних і філософських факультетів, які планують вступати до аспірантури; аспіранти та молоді учені ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, Інституту історії України НАН України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Київського міжнародного університету, Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Університету м. Базеля (Швейцарія).

За результатами роботи конференції підготовлено та надруковано збірник наукових праць, в якому представлені тези учасників конференції.

Наукові роботи авторів розміщені за напрямками: всесвітня історія, філософія та історія України і мають різні хронологічні та географічні межі. Актуальні дослідження з проблематики історії та філософії є вагомими для сучасного поступу України і суспільства. У збірнику розміщені публікації з широкого кола тем, які висвітлюють актуальні проблеми міжнародних відносин, міжнародної безпеки, філософії, історичного розвитку України та окремих країн світу, зокрема проблеми пам'яті, адаптації мігрантів, причини і наслідків голокосту, війни і конфлікти, двосторонні відносини, міжнародний контроль за ядерною зброєю, громадську участь в управлінні закладами освіти України (друг. пол. XIX - поч. XX ст.), реформування системи освіти в Італії, історію повсякденності, внутрішню і зовнішню політику країн світу, діяльність політичних партій, становлення і виміри української ідентичності, теорії знаку в постмодерній філософії тощо.

Важливою є перспективність сучасних досліджень молодих учених, які репрезентують соціогуманітарний блок та розвиваються, незважаючи на скрутні часи, які нині переживає українська академічна наука.

Теми досліджень молодих учених, які є цікаві, актуальні, містять проблеми, які потребують вирішення, відповідають зарубіжним дослідницьким практикам, а це говорить про те, що наукова молодь може на належному рівні репрезентувати українську науку закордоном і поширювати у міжнародному інформаційному просторі невикривлені уявлення про неї. У збірнику також містяться наукові роботи авторів з Білорусі та Швейцарії.

Сподіваємося, що тематика досліджень молодих науковців, представлених у збірнику, викличе інтерес і буде затребуваною відповідною читацькою аудиторією.

Член кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор
Директор ДУ «Інститут всесвітньої
історії НАН України»
Кудряченко А.І.

PREFACE

Modern Ukraine carries out searches and approvals of democratic dimensions of its development. Academic socio-humanities studies and in particular historical science is working out new principles of scientific research and investigation. The young generation of scholars also concerns about that tasks. The institutes of the Department of History, Philosophy and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine combine efforts in this direction.

So, on May 17, 2018, in Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine was held an international scientific conference of young scholars «Actual problems of history and philosophy in researches of young scholars». The organizers of the event were the State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine and Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. The event became the embodiment of cooperation and intentions of the leadership of the scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine and young scientists to create space for the implementation of scientific potential, the possibility of testing the results of scientific research. The conference of young scientists «Actual problems of history and philosophy in researches of young scholars» is intended to popularize historical and philosophical science and to involve junior researchers into the discussion of the actual problems of the history and philosophy.

In a collection of scientific works «Actual problems of history and philosophy in the research of young scholars» there are publications of students, graduate students of Master program, graduates of historical and philosophical faculties, who plan to enroll to PhD program; graduate students and young scientists of State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ivan Franko Lviv National University, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv International University, Korolenko Poltava National Pedagogical University, Universität Basel (Switzerland), Belarusian State University (Belarus).

As a result of the conference, a collection of the theses (the abstracts of the conference presentations of the participants of the conference) was prepared and published.

Scientific works are divided into three main areas: world history, philosophy and history of Ukraine and they covered different chronological and geographical issues. Current researches in the field of history and philosophy are important for the current advancement of Ukraine and society. The collection contains publications on a wide range of topics covering current issues of international relations, international security, philosophy, historical development of Ukraine and countries of the world, in particular problems of memory, adaptation of migrants, causes and consequences of the Holocaust, wars and conflicts, bilateral relations, international control over nuclear weapons, public participation in the management of educational institutions of Ukraine (second half of the 19th – the beginning of the 20th centuries), the reform of the educational system in Italy, the history of everyday life, the domestic and foreign policies of the countries of the world, the activities of political parties, the formation and measurement of Ukrainian identity, the theory of the sign in postmodern philosophy, and so on.

It is important that current researches of the young scholars, who represent the socio-humanitarian bloc, have a perspective for future development even under the hard conditions for the Ukrainian academy.

The topics of the research of young scholars are interesting and relevant. They are concentrated on the issues that need to be solved, and are in line with foreign research practices. It shows that young researchers can adequately represent Ukrainian science abroad and disseminate knowledge about it in the international information space. The collection also contains scientific works by authors from Belarus and Switzerland.

We hope that the subject of research of young scholars which are presented in the collection will be of great interest and will be in demand by the relevant readership audience.

Corresponding member of the NAS of Ukraine
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Director of the State Institution «Institute of World History of the
NAS of Ukraine»
Kudryachenko A.I.

СЕКЦІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

І.І. Мудрієвська, Київ

к.і.н., науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

СПЕЦИФІКА ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ ІРАНОМ І САУДІВСЬКОЮ АРАВІЄЮ В КОНТЕКСТІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Зроблено спробу розглянути ірансько-саудівське протистояння та проблему регіональної безпеки у Перській затоці на початку ХХІ ст. Висвітлено особливості зовнішньої політики США щодо Ісламської Республіки Іран та Королівства Саудівська Аравія в контексті створення дієвої системи безпеки в регіоні.

Ключові слова: Перська затока, безпека, США, Іран, Саудівська Аравія.

The article is an attempt to consider the Iranian-Saudi conflict and the regional security problem in the Persian Gulf at the beginning of the twenty-first century. The peculiarities of the US foreign policy towards the Islamic Republic of Iran and the Kingdom of Saudi Arabia in the context of creating an effective security system in the region are highlighted.

Key words: Persian Gulf, security, USA, Iran, Saudi Arabia.

Перська затока – це стратегічний нафто- і газовидобувний регіон. Стабільність і безпека Перської затоки залежить, від позиції кожної країни регіону, від взаємин між ними. Ірансько-саудівське протистояння безпосередньо визначає безпеку Перської затоки і впливає на поточний стан розвитку відносин у регіоні. Потужний вплив на трансформаційні процеси в регіоні здійснюють США.

Актуальність дослідження визначається потребою вивчення ситуації регіональної безпеки у Перській затоці на початку ХХІ ст., яка належить до найгостріших питань міжнародних відносин.

Складові обраної нами проблематики вкраплені в дослідження регіону Близького та Середнього Сходу, де значним внеском стали праці О. Воловича, С. Гуцала, О. Коппель, В. Нагайчука,

Б. Парахонського, Ю. Скорохода, В. Шведа та ін. Глибоким аналізом позначені роботи, які стосуються Перської затоки, американських науковців з Вашингтонського інституту близькосхідної політики: С. Гендерсона, Дж. Джефрі, М. Найтса, Л. Богардт та ін.

Метою аналітичної розвідки є спроба розглянути ірансько-саудівське протистояння та особливості зовнішньої політики США щодо Ісламської Республіки Іран та Королівства Саудівська Аравія на початку XXI ст.

Іран і Саудівська Аравія – це дві найвпливовіші й найбагатші держави серед ісламських країн Близького та Середнього Сходу, які ведуть боротьбу за гегемонію в регіоні, що призводить до низки конфліктів. Політичне та економічне суперництво між двома країнами доповнюють суперечності релігійного та цивілізаційного характеру (КСА сповідує іслам сунітського напрямку, ІРІ – іслам шіїтського напрямку).

Також це два потужні гравці на глобальному ринку енергоносіїв. Саудівська Аравія друга у світі за обсягом доведених запасів нафти, Іран на четвертій позиції. Іран на 2-му місці за покладами газу, Саудівська Аравія – на 5-му [1]. Через Перську затоку і, зокрема, Ормузьку протоку проходить 30-40% світової нафти (щоденно 17 млн. барелів). Стратегічна важливість робить Ормузьку протоку «найважливішою нафтовою геостратегічною точкою» [2].

ІРІ і КСА мають різні погляди щодо присутності зовнішніх сил у регіоні. Іран вважає, що з точки зору регіональної та національної безпеки у регіоні Перської затоки не повинні перебувати військові сили інших держав. Саудівська Аравія навпаки розцінює військово-морські сили США як одну зі складових власної безпеки.

Головним майданчиком опосередкованої війни між двома країнами стали арабські держави, що мають значні шіїтські громади: Ліван, Ірак, Сирія, Бахрейн та Ємен. Так, у Лівані південь країни контролює проіранська «Хізбалла». Вторгнення США до Іраку у 2003 р. призвело до падіння сунітського режиму С. Хусейна та переходу влади до рук шіїтських партій. У 2011 р. шіїти Бахрейну (близько 85% населення) підняли хвилю протестів, яка почала загрожувати падінням сунітської монархії в державі. Правлячий режим втримався лише завдяки спільній саудівсько-еміратській

інтервенції. В Ємені триває боротьба між проіранськими повстанцями-хуситами і військовою коаліцією, очолюваною КСА. Також слід зауважити, що правлячий режим у Сирії на чолі з Б. Асадом є шиїтським [1].

США безпосередньо впливають на розвиток подій у регіоні. За допомогою американського президента Д. Трампа і його адміністрації КСА і ОАЕ вдалося зміцнити антиіранську коаліцію сунітських держав. На це великий вплив мав візит лідера США в Саудівську Аравію в травні 2017 р., його переговори з королем Салманом бін Абдул-Азіз Аль Саудом, виступ на спільному арабо-ісламському саміті, де він звинуватив Іран у підтримці тероризму на Близькому Сході.

Одним з головних партнерів США у регіоні є КСА. Співробітництво двох країн триває понад 75 років [3]. За вісім років президентства Б. Обами (2009 – 2017 рр.) відносини між КСА і США значно погіршилися. Основний акцент робився на іранську ядерну програму і ефективність діяльності глави Білого дому на Близькому Сході мала визначатися саме можливістю протистояти та запобігти набуттю ядерної зброї Іраном [2]. Підписання Спільного всеосяжного плану дій (СВПД) 14 липня 2015 р. у Відні між Іраном і групою країн 5+1 (Великобританія, Китай, Росія, США, Франція, Німеччина) передбачало поступове зняття Заходом економічних та фінансових санкцій з ІРІ в обмін на відмову Тегерану від використання своєї ядерної програми у військових цілях. В певній мірі це був крок у бік міжнародної легітимізації правлячого режиму в Ірані. Однак Ер-Ріяд неодноразово наголошував, що у випадку набуття ядерної зброї Іраном, Королівство «буде як найшвидше слідувати цьому прикладу» [4].

13 жовтня 2017 р. президент США Д. Трамп оголосив про нову всеосяжну стратегію Вашингтона щодо Ірану. У новій стратегії США містився заклик до нейтралізації «дестабілізуючого впливу Ірану і стримування його агресії, особливо його підтримки тероризму і бойовиків». Відповідно до стратегії – СВПД лише гальмує, а не унеможливорює виробництво Іраном ядерної зброї [5].

12 січня 2018 р. президент США Д. Трамп продовжив ще на чотири місяці режим зняття санкцій щодо Ірану. Д. Трамп прагне

максимального задіяння потенціалу Саудівської Аравії та інших країн Перської затоки в підтримку інтересів США в близькосхідному регіоні, а саме в протидії іранському впливу, підключенні до боротьби з терористичними угрупованнями.

Навесні 2018 р. наслідний принц КСА Мухаммед бін Салман Аль Сауд здійснив майже тритижневе турне по США. Основною метою візиту було намагання заручитися підтримкою адміністрації Д. Трампа і американської політичної еліти в реалізації соціально-економічних реформ у Саудівській Аравії і здійсненні її зовнішньої політики. Зазначений візит спадкоємного принца до США сприятиме подальшому зміцненню та розширенню взаємин між двома країнами і продовжить традиційний проамериканський курс Саудівської Аравії.

Чи будуть відновлені санкції щодо Ірану та відповідно чи вийдуть США з СВПД мало бути визначено 12 травня 2018 р. Однак президент США не став очікувати 12 травня і 8 травня заявив, що США виходять із багатосторонньої ядерної угоди з Іраном. Д. Трамп висловився або за скасування СВПД взагалі, або за зміну його умов в інтересах Вашингтону. Так, 21 травня держсекретар США М. Помпео повідомив про список з 12 ультимативних вимог до Ірану. У разі виконання вимог іранською стороною США погодяться на нову угоду з Тегераном щодо його ядерної програми. 4 червня у відповідь на американські вимоги Іран повідомив про відновлення своєї ядерної програми.

Таким чином, ініційоване США загострення відносин з Іраном – країною, що має великі претензії на лідерство в цьому регіоні, де щільно переплелися геополітичні й економічні інтереси багатьох держав, може мати непередбачувані наслідки. Без сумніву, ці події матимуть значний вплив на розвиток подальшої конфронтації не лише у регіоні Перської затоки, а й на Близькому Сході в цілому.

Систему безпеки неможливо побудувати без відмови від конфронтаційного мислення у відносинах між державами Перської затоки. Лише бажання до мирного співіснування та добросусідства, відмова від гонки озброєнь, зменшення впливу і ролі США в регіоні, досягнення політичних угод та урахування інтересів як національної, так і регіональної та міжнародної безпеки може стати запорукою створення дієвої системи безпеки.

Використані джерела та література:

1. Мішин О. Битва титанів: що значить протистояння Ірану з Саудівською Аравією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/shcho-znachyt-protystoiannia-iranu-z-saudivskoiu-araviiei>.
2. Коппель О.А. Вплив політики США на геополітичну трансформацію Близького Сходу // Міжнародні відносини. Серія "Політичні науки". Електронне видання Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. [Електронний ресурс]. – 2015. – №5. – С. 74-96. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2506/2236.
3. Riedel B. Muhammad bin Salman's U.S. visit marks 75 years of U.S.-Saudi ties // Brookings Institution [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.brookings.edu>.
4. Henderson S. Saudi King-in-Waiting Comes to America // The Washington Institute for Near East Policy [Electronic resource]. – Mode of access: www.washingtoninstitute.org.
5. Трамп представив стратегію протидії Ірану [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/world/2187999-tramp-predstaviv-strategiyu-protidiji-iranu.html>.

Д.В. Пугачова-Лакішик, Київ

к.політ.н., науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

«СПІЛЬНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ» В ІСТОРИЧНОМУ ПОСТУПІ СКАНДИНАВСЬКИХ ДЕРЖАВ

Представлено історію розвитку поняття «скандинавізм». Висвітлено вплив ідей скандинавізму на розвиток країн Скандинавського півострова.

Ключові слова: скандинавізм, Скандинавія, розвиток.

The history of the development of the concept of «Scandinavianism» is presented. The influence of the ideas of Scandinavia on the development of the Scandinavian Peninsula countries is highlighted.

Key words: Scandinavianism, Scandinavia, development.

Скандинавські або нордичні країни – загальна назва країн, розташованих на Скандинавському півострові (Норвегії, Швеції, Фінляндії, а також Данії, Ісландії та Гренландії), розвиток яких взаємопов'язаний спільністю історичних подій, мовами північної германської групи, якими говорять в Данії, Норвегії, Швеції та Ісландії. Загалом термін «Скандинавія» у вузькому сенсі охоплює три королівства – Данію, Норвегію та Швецію.

Власне термін «Скандинавія» в країнах Північної Європи XIX ст. мав не стільки географічне, скільки культурно-політичне навантаження. Він позначав тісну взаємодію країн, взаємодопомогу та підготовку спільних політичних, економічних та інших проектів. Але для більшості європейців скандинавські країни ототожнювались з поняттям «Північ» (Norden), тому термін «нордичний» також звично лунає для означення цих країн.

Термін «скандинавізм» визначав прагнення народів країн Північної Європи вирішувати актуальні проблеми і протистояти конкуренції великих держав за допомогою максимально можливого зближення (аж до унії). Перший заклик до такої інтеграції здійснив данський літератор Б.-В. фон Луксдорфом, який у 1753 р. висловлював здивування, що два близьких народи – шведи та данці – щораз схрещують зброю. Ще один данець, професор Й. Снієдорф закликав обидві країни до співпраці в науці й відродженню спільної мови, що поставило б їх в рівні умови з іншими великими державами. У 1792 р. він заявив про необхідність об'єднання північних держав, що стало раннім проявом ідеї скандинавізму у XVIII ст.

Через деякий час скандинавізм знайшов підтримку в університетському середовищі. На зборах копенгагенських студентів у 1845 р. вшановували поета А.Г. Еленшлегера як провідника цієї ідеї, котрий оспівував велич Скандинавії в далекому минулому. На кшталт цих закликів були написані твори шведів Е. Тегнера та Л. Гейера, що поширило сплеск скандинавізму у всіх країнах Півночі. Цей напрям був гуманістично-культурним, не маючи нічого спільного з політичною реальністю.

Вже на ранній стадії розвитку скандинавізму можна помітити чітку тенденцію його поширення – з півдня на північ, а колискою його залишалася Данія. Кульмінації культурний скандинавізм досяг у

1845 р., адже на той час була налагоджена система гостьових професорських лекцій в університетах північних країн, а данська газета «Fædrelandet» друкувала статті шведських публіцистів без перекладу.

Однак устремління скандинавів північних країн не знаходили втілення, а рух почав набувати циклічності. Для його поступального розвитку необхідні були реальні справи, практичний досвід проведення ідеї в життя. У 1848 р. почалася прусько-данська війна, шведів та норвежців охопило співчуття до сусіднього данського народу. Однак Стокгольм обмежувався лише дипломатичними нотами, що спровокувало першу серйозну критику скандинавізму в цілому. Ззовні все виглядало по-старому – організовувалися мітинги, влаштовувалися студентські заходи, на яких виступали видатні скандинавісти тощо. Але в порівнянні з 1840-ми рр. скандинавізм був політично знекровлений, і навіть в статтях його прибічників прослідковувалась стомленість та байдужість.

Прибічникам та опонентам скандинавізму стало очевидно – для відродження руху в умовах, що змінилися, потрібна була ширша основа. На зміну студентському руху повинен був прийти загальнонародний або практичний скандинавізм. Його сенсом мав стати прагматичний перехід від малореального споріднення династій з метою створення унії до плідної співпраці північних народів як самоцілі. У 1856 р. у Швеції вийшла вагома праця К. Ларерстедта, який пропонував створити союз північних країн у формі федерації за американським зразком, але не з трьох, а чотирьох держав, зокрема й Фінляндії (адже на той момент для шведської держави гостро стояла проблема протидії зазіханням Росії).

У 1864 р. данський юрист та публіцист К. Росенберг зробив спробу відродити ідеї скандинавізму загалом для всіх північних країн. У своїй праці він критикував політику Данії, перш за все, за те, що вона була односторонньо данською та не відповідала інтересам інших народів Півночі. Він запропонував об'єднати дві корони спочатку у вигляді тісного союзу, а потім унії. У державних справах монархи мали б діяти відповідно до волі народу, яку представлятимуть обрані особи або конституційні органи. Під цими демократичними органами

вищого рівня К. Росенберг розумів майбутній Союзний парламент та Союзний уряд.

У 1900-1905 рр. відбулось пожвавлення відносин між скандинавськими державами, причиною чого стали, зокрема, політика Росії у Фінляндії та політика Німеччини щодо данської меншості у Шлезвігу. У 1902 р. було створене шведсько-норвезьке товариство «Благо братніх народів», що налічувало 3500 постійних членів (1905 р.). Метою його було розширення основи для розвитку науки і професійної діяльності в різних галузях економіки, культури, духовного життя північних країн. Різноманітність цілей і завдань неоскандинавізму відбилась в його дефініціях: педагогічний скандинавізм, економічний скандинавізм тощо. Водночас скандинавісти згадували про необхідність здійснити високі ідеали скандинавізму заради загального блага північних народів.

Однак після розпаду шведсько-норвезької унії (1905 р.) міжскандинавські об'єднання розпадалися, наукові конференції відкладалися, припинилися студентські зустрічі. У Норвегії, порівняно з Данією або Швецією, скандинавістів було найменше, адже залишалось побоювання відродження «фантазій об'єднання» з Данією або Швецією. Натомість, саме норвезький мовознавець С. Бугте у 1903 р. у доповіді «Північна єдність», спираючись на лінгвістичне розуміння спільних коренів скандинавських мов, виступив з ідеєю аполітичного скандинавізму, що передбачав культурне об'єднання і краще взаєморозуміння північних народів. Модернізований таким чином скандинавізм отримав загальну підтримку і в Норвегії. Шведи запропонували своє бачення ідей С. Бугте та наполягали на припиненні конкуренції між північними народами, на зміну якій має прийти співробітництво, а в якості програми-максимум – створення Сполучених Штатів Європи.

Але після розпаду шведсько-норвезької унії почалось охолодження відносин між двома країнами, а дансько-шведські відносини були не набагато краще – з тієї причини, що данці не приховували задоволення від розпаду унії. Відносини між країнами почали налагоджуватись лише з початком Першої світової війни, адже північним країнам необхідно було виробити загальну політику нейтралітету і розширити співпрацю. Однак в міжвоєнний період

зближення скандинавських країн не спостерігалось і лише у 1939 р. уряди північних держав розробили спільні заходи щодо загальної безпеки. Під час Другої світової війни позиція нейтральної Швеції щодо нацистської Німеччини та окупованих нею Норвегії і Данії була складною і неоднозначною – данцям і норвежцям надавалися різні види допомоги, але приватно, а офіційний Стокгольм зберігав нейтралітет. Не було налагоджено і післявоєнну співпрацю. План скандинавського оборонного союзу в кінці 1940-х рр. провалився – Данія і Норвегія вступили до НАТО, а Швеція та Фінляндія залишилися нейтральними. Не отримали розвиток плани економічного співробітництва НОРДЕК (разом з Фінляндією) і СКАНДЕК (без останньої), що мали стати противагою зростаючій могутності Європейського економічного співтовариства.

Натомість ідеї неоскандинавізму (або нордизму) знайшли втілення у створенні Північної ради (1952 р.). Таким чином, політичний нордизм ідеологічно ґрунтується на скандинавському економічному співробітництві та інтеграції за підтримки Північної Ради й визначається нині як «спільний націоналізм».

Отже, скандинавізм у ХІХ ст. не мав яких-небудь політичних результатів, але історичну роль він виконав: пройшовши крізь випробування, північні країни нині досягли найвищого рівня інтеграції. Для їх населення практично не існує кордонів, функціонує загальний ринок робочої сили, система вищої освіти, корпоративне законодавство, більшість політичних рішень також приймається спільно. Скандинавізм проявив здатність до модифікації в залежності від мінливих історичних обставин. Програмні цілі скандинавізму на Півночі нині повністю досягнуті, але фундамент цього був закладений ще у кінці ХVІІІ – ХІХ ст.

Використані джерела та література:

1. Haarder Ekman K. Mitt hems gränser vidgades: en studie i den kulturella Skandinavismen under 1800-talet / K.Ekman Haardar. – Lund: Maakadam, 2010. – 282 p.
2. Wæver O. Nordic Nostalgia: Northern Europe after the Cold War // International Affairs. – 1992. – Vol. 68. – № 1. – P. 77-102.

V.V. Pokliatska, Kyiv
candidate of sciences in History, leading specialist
Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine
named after H. Pshenychnyj

THE BASIC MEANS OF THE «ENEMY IMAGE» IN AMERICAN-SOVIET RELATIONS IN 1979-1991

У публікації розглянуті основні засоби формування «образу ворога» у 1980-х рр., коли під впливом змін в американсько-радянських відносинах спостерігалася трансформація образу протилежної держави. Було виявлено три основних періоди, упродовж яких образ протилежної держави еволюціонував від «ворога» до «партнера». У цілому, «образи ворога» в США та СРСР були своєрідним віддзеркаленням один одного.

Ключові слова: образ ворога, американсько-радянські відносини, США, СРСР, офіційна риторика, друковані ЗМІ.

In the publication there are described the basic means of forming of the «Enemy image» in 1980s, when the image of the «Other» state transformed under the influence of changes in the American-Soviet relations. There were determined three main stages of the evolution of the other state image from an «enemy» to a «partner». It was considered that the «enemy images» in both the USA and the USSR were mirror images of the each other.

Key words: «enemy image», American-Soviet relations, the USA, the USSR, Cold War, official rhetoric, printed media.

The first half of the 1980s was marked by the escalation of American-Soviet conflict, when the world was on the brink of nuclear catastrophe. In the second half of the 1980s, this global confrontation decreased and Cold War finished. These changes in American and Soviet foreign policy were reflected in the ideology of both superpowers. This research is devoted to the evolution of the «enemy image» in the USA and the USSR in the context of the American-Soviet relations during the last decade of the Cold War.

Before we examine the evolution of the «Enemy image» in the United States and the Soviet Union in 1979-1991, let's focus on the basic means of forming the «Enemy image» that was used by both superpowers during the entire Cold War, among which we can name such as the media, the education system, the cinema, cartoons and more.

The newspapers were one of the most popular means of formation of the «Enemy image» during the Cold War and occupied a special place in the ideological confrontation, because they were powerful resource of the official information. In addition, the press was widespread and easily accessible mean of obtaining information. On the pages of both American and Soviet press, stereotypes were formed with the help of text and visual images (cartoons, photos) [3, 92].

In the press, strong negative characteristics were often used towards the opposite superpower in order to form a hostile attitude of it. In the American newspapers and magazines there were used such expressions against the USSR such as the path to «despotism», «totalitarianism», «aggressive policy». Similarly, in the Soviet press the USA were depicted as «lighteners of new war». The image of the opponent country was formed on the background of constant reminders about the military threat and the expansion of opposing superpower's influence on other countries.

Very important tool of visualization of the «Enemy image» through the press were cartoons. Visual propaganda had a very strong potential impact on the society through its focus on human emotions and feelings. Among the most frequently used elements for describing the opposite side both in the American and Soviet cartoons were official and unofficial national symbols (in the USSR – mark «US», symbolic person «Uncle Sam», stars and stripes, in the USA – the hammer and sickle, the Kremlin). There were also the identification of the enemy country with the certain animal (the USSR in American cartoons was depicted as a Bear, and the USA in the Soviet – as an Eagle) [3, 95].

The next extremely important mean of forming of the «Enemy image» was the education system, which was very influential in this sphere. A special role played the school and high school history textbooks. There were present many accents on the aggressive, expansionist nature of the opposite country's foreign policy, the issues about the increase of

military funding, undemocratic political and social structure in the other side, the criticism of the economic system.

The cinematography also had important influence on shaping mass stereotypes during the Cold War. Films were characterized by vivid emotional coloring, the impact on the subconscious of the person. Films directed their viewers to self-identification with the characters of the movies. They were encouraging to feel sympathy to positive heroes – usually representatives of their own country, and hostility to negative heroes – always the representatives of the opposite side. Among the main problems, which highlighted in the movies during the Cold War, we have to mention the espionage, preparation of a secret nuclear attack, suppression of the people in the opposing superpower with undemocratic regime, inciting regional military conflicts and so on.

However, the most influential mean of the forming of the «Enemy image» during the Cold War was the official rhetoric. It reflects the official position of the government on various issues of the international situation and internal political life. During the global confrontation of the United States and the Soviet Union, it was one of the main sources of distribution of the opposite superpower's image as the main external enemy. Official rhetoric most vividly reflected the «Enemy image» and allowed to trace its specificity during a particular stage of bipolar confrontation, covered facts about military sphere, human rights, and political, economic, cultural and other issues.

At the end of 1979, there was an escalation of American-Soviet conflict caused by the invasion of the Soviet troops to Afghanistan. Aggravation of relations between the USA and the Soviet Union had found expression in the political, military, social, economic and cultural spheres and was so sharp that some researchers characterized this period as the «Second Cold War». Changes in the American-Soviet relations directly reflected in the ideological sphere. Particularly, in the early 1980s in both the United States and the Soviet Union the «enemy image» was radicalized.

In 1979-1985, in both the USA and the USSR another country was positioned as the main external «enemy», which had been characterized by extremely aggressive traits. The coverage of information about the opposite country was mostly focused on military and political topics. The

materials about the socio-economic, cultural issues performed a supporting role in perpetuating negative stereotypes about the «other» side. The main features of the «enemy image» were the following: hostility, aggression, militancy, anti-democracy. In general, the «enemy image» in the United States and the Soviet Union were a kind of reflection of each other. However, different political approaches in the U.S. periodicals caused lightly different interpretations of the USSR's image, while the Soviet one-party political system and strict censorship ensured the existence in the Soviet Union the image of the USA as the main «enemy».

Since M. Gorbachov came into power in the USSR and proposed the doctrine of the «new political thinking», first attempts to normalize relations with the USA influenced on the ideological sphere [2]. In 1985-1987, together with traditional negative coverage of information about the opposite side in both the USA and the USSR appeared first neutral evaluations of the other country. In 1988-1991, positive changes in American-Soviet relations caused the evolution of the image of the opposite state from the «enemy» to the «partner» which was vivid, both in official rhetoric and mass media. The new feature of US periodicals was the interpretation of the Soviet Union as a potential market, and also sympathy to the Soviet society because of the social problems and environmental disasters in the USSR. The Soviet press began to create a new image of the US as a «partner» which had a number of certain advantages in different areas. Particularly, the sufficiently high standard of living of Americans was emphasized in both Soviet official discourse and newspapers. Even since 1989, some kind of promotion of the benefits of life in the capitalist society started in the Soviet Union: there were ideas about the possibility of borrowing of the U.S. experience in various fields [1, 19].

Використані джерела та література:

1. Покляцька В.В. Еволюція «образу ворога» в американсько-радянських відносинах у 1979-1991 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. – Київ, 2017. – 19 с.
2. Reagan R. The President's News Conference Following the Soviet-United States Summit Meeting in Moscow. June 1, 1988. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=35903>

В.В. Половинська, Київ
к.і.н., доцент, Інститут міжнародних відносин
Київського міжнародного університету

ОСОБЛИВОСТІ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ РУСЬКИМ І СКАНДИНАВСЬКИМ ПРАВЛЯЧИМИ ДОМАМИ В ХІ СТ. ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОСТІ

У статті проаналізовано особливості відносин між руськими та скандинавськими домами в ХІ ст. Досліджено передумови та причини поступової трансформації відносин між скандинавськими та руськими домами.

Ключові слова: Русь, Скандинавія, правлячі дома.

The article analyzes the peculiarities of relations between Russian and Scandinavian houses in the 11th century. Preconditions and reasons for the gradual transformation of relations between Scandinavian and Russian houses were examined.

Key words: Rus`, Scandinavia, ruling houses.

Зв'язки між руським і скандинавським правлячими домами в ХІ ст. за своєю формою були, передусім, родинними. Так, Ярослав Володимирович Мудрий другим шлюбом одружений на шведській принцесі Інгігерд(і), чия сестра Астрід взяла шлюб з норвезьким королем Олавом II Харальдссоном Святим. Брат Олава по матері, Харальд III Сігурдасон Суворий одружився з донькою Ярослава та Інгігерд Єлизаветою (Еллісів). Скандинавські джерела також свідчать про перебування на Русі малолітнього сина Олава Магнуса (майбутнього Магнуса I Доброго, правителя Норвегії та Данії). Зміст, що наповнював згадані матримоніальні відносини, в умовах становлення феодального ладу як в Київській державі, так і в країнах Північної Європи, мав би бути продиктований політичними й економічними інтересами великого князя, з одного боку, й скандинавських конунгів – з іншого.

Автором вже була здійснена спроба комплексно проаналізувати наявні дослідження з теми [1]. Важко погодитися, що

проскандинавська політика Ярослава була зумовлена лише його особистими симпатіями (що є наслідком, на думку Джудіт Джеш, впливу матері Ярослава Рогнеди, котру дослідниця вважає принаймні наполовину скандинавкою) [2, р. 116]). Переконливішою виглядає точка зору Т.Н. Джаксон, яка доводить, що для періоду з 1018 по середину 1020-х рр. характерне посилення русько-шведських і русько-данських відносин, що було викликане бажанням Ярослава створити антипольську коаліцію в процесі боротьби за владу, тому сватання князя до дочки Олава Шведського варто розглядати у даному контексті. У перебуванні Олава на Русі, сприянні Ярославу Магнусу та шлюбу Єлизавети Ярославни з Харальдом дослідниця бачить зміцнення «русько-норвезьких зв'язків, що мали дружній характер за часів Олава Харальдссона – принаймні з 1022 р., тобто з дня смерті Олава Шетконунга, тестя Ярослава». Однак Джаксон підтримує висновок Г.В. Глазиріної, за яким шлюб Єлизавети і Харальда був складником його боротьби з Магнусом Добрим за норвезький престол. Не отримавши від союзу з князівною очікуваних результатів, Харальд після від'їзду з Русі близько 1044 р. переорієнтувався на підтримку сил всередині Норвегії [3]. Є.А. Мельникова відзначає, що складна і тривала процедура сватання як така свідчить про перехід русько-скандинавських відносин від міжособистісних до міждержавних. Звичною формою останніх з того часу стає обмін посольствами [4, с. 88-89].

Загалом, як бачимо, в XI ст., протягом правління Ярослава Мудрого шлюби між членами правлячих родин еволюціонують від «інструменту» у боротьбі за владу князя чи конунга до складника відносин між державами. Розглянемо докладніше причини, цілі та наслідки взаємного зближення руської і скандинавської сторін.

У міжусобній боротьбі за владу спочатку з батьком, Володимиром Великим, а потім і з братами та їхніми союзниками (поляками тощо), Ярослав спирався на варязьких найманців, що видається цілком природним для новгородського князя. Шлюб з Інгігерд Шведською (та сам ритуал сватання до неї, який, згідно до саг, тривав близько року і включав в себе відвідини Швеції руськими послами), однак, не виглядає лише наслідком потреби Ярослава у скандинавських вояках, а вирізняє князя як далекоглядного політика й

дає змогу побачити в ньому майбутнього «тестя Європи». Особливо, якщо припустити існування сина Іллі від першого шлюбу і його одруження в 1018/1019 р. з Естрід Данською, сестрою Кнуда Великого [5, с. 476–488]. На наш погляд, вже згадане створення антипольської коаліції не має змушувати дослідників відмовляти Ярославові в ще одній причині союзу з Олавом Шетконунгом: спробі усунення нестабільності в південному Приладожжі на межі X–XI ст. (військовий похід Східним шляхом, який здійснив ярл Свейн Хаконарсон у 1015 р. тощо), яка негативно позначалася як на стані міжнародної торгівлі, так і на безпеці Новгороду [1, с. 94]. Як наслідок, Ладозьке ярлство перетворилося на своєрідну буферну зону між Скандинавією і Руссю: ставши володінням шведки Інгігерд (як шлюбний дар князя княгині), ця область виявилася захищеною від нападів шведів, а будучи передана в управління родичу Інгігерд ярлу Рьогнвальду, який був прихильником Олава Харальдссона, – і від нападів норвежців.

На початку 1020-х рр. новий шведський король Анунд-Якоб уклав союз з Олавом Харальдссоном. Виникла військова конфронтація між Данією, з одного боку, і шведсько-норвезькою коаліцією – з другого. Ярослав підтримав у даній конфронтації Швецію та Норвегію. У 1028 р. Олав Харальдссон зазнав поразки від данського короля Кнуда I Великого і попросив притулку на Русі. Незважаючи на те, що Олав загинув у 1030 р., русько-скандинавські взаємини не змінилися. Як перебування його сина Магнуса на Русі, так і ворожі, відповідно до саг, відносини між Ярославом Мудрим і сином Кнуда Свейном свідчать на користь пронорвезької орієнтації князя (зумовленої, з-поміж іншого, родинними зв'язками). За сприяння Ярослава Магнус повернувся до Норвегії в 1035 р. та усунув Свейна від влади.

Харальд Сігурдасон, родич Магнуса й Олава, майбутній зять Ярослава Володимировича, також знайшов притулок на Русі. Після військової служби князю він рушив до Візантії, де вступив до імператорської гвардії. Отримане у походах золото Харальд відсилав Ярославу. Як вже зазначалося вище, Харальд, вочевидь, одружився з Єлизаветою Ярославною не з романтичних міркувань (які часто зустрічаємо у науково-популярній літературі), а в надії отримати

підтримку тестя у боротьбі за владу. Однак невтручання князя виглядає закономірним, оскільки претендентами на норвезько-данський престол виступили зять Ярослава Харальд, його вихованець Магнус і родич Інгігерд Свейн.

Балтійська політика Ярослава мала на меті збагачення Давньоруської держави, адже від цієї політики залежала й успішність торгових устремлінь купців. Про активну торгівлю між Руссю і Скандинавськими країнами засвідчують не тільки саги та рунічні написи на меморіальних стелах, а й археологічні знахідки. Так, німецьке срібло, яке досягало Скандинавії після 980 р., було не здобиччю чи платнею найманцям, а зокрема, являло собою прибуток від торгівлі, котру зі знанням справи вели готландці [1, с. 235].

Дивлячись через призму представників вищої скандинавської знаті, пов'язаних з руським правлячим домом родинними зв'язками, бачимо, що всі вони знаходили на Русі тимчасовий політичний притулок. Дану «традицію» започаткував ще норвезький вигнанець Олав І Трюггвасон, чиє дитинство пройшло при дворі Володимира Великого, а юність – у князівському війську, після чого майбутній король Норвегії полишив гостинну Русь-Гардаріки, немовби торуючи цим шлях своїм наступникам Олаву Святому, Магнусу Доброму і Харальду Суворому.

Доля княгині Інгігерд-Ірини, звичайно, інша, ніж знатних скандинавів, проте саги засвідчують її непересічний вплив на Ярослава-Яріцлейва та вагому роль в внутрішньополітичному житті тогочасної Русі. Ми схильні погоджуватися з дослідниками, які сприймають критично таке звеличення княгині-шведки, але воно дає нам уявлення про саме нордичне сприйняття перебування скандинавської аристократки на Русі [1, с. 189]. Оповідь про родича Інгігерд, намісника Ладоги Рьогнвальда – це теж відображення не лише історичної дійсності, а й «скандинавської мрії» про добру посаду в Гардаріки.

Отже, протягом XI ст. відбулася низка кардинальних змін, першою й найважливішою з яких став перехід до міждержавних системних відносин. На зміну некерованому і неконтрольованому припливу окремих загонів вікінгів-варягів з різних Скандинавських країн прийшли зумовлені внутрішньополітичними інтересами Русі

контакти з кожною зі Скандинавських держав окремо. Перенесення домінуючого напрямку зовнішньої політики з Візантії на Захід і Північ було продиктоване внутрішньополітичним станом початкового періоду правління Ярослава, й пізніше Балтійський регіон посів у зовнішній політиці Русі важливе місце.

Сучасні відносини України зі Скандинавськими державами будуються на засадах взаємовигідного зовнішньополітичного, економічного та культурного співробітництва, тим самим відновлюючи більш ніж тисячорічні традиції. У об'єктивно-історичних студіях цих традицій і полягає перспектива подальших розвідок у даному напрямі.

Використані джерела та література:

1. Половинська В.В. Скандинавія і Русь: діалог держав і культур: монографія / В.В. Половинська. – К.: КиМУ, 2016. – 304 с.
2. Jesch, Judith. Women in the Viking Age / Judith Jesch. – Woodbridge: Boydell Press, 2005. – 248 p.
3. Джаксон Т.Н. О скандинавских браках Ярослава Мудрого и его потомков / Т.Н. Джаксон // Александр Гордон. Научный альманах. – 2003. – № 1. – С. 53-64.
4. Мельникова Е. А. Балтийская политика Ярослава Мудрого // Ярослав Мудрый и его эпоха. – М. : Индрик, 2008. – С. 38-134.
5. Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях: междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX-XII вв. / А. В. Назаренко. – М.: Языки русской культуры, 2001. – 784 с.

Г.О. Харлан, Київ

к.і.н., науковий співробітник

Інститут історії України НАН України

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ НА СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКУ ПОЛІТИКУ ФРН

У статті проаналізовано вплив російсько-українського конфлікту на східноєвропейську політику Федеративної Республіки Німеччини. Зазначається, що стратегія федерального уряду на чолі з А. Меркель полягає в припиненні збройного протистояння на Донбасі, що переведе врегулювання конфлікту з воєнної у політико-дипломатичну площину. Водночас події 2014-2018 рр.

засвідчили нагальну необхідність кардинальної трансформації східноєвропейської політики ФРН.

Ключові слова: східноєвропейська політика, ФРН, російсько-український конфлікт.

The article covers the impact of the Russian-Ukrainian conflict on the Eastern European policy of the Federal Republic of Germany. It has noted that the strategy of the federal government led by A. Merkel is to end the armed conflict in the Donbass, and this includes the settlement of the conflict through not military, but solely political and diplomatic efforts. However, the events of 2014-2018 demonstrated the urgent need for a radical transformation of the Eastern European policy of Federal Republic of Germany.

Key words: Eastern European policy, Federal Republic of Germany, Russian-Ukrainian conflict.

Революція Гідності засвідчила прагнення українського суспільства приєднатися до процесу європейської інтеграції всупереч планам проросійських політичних сил, які на той час перебували на чолі нашої держави. Проте подальші дії стали доказом того, що в сучасних умовах позаблоковий статус держави не можна вважати гарантією безпеки. Анексія Криму, яка суперечила всім нормам міжнародного права, а потім проголошення так званих ДНР і ЛНР, відразу привернули увагу світової спільноти.

У цих умовах інерційна східноєвропейська політика ФРН виявилась неспроможною повною мірою протистояти загрозам, спричиненим розгортанням російсько-українського конфлікту. За переконанням німецького історика Манфреда Заппера, «Берлін занадто довго в своїй політиці щодо Росії видавав бажане за дійсне» [1]. Після завершення «холодної війни» політична взаємодія з Україною та іншими державами Східної Європи розвивалася за «залишковим принципом». У центрі східноєвропейської політики ФРН, як і в біполярний період, перебувало завдання забезпечення хороших відносин, перш за все, з Російською Федерацією.

Важливість розбудови українсько-німецького партнерства недостатньо оцінювалася федеральними канцлерами та представниками парламентських політичних сил ФРН. Натомість через перманентну політичну кризу та нестабільність економічної ситуації Україна традиційно залишалася досить ненадійним

партнером для ФРН. Проте «Помаранчева» революція, а особливо Революція Гідності, засвідчили прагнення українського народу долучитися до процесів європейської інтеграції. Ці події, на думку знаного німецького славіста Карла Шльогеля, вивели Україну з тіні російської або радянської імперії та «назавжди позначили її на ментальній мапі європейців» [2].

На початку 2014 р. російська агресія на Донбасі виявилась значною загрозою європейській безпеці. Проте в той час представники німецької політичної еліти були зайняті проблемами формування «великої коаліції». Вичікувальна позиція ФРН в перші тижні «української кризи» засвідчила небажання однієї з надпотуг Європейського Союзу відмовлятися від модернізаційного партнерства та проекту «Великої Європи» від Атлантики до Владивостока. Перші консультації між федеральним канцлером А. Меркель і президентом Франції Ф. Олландом щодо ситуації в Україні відбулися тільки 19 лютого в Парижі. 22-23 березня 2014 р. Ф.-В. Штайнмаєр прибув в Україну. Голова МЗС ФРН відвідав Київ і Донецьк. У центрі переговорів перебували питання мирного врегулювання російсько-українського конфлікту. Важливою спробою врегулювати конфлікт на політико-дипломатичному рівні стало підписання 17 квітня 2014 р. Женевської угоди. Однак, як засвідчив подальший розвиток подій, переговорів у «Нормандському форматі» та підписання «Мінських домовленостей» виявилось замало для стабілізації ситуації на сході України.

Наприкінці 2016 р. Ангела Меркель оголосила про свій намір вчетверте балотуватися на посаду федерального канцлера на чергових виборах, проведення яких було заплановане в ФРН восени 2017 р. Напередодні рейтинг А. Меркель зазнав відчутних втрат на тлі міграційної кризи. Саме імміграційна політика федерального канцлера поряд з її позицією щодо необхідності виконання «Мінських домовленостей» виступали основними темами критики з боку політичних опонентів та представників німецького бізнесу, які зазнали збитків від запровадження антиросійських санкцій.

Загалом події 2014-2018 рр. засвідчили неготовність федерального канцлера А. Меркель надати більшу підтримку Україні. За переконанням представників найвпливовішої німецької політичної

сили, розв'язання російсько-українського конфлікту має відбуватися не у воєнній, а у виключно дипломатичній площині. Стратегія ХДС/ХСС полягає в тому, щоб працювати над мирним вирішенням конфлікту шляхом подальшого дипломатичного тиску на Росію та посилення санкцій у разі необхідності. Так, у передвиборчій програмі ХДС/ХСС «За Німеччину, в якій ми добре й охоче живемо», прийнятій 3 липня 2017 р., зазначається, що територіальна цілісність України стоїть під питанням через російську агресію. Крім того, християнські демократи в довгостроковій перспективі закликали Росію приєднатися до «Мінських домовленостей» та продовжувати вести діалог [3].

Разом з тим, християнські демократи вирішили не перетворювати російсько-український конфлікт на складову передвиборчої полеміки з СДПН, яка традиційно є партнером по «великій коаліції» та водночас головним конкурентом ХДС/ХСС у боротьбі за посаду федерального канцлера на парламентських виборах. До речі, представники цієї політичної сили, попри засудження анексії Криму, неодноразово заявляли про необхідність скасування санкцій та пропонували розпочати нову «розрядку» в німецько-російських відносинах.

На нашу думку, саме відсутність чіткої зовнішньополітичної стратегії з боку ФРН та недооціненість України як стабільного східного кордону Євросоюзу дотепер є неподоланими перешкодами на шляху до успішного розвитку українсько-німецьких відносин. За весь період існування возз'єднаної Німеччини жоден федеральний уряд не представив детальної програми взаємодії зі східноєвропейськими державами. Разом з тим, безперервна необхідність Німеччини узгоджувати власну «східну» політику зі «східною» політикою Європейського Союзу також зіграла в цьому процесі далеко не останню роль.

Дії німецького керівництва, спрямовані на врегулювання російсько-українського конфлікту та задоволення інтересів ФРН, далеко не завжди відповідають українським інтересам. Зокрема, значного удару завдало рішення про будівництво газопроводу «Північний потік-2». Так, за словами відомого німецького дослідника Я. Берендса, «газопровід Nord Stream, який побудували незважаючи

на протест Польщі, став символом німецько-російської співпраці, що не звертає увагу на країни Східної Європи» [4].

Стратегія А. Меркель полягає в припиненні збройного протистояння на Донбасі, що переведе врегулювання конфлікту з воєнної у політико-дипломатичну площину. Війна на сході України має всі шанси стати замороженим конфліктом, вирішення якого розтягнеться на довгі роки, як це відбувається з Придністров'ям. Особливу роль у цьому питанні відіграє певна «втомленість» Заходу від українського питання, що підвищує шанси Кремля на досягнення власних геополітичних цілей.

Події 2014-2018 рр. засвідчили нагальну необхідність кардинальної трансформації зовнішньополітичної стратегії ФРН. На наш погляд, східноєвропейська політика Німеччини загалом та політична сфера українсько-німецьких відносин зокрема потребують концептуального переосмислення та якісно нового наповнення. Насамперед, у рамках двосторонніх відносин йдеться про німецьку підтримку процесів реформування та подолання корупції в Україні. Саме розбудова партнерських зв'язків з нашою державою повинна стати центральним завданням східноєвропейської політики Федеративної Республіки Німеччина. На швидке приєднання до Європейського Союзу, яке нібито повинне водночас розв'язати всі проблеми та перетворити головне джерело напруженості в Європі на простір стабільності та процвітання, у найближчому майбутньому сподіватися не варто.

Використані джерела та література:

1. Заппер М. Наважитися на ширшу експертизу: обізнаність щодо Росії та Східної Європи в Німеччині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/institutsiji-istorichnoji-nauki-v-ukrajini/2226-manfred-zapper-navazhitisya-na-shirshu-ekspertizu-obiznanist-shchodorosiji-ta-skhidnoji-evropi-v-nimechchini>.
2. Шльогель К. Український виклик. Відкриття європейської країни / К. Шльогель. - Київ, ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – 356 с.
3. Für ein Deutschland, in dem wir gut und gerne leben. Regierungsprogramm 2017 – 2021 CDU/CSU. 3. Juli 2017. S. 64. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/170703regierungsprogramm2017.pdf?file=1>.

4. Берендс Я. Кінець «східної політики»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/skhidnoi/index.php/en/dyskusiya/1426-yan-berends-kinets-skhidnoi-polityky>.

Robert Knöll, Basel
Kunstgeschichte / Philosophie M.A. Student
Universität Basel (CH)

**IM SPIEGEL DER ERKENNTNIS: HANS MEMLINGS
DIPTYCHON NIEUWENHOVE IM FLUCHTPUNKT VON
NICOLAUS CUSANUS' DE VISIONE DEI¹**

У цій статті розглядаються рамки картин як один з образотворчих інструментів у північних диптихах XV ст. Зокрема аналізується диптих Ньєвенхове Ганса Мемлінга (1487 р.), одного з представників фламандського живопису. Специфікою стилю є рамка навколо молитовного зображення, що вибудовує амбівалентні отвори, такі як двері, ворота, портали і вікна. Окрім цього, привертає увагу малий формат диптиху (призначений для приватного споглядання) та його мальовнича структура.

Ключові слова: фламандський живопис, рамка, релігійне зображення, диптих, Ганс Мемлінг.

This paper deals with the image frame as a pictorial instrument in northern devotional diptychs of the 15th century, analyzing in particular the so-called Diptych of Martin Nieuwenhove by Hans Memling, one of the protagonists of Flemish painting after Jan van Eyck. Flemish painting of the 15th century introduces the frame around the devotional image to construct ambivalent openings such as doors, gates, portals and windows. The picture frame, which has become a window (Alberti), embodies a double-edged pictorial instrument that constitutes the novel, highly mimetic style of sacred panel paintings of the 15th century and cancels it out at the same time. The pictorial structure of the diptych Nieuwenhove by Hans Memling of 1487 ultimately leads to the self-questioning of the medium of devotional imagery. Its media properties as a small-format diptych (that is intended for private contemplation), such as the opening and closing of the panels by its «user», are inscribed in a broader horizon of visualization and invisibility, revelation and concealment.

Key words: Flemish painting, frame, devotional image, diptych, Hans Memling.

---

¹ Dieser Text erscheint auch als Katalogbeitrag anlässlich der Ausstellung «SPIEGEL – Der Mensch im Widerschein» im Museum Rietberg Zürich vom 17.5 – 22.9.2019.

Für die flämische Malerei des 15. Jahrhunderts stellte sowohl die akribische Wiedergabe spiegelnder Oberflächen als auch die Darstellung tatsächlicher Spiegelobjekte bekanntlich eine nicht geringe Versuchung dar. Früh schon avanciert der Spiegel vom Inbegriff einer gesteigerten Sichtbarkeit der Welt zur Kardinalsmetapher des Bildes überhaupt. Besonders dann, wenn der Spiegel mit der Metaphorik des geöffneten Fensters in Dialog trat, konnte ein spannungsreiches, neues Verständnis von Bildern gewonnen werden, und man übertreibt kaum, wenn man in dieser Doppelrolle einen neuen Akt auf der Bühne der frühneuzeitlichen Kunsttheorie und Bildproduktion sich ankündigen sieht.

Hans Memlings kleinformatiges *Diptychon des Martin van Nieuwenhove* von 1487, das der wohlhabende Bürger aus der Oberschicht in Brügge wohl zum Zwecke privater Andacht anfertigen liess, stellt hierfür ein herausragendes Beispiel dar: Martin wendet sich im Gebet der gegenüberliegenden Bildtafel zu, wo Maria im intimen Nahraum als frontal erblickte Halbfigur erscheint, die dem vor ihr sitzenden Christuskind gerade einen Apfel reicht. Sowohl himmlisches als auch irdisches „Personal“ sind dabei derart nahe an die untere Bildkante gerückt, dass sie die Sicht auf den Raum dahinter nur teilweise freigeben: ein von grossen, hochrechteckigen Fenstern durchzogenes Interieur, das an einen bürgerlichen Wohnraum der Zeit erinnert und sich in die Tiefe auf eine weite Landschaft hin öffnet.

Dem ersten Eindruck nach zu urteilen erscheinen Maria und Christus in der profanem, alltäglichen Welt eines Brügger Mannes – die Transzendenz des Göttlichen ist für einmal greifbar nah. Und «zum Greifen nah» hat der Maler offenbar durchaus wörtlich verstanden: Dem vergoldeten Originalrahmen des Diptychons hat er durch die Gestaltung der unteren, abgeschrägten Kante das Aussehen eines Fensterrahmens verliehen. Bei erneutem Hinsehen entdeckt man, dass sich Marias roter Mantel über das Bildfeld hinaus auf dem Rahmen fortsetzt, und das Kissen dort zudem seinen Schatten hinterlässt – zwei wirkungsvoll inszenierte Details, welche die ästhetische Grenze zur Schwelle werden lassen. Schwellen unterscheiden sich darin grundlegend von Grenzen, dass der Übergang vom «diesseits» zum «jenseits» der Schwelle nicht kategorisch, sondern kontinuierlich und latent instabil verläuft. Ausserdem lässt der

Maler uns im Glauben, dass derselbe «himmlische» Marienmantel auch auf die Bildseite des Stifters gleitet, wo er das aufgeschlagene Gebetsbuch unterlegt. Wir haben folglich eine doppelte Schwelle vor uns, die sowohl das innere Gefüge der beiden Diptychonseiten, als auch die äussere Beziehung zum Betrachter kennzeichnet.

Doch damit nicht genug: Um diese Andeutung einer Union der beiden Realitätsebenen noch zu verstärken, ist im linken Bildhintergrund ein kleiner Konvexspiegel angebracht². Dieser reflektiert unsere Raumansicht und zeigt nun mit aller Deutlichkeit, dass sich Maria und Stifter tatsächlich im selben Raum, ja an der Bordüre ein und desselben Fensters befinden. Doch ist jene natürlich anmutende Präsenz des Heiligen in profan-bürgerlicher Umwelt nicht etwas verdächtig?

Tatsächlich fördert ein erneuter Blick in den Spiegel eine bemerkenswerte Doppelbödigkeit zutage, an der die ganze Darstellung hängt. Während das Diptychon nämlich a priori auf der Trennung zweier Bildträger beruht, hebt erst das Spiegelbild diese innerbildlich auf, indem es die beiden Bildflügel zu den Segmenten eines einzigen Doppelfensters deklariert. Wir haben folglich eine Zweiheit vor uns, die erst das Spiegelbild vollends zur Einheit fusioniert.

Dabei ist es von Bedeutung, dass der Spiegel auf einem geschlossenen Fensterladen angebracht ist. Die Reflexion des Spiegels in der dunklen Ecke kann dort nur sein, weil wir nicht durch das Fenster zu sehen vermögen. Beziehen wir diese blinde Stelle auf das Diptychon selbst *als* Fensterblick zurück – wie es das Spiegelbild ja selbst nahelegt, so lässt sich zugespitzt formulieren: Die beiden Bildtafeln verwandeln sich in unserer Betrachtung nur deswegen zum Einheitsraum von Stifter und Maria, *weil* unserem Blick immer zugleich etwas verborgen wird. Die Kontemplation des Diptychons geht folglich mit einem Nicht-Sehen, der Erfahrung eines Entzuges einher. Allerdings gibt es da keine Instanz im Bild, welche die menschliche *visio* von «ausen» her in ihre irdischen Schranken verwiese. Umgekehrt zeigt sich jenes negative Moment gerade im Vollzug desjenigen Sehens, welches *in* den Spiegel blickt und *über* dessen Bedeutung reflektiert. Die irdisch anmutende Nähe von Christus und Maria wird unter der Massgabe solchen spiegelnden Sehens alsbald zu einer jenseitigen Ferne, die Bildbetrachtung zugleich aber auf eine neue

---

² Der Spiegel wurde, wie unlängst nachgewiesen, erst nachträglich von Memling hinzugefügt.

Stufe gehoben, auf welcher das körperliche Sehen einer inneren, seelischen Schau gewichen ist.

Damit ist im *Diptychon Nieuwenhove* eine Form der Bildandacht angelegt, die sich mit Nicolaus Cusanus' Schrift *De visione Dei* aus der Mitte des 15. Jahrhunderts in einen spannungsreichen Dialog bringen lässt. Der weitgereiste Theologe schildert darin, von einem Bild des göttlichen Antlitzes («icona Dei») ausgehend, eine vergleichbare Bilderfahrung, die er an die Mönche des Klosters Tegernsee richtet. Der Betrachter soll dadurch die Bedingtheit seines Sehens erfahren, dass die Christusikone seinen Blick jäh erwidert, wobei sie – entgegen den Gesetzen irdischer Optik – alle Betrachter *zugleich* adressiert. Dem eingeschränkten Sehvermögen stellt sich die Blickpotenz des allsehenden Gottes gegenüber, die durch die Ikone als «Änigma» vorstellig wird.

Allerdings kann jene unerreichbare Ferne der *visio absoluta* durch eine Besinnung des Menschen auf sein eigenes Wesen eingeholt werden: «Da dein Sehen dein Sein ist, bin ich also, weil du mich anschaust» [5, Kap. 4, S. 15]. Das Verhältnis zwischen Sehen und Gesehen-werden vor dem Bild ist folglich als *Spiegelung* zu denken, bei der sich das absolute und schöpferische Sehen in der menschlichen Sehkraft widerspiegelt. Diese endliche Sehkraft vermag sich demnach gerade dank der reflexiven Einsicht in seine Beschränktheit dem Unendlichen anzunähern, wodurch sie selbst zu einem «lebendigen Spiegel» wird, in dem menschlicher und göttlicher Blick zusammenfallen: «So sieht jedes Angesicht, das in dein Angesicht schauen kann, nichts anderes oder von sich Verschiedenes, weil es seine eigene Wahrheit sieht» [5, Kap. 6, S. 21].

Ist am Ende der verdunkelte Spiegel im *Diptychon Nieuwenhove* als jenes Änigma absoluten Sehens zu verstehen, von dem Cusanus spricht? Dies bleibt «Spekulation», im wahrsten Sinn des Wortes. Tatsächlich aber offenbart Memlings Spiegel nicht allein Sichtbares unter anderem, er reproduziert nicht bloss unsere Raumansicht, sondern er wird selbst zum Subjekt eines anderen Blicks, der allein uns die Vereinigung von Menschlichem und Göttlichem im verdunkelten Bild vorstellt – wo, mit Cusanus gesprochen, *videre* und *videri* in eins fallen. Es ist wohl die genuine Leistung des Spiegels, diese gegensätzlichen Blicke in sich zu bündeln. Der Spiegel verspricht dem irdischen Sehvermögen allzu viel, und er selbst legt uns nahe, dass dieses Versprechen nicht im hier und jetzt,

sondern nur dereinst einlösbar sein wird – womit wir bei dem alten Pauluswort angelangt wären, das sowohl Theologen wie auch Maler herausgefordert haben muss: «Wir sehen jetzt durch einen Spiegel in einem dunklen Bild; dann aber von Angesicht zu Angesicht. Jetzt erkenne ich stückweise; dann aber werde ich erkennen, gleichwie ich erkannt bin» (1Kor 13,12).

Literatur:

1. Ganz D. Medien der Offenbarung. Visionsdarstellungen im Mittelalter, Berlin, 2008.
2. Wolf G. Schleier und Spiegel. Traditionen des Christusbildes und die Bildkonzepte der Renaissance. München, 2002.
3. Belting H., Kruse C. Die Erfindung des Gemäldes. Das erste Jahrhundert der niederländischen Malerei. München, 1994.
4. Jacobs L. Opening doors. The early Netherlandish triptych reinterpreted. Pennsylvania, 2012.
5. Cusanus N. De visione Dei. Das Sehen Gottes. // Deutsche Übersetzung von Helmut Pfeiffer. Trier, 2007 (1985).
6. Beierwaltes W. Visio facialis. Sehen ins Angesicht. Zur Koinzidenz des endlichen und unendlichen Blicks bei Cusanus. München, 1988.

О.В. Булка, Київ

аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИЧИНИ ВСТУПУ МЕКСИКИ ДО НАФТА

Розглянуто економічні та політичні передумови і причини вступу Мексики до Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА). Визначено роль неоліберального повороту, як ключового фактору вступу Мексики до НАФТА.

Ключові слова: Мексика, НАФТА, неоліберальний поворот.

The economic and political background and reasons for the entry of Mexico into the North American Free Trade Area (NAFTA) are considered. The role of the neo-liberal rotation as the key factor for Mexico's accession to NAFTA has identified.

Key words: Mexico, NAFTA, neoliberal turn.

Мексика приєдналася до Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА) з її підписанням у грудні 1992 р., що дало старт перетворенню її економіки на одну з найбільш відкритих у світі.

Тривалий час однією з головних рис економічної політики Мексики був протекціонізм – захист національного ринку та місцевої промисловості від іноземної конкуренції. Ця політика у формі імпорتنих зборів і мит з часом набула важливого значення як джерело грошових надходжень до бюджету країни. Державі відводилася провідна роль і в економічному, і в соціальному розвитку країни. Потужний державний сектор допоміг зміцнитися приватному національному капіталу, для якого були створені сприятливі умови. Усе це сприяло досить швидкому збільшенню ВВП, який на 1970 рр. становив більше 8% за рік. Проте немалу роль у цьому зростанні зіграв і «нафтовий фактор» після відкриття значних покладів нафти і газу, а також колосального росту цін на енергоносії на світовому ринку. З 1976 по 1980 рр. доходи від експорту нафти зросли вдвічі – з 6 до 14 млрд. доларів США і склали 70% вартості всього експорту країни [1, с. 14]. На тлі таких оптимістичних показників динаміки розвитку економіки мексиканський уряд залучав величезні кредитні кошти від іноземних банків, обсяг яких удвічі перевищував суму кредитів для інших країн латиноамериканського регіону. Однак така досить стійка система захисту національної економіки, що протрималася в Мексиці приблизно з кінця 1920-х рр. дуже швидко зійшла нанівець з початком 1980-х рр.

У 1982 р. Мексику спіткала масштабна фінансово-економічна криза, поглиблена борговою кризою і подальшим зниженням цін на нафту. У вересні того ж року мексиканський уряд заявив про свою неплатоспроможність і звернувся до Міжнародного валютного фонду з проханням про невідкладну фінансову підтримку з метою поновлення виплат за короткостроковими борговими зобов'язаннями. МВФ же обумовив таку підтримку низкою вимог, що стосувалися скасування імпорتنих обмежень та лібералізації зовнішньої торгівлі. Однак правлячі кола Мексики не одразу пішли на виконання цих вимог і впродовж трьох років – з середини 1982 р. до середини 1985 р. – імпортні обмеження в різних формах були навіть посилені задля

зниження дисбалансу в зовнішній торгівлі. Проте криза першої половини 1980-х рр. виявилася для Мексики надто глибокою. У лютому 1981 р. були повністю вичерпані валютні резерви країни і курс песо до долара різко понизився – з 26 до 40. В умовах швидко зростаючої інфляції почався активний відтік капіталу з країни (за офіційними даними, лише в 1981 і 1982 рр. він становив 8 млрд. доларів США). Мексиканська економіка опинилась у вкрай тяжкому положенні. Темпи росту ВВП країни в 1982 р. знизилися до 0,5%, а вже в наступному році спостерігався спад на 5,3% [2, с. 13].

У цей найгостріший період кризи мексиканський уряд на чолі з тодішнім президентом Мігелем де ла Мадридом зосередився на стабілізації платіжного балансу і поновленні обслуговування зовнішнього боргу, щоб відновити в іноземних кредиторів довіру до країни. Але для повернення цієї довіри в умовах жорстких вимог від іноземних банків залишалось лише кардинально розширити експорт і знизити імпорт до мінімуму.

Роком остаточного повороту мексиканської економічної політики до неоліберальних практик за рецептами МВФ вважається 1985 р., адже саме в липні того року керівництво Мексики відійшло від традиційних методів контролю над кризовою ситуацією і почало проводити політику відкритої економіки по відношенню до іноземних вкладників капіталу. Так, якщо ще в червні 1985 р. протекціоністські заходи у формі обов'язкових попередніх дозволів на імпорт поширювалися на 92% національного виробництва, то до грудня цей показник знизився до 47%, в наступному році – до 25%, а в 1989 р. – до 19,8%. Одночасно почалося швидке зниження імпортних мит: зі 100% у 1985 р. до 30% у 1988 р. і до 22,7% на середину 1987 р.; а вже в кінці цього року імпортне мито знизилося до 11,8% [2, с. 14].

У листопаді 1985 р. Мексика вступила до ГАТТ (сучасна Світова Організація Торгівлі), взявши на себе низку нових зобов'язань щодо лібералізації торгівлі. Також почалася масштабна реорганізація держсектора економіки, що передбачала закриття, продаж чи злиття 236 компаній з державною участю. Усього ж на кінець 1988 р. число компаній з участю державного капіталу скоротилося з 1155 до 390 [3, с. 11].

У цей же час уряд Мігеля де ла Мадрида на зовнішній арені почав схилитися до визнання асиметричної взаємозалежності зі США і проводити лінію, спрямовану на всебічну взаємодію з північним сусідом Мексики. І якщо наприкінці 1970-х рр. висунутий Вашингтоном проект Північноамериканського співтовариства не знаходив жодної підтримки в Мексиці, то вже наприкінці 1980-х рр. ідея інтеграції отримала велику кількість прибічників як серед бізнесових кіл, так і серед представників урядових відомств та ідеологів основних партій Мексики – Інституційно-революційної партії та Партії національної дії.

Неоліберальна політика зі ще більшою інтенсивністю була продовжена і наступним президентом Мексики – Карлосом Салінасом де Гортарі, який очолював міністерство планування та бюджету в уряді де ла Мадрида. У перший рік перебування при владі уряд Салінаса де Гортарі уникав дискусій з проблем інтеграції і не ставив питання про укладення договору зі Сполученими Штатами. Однак зростаюча необхідність залучення нових інвестицій до Мексики та потреби в технологічній модернізації промисловості обумовили зміну позиції мексиканського президента і в 1990 р. він заявив про намір почати переговори з Вашингтоном щодо угоди про вільну торгівлю. Також владні кола Мексики розраховували, що в рамках даної угоди країна отримає переваги у вигляді унаслідок чого зросте експорт, що допоможе знизити рівень безробіття. До того ж, це дало б можливість збільшити валютні накопичення, стабілізувати курс національної валюти та почати активно зменшувати зовнішню заборгованість. Серед факторів ухвалення такого рішення президентом слід також назвати досвід прикордонних районів Мексики та США, де ще з 1980 рр. проходила тиха інтеграція, а на початок 1990-х рр. вони перетворилися на ареал прискореного економічного росту в Мексиці [4, с. 4]. У червні 1990 р. на зустрічі президентів США та Мексики (Дж. Буша та К. Салінаса) обидва лідери заявили про готовність розпочати переговори. А на наступному саміті, що проходив у листопаді в мексиканському штаті Нуево-Леон, Салінас де Гортарі заявив, що у відносинах Мексики та США почалася нова ера, заснована на взаємній повазі [4, с. 8]. На початку лютого 1991 р. було оголошено про включення в переговори

Канади, а 12 лютого відбулася перша зустріч міністрів торгівлі трьох країн. Сам же договір було підписано 17 грудня 1992 р. і він набув чинності з 1 січня 1994 р.

Отже, основною передумовою вступу Мексики до НАФТА можна вважати так званий неоліберальний поворот в економічній політиці країни, що полягав у відході від багаторічної політики протекціонізму і розпочався у 1980-х рр. А серед головних причин вступу до НАФТА слід назвати наступні: необхідність подолання руйнівних наслідків фінансово-економічної кризи 1982 р., яка мала як внутрішні, так і зовнішні передумови; особисті переконання керівництва Мексики, яке вважало, що саме збільшення експорту, зменшення державного втручання в економіку та залучення значних іноземних інвестицій сприятиме інтенсивному розвитку Мексики; взаємозалежність економік Мексики та її північного сусіда – США, яка ставала все більш помітною впродовж 1980-х – початку 1990-х рр.

Використані джерела та література:

1. Шереметьев И.К. Растрченный престиж «восходящего гиганта» // Латинская Америка – 2008. – № 9. – С. 11-21.
2. Шереметьев И.К. Почему неолиберализм одержал верх над традиционализмом (мексиканский опыт осуществления неолиберальных реформ) // Латинская Америка – 1993. – № 6. – С. 11-17.
3. Лапшев Е.Г., Шереметьев И.К. Метаморфозы мексиканской модели развития // Латинская Америка – 1990. – № 6. – С. 3-14.
4. Чумакова И.М. Мексика: путь в первый мир // Латинская Америка – 1993. – № 7. – С. 3-14.

М.В. Бурцева, Київ
аспірантка

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ІННОВАЦІЇ КАНАДСЬКОЇ ІМІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ 1980-Х РР.

Здійснено короткий огляд процесу розвитку канадської імміграційної політики у 1980-х рр. Визначено вплив відповідних змін на етнічний склад

населення країни та подальший розвиток як канадської політики з питань імміграції, так і політики мультикультуралізму держави.

Ключові слова: Канада, імміграція, політика, переселенці.

A brief overview of the development process of the Canadian immigration policy in the 1980s was made. The impact of the relevant changes on the ethnic composition of the country's population and the further development of both the Canadian immigration policy and the policy of multiculturalism of the state have been identified.

Key words: Canada, immigration, politics, immigrants.

1980-ті рр. стали для Канади першим десятиліттям практичної реалізації нової, відкритої імміграційної політики цієї держави, запровадженої відповідно до Закону про імміграцію 1976 р. Попри прийняття нового закону, політика щодо переселенців у цей період зазнавала подальших змін, які демонстрували продовження еволюції політики «відкритих дверей». Тож, метою даної публікації є огляд основних проявів оновленої імміграційної політики означеного періоду.

Головним чином, нові законодавчі норми істотно вплинули на склад регіонального походження іммігрантів до Канади. Так, ліберальні кроки призвели до зростання кількості заявок на переселення від осіб, які були вихідцями із регіонів, які донедавна вважалися небажаними або взагалі забороненими для в'їзду до Канади. Бальна система відбору та Закон про імміграцію 1976 р. забезпечували рівні можливості для усіх переселенців, незалежно від країни їхнього походження або приналежності до певної раси, етнічної групи, національності чи багатьох інших факторів. За даними, наведеними у праці канадської дослідниці Валері Новлс, у 1966 р. 87% іммігрантів до Канади були вихідцями із європейських держав, а решта, відповідно, з інших регіонів світу. Станом на 1970 р. вже 50% переселенців були вихідцями із Вест-Індії, Гаяни, Гаїті, Гонконгу, Філіппін, Індії та Індокитаю. Зрештою, у 1970-ті – 1980-ті рр. переважна більшість іммігрантів прибувала до Канади з країн Африки, Азії, Карибського регіону, або Латинської Америки [1, с. 211]. Згідно зі статистичними даними, зібраними комісією Міністерства праці та імміграції Канади, у 1982 р. найбільшу частку

переселенців до цієї країни становили вихідці з азійського регіону – 34,3% [2, с. X]; у 1986 р. іммігранти із цього регіону продовжували посідати першість серед новоприбулого населення – 41,9% [3, с. 12]; як і у 1989 р. – 48,6% [4, с. 12]. Ці дані свідчать про швидкі темпи зміни національного складу канадського суспільства.

Нововведення в імміграційній політиці Канади після прийняття Закону 1976 р. також простежуються і у прийнятті біженців та вихідців із конфліктних регіонів. До того ж, новою рисою стала поява категорії «політичних» мігрантів. Наведемо кілька прикладів.

Так, у кінці 1982 р. радянська влада наклала повну заборону на діяльність професійної спілки робітників «Солідарності» у соціалістичній Польщі. Ця організація очолювала рух спротиву та боротьбу із прорадянським режимом у цій країні. Відтак, у першій половині 1980-х рр. до Канади прямували польські переселенці – особи, яких переслідувала польська влада за політичними звинуваченнями, за причетність до діяльності «Солідарності».

Іншим прикладом може бути 1983 р., який відзначився подіями Чорного липня у Шрі-Ланці, де відбулась серія погромів та масових заворушень. В якості реагування на ці події Канада спеціально запровадила більш лояльні візові вимоги для вихідців зі Шрі-Ланки.

Визнанням таких політичних кроків назустріч переселенцям став 1986 р., коли «народ Канади» отримав правозахисну премію Нансена від Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, за внесок у захист прав цієї категорії переселенців.

У кінці десятиліття 1989 р. відзначився червневими подіями у Китаї – на Пекінській площі Тяньаньмень відбулися масові демонстрації, заворушення молоді за політичні та соціальні зміни у країні, які завершилися силовим розгоном, внаслідок чого загинули сотні демонстрантів. У відповідь на ці події влада Канади послабила вимоги для переселенців із Китаю, завдяки чому близько 8 тис. осіб прибули до країни.

У 1980-х рр. канадська імміграційна політика демонструвала й нові підходи у законодавстві щодо біженців (*refugee policy, humanitarian immigration*). Адже саме у цей час постало питання щодо необхідності розмежування імміграційного законодавства та законодавства щодо біженців, що було викликано низкою тогочасних

реалій. Приміром, до пересічних трудових іммігрантів застосовували певні обмеження, перевірки, вимоги; у той час як чинність таких само вимог та обмежень щодо біженців дуже сильно перешкоджала можливості для переїзду цієї категорії переселенців до Канади.

Важливість цієї проблеми для канадської імміграційної політики демонструють офіційні документи тих часів. Так, у 1979 р. був презентований Другий щорічний звіт до Парламенту щодо рівня імміграції, який вперше містив окремий щорічний план щодо прийняття біженців. У жовтні 1981 р. було представлено щорічний звіт до Парламенту щодо рівня імміграції в 1981 р., у якому вперше було визначено специфіку гуманітарних переселенців із африканського континенту та які були означені як ті, «хто найбільше потребує» допомоги.

Окрім цього, Ед Ратушний, тогочасний спеціальний радник міністра праці, людських ресурсів та імміграції, презентував доповідь щодо системи визначення біженців у травні 1984 р. перед новим міністром Джоном Робертсом. У доповіді велася мова про непередбачуваність та недалекоглядність попередніх законодавчих норм і рішень щодо біженців, та вказувалося на необхідності оновлення процесу визначення статусу біженців у Канаді. У квітні 1985 р. Рабі Гюнтер Плат представив черговий аналіз недоліків чинної законодавчої системи щодо біженців та запропонував три моделі подальшого реформування системи визначення статусу біженця. Серед яких, наприклад, було запропоновано відмовляти у розгляді заяв на статус біженця тим особам, які не відповідали визначенню міжнародної конвенції щодо біженців; тим, хто нелегально перебував на території Канади понад півроку; а також тим, чиї заявки було подано повторно, без нових обставин чи доказів.

Зрештою, було запроваджено нове законодавство з питань біженців. Так, Законопроект С-55 (Bill C-55), представлений у 1987 р., та ухвалений у липні 1988 р., вступив у дію із 1 січня 1989 р. як Закон S.C. 1988. За цим документом усі нелегальні іммігранти у Канаді здобували можливість податися на отримання статусу біженців. Проте, відтепер було запроваджено двоетапний процес перевірки заявників, та роботу спеціальної Ради з питань імміграції та біженців. Більше того, відповідно до Закону, особи, які прибували до Канади

через безпечну третю країну, втрачали право отримати статус біженців.

Таким чином, після прийняття нового Закону по імміграцію у 1976 р. реалізація канадської імміграційної політики упродовж 1980-х рр. мала наслідком зміну етнічного складу переселенців, які прямували до Канади, та виділення в рамках цієї політики окремого напрямку – політики щодо біженців. У результаті, це спричинило подальші зміни в етнічному складі населення Канади та вплинуло на подальший розвиток як канадської політики з питань імміграції, так і політики мультикультуралізму цієї держави.

Використані джерела та література:

1. Knowles V. Strangers at Our Gates: Canadian Immigration and Immigration Policy, 1540-2015 / V. Knowles. – Toronto, High Town, Tonawanda: Dundurn Press, 2016. – 336 p.
2. 1982 Immigration Statistics. Employment and Immigration Canada. Immigration and Demographic Policy Group. Ottawa: Minister of Supply and Services Canada, 1984. – 81 p.
3. 1986 Immigration Statistics. Employment and Immigration Canada. Immigration and Demographic Policy Group. Ottawa: Minister of Supply and Services Canada, 1988. – 110 p.
4. 1989 Immigration Statistics. Employment and Immigration Canada. Immigration and Demographic Policy Group. Ottawa: Minister of Supply and Services Canada, 1991. – 92 p.

О.В. Галаджій, Київ

аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПРОБЛЕМА ІНТЕГРАЦІЇ АВСТРАЛІЇ ДО АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ НАПРИКІНЦІ XX СТ.

Висвітлено проблематику інтеграції Австралії до Азійсько-Тихоокеанського регіону наприкінці XX ст. Визначено роль зростання економічного потенціалу країн в питанні посилення впливу в АТР та в регіоні в цілому.

Ключові слова: Австралія, АТР, економічний потенціал.

The issues of Australia's integration into the Asia-Pacific region at the end of the 20th century are highlighted. The role of the economic potential of countries in increasing influence in the APR and in the region as a whole has been determined.

Key words: Australia, APR, economic potential.

У 1980-х рр. австралійська зовнішньополітична стратегія переживала важливі трансформації - відбувалось поглиблення відносин із країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону. Інтеграція в АТР була необхідною зміною зовнішньополітичної стратегії після кризи внаслідок участі Австралії у війні у В'єтнамі. В останній чверті ХХ ст. економіка країн Азії суттєво зростала, незважаючи на кризи, тому інтеграція Австралії в економічний простір АТР значно посилила країну.

Австралія в АТР наприкінці ХХ ст. в українській історіографії розглядається тільки епізодично в контексті багатосторонніх відносин в регіоні. Інтеграцію Австралії в АТР досліджували російські дослідники Архипов В., Фірсов Е. та Рудницький А., які особливу увагу приділили економічній ролі країни. Англомовна історіографія приділяє увагу процесу становлення Австралії як країни середньої сили після війни в Афганістані.

Завданнями публікації є визначення шляхів розширення впливу Австралії в АТР та ролі зростання економічного потенціалу Австралії для становлення її країною середньої сили.

Інтерес Австралії до співпраці з країнами Азії постійно зростав із середини ХХ ст. Проте реальне проведення регіональної зовнішньої політики в АТР, яка б спиралась на національні інтереси, відбулось лише на початку 80-х років ХХ ст.

Особливістю Австралії є її розміщення на окремому континенті у Південній частині Тихого океану. Ця ізоляція дозволяє робити наголос на побудові зовнішньої політики на основі торгово-економічних відносин, безпеку яких підтримують, у першу чергу, флот та повітряні сили. Ресурси цієї держави визначають та обмежують можливості її економіки - Австралія експортує продукцію легкої та хімічної промисловості, харчові товари, вугілля, метали, інвестує переважно в інфраструктуру інших країн.

Першою платформою для інтеграції Австралії до Азії стала Організація Договору Південно-Східної Азії (СЕАТО), заснована в 1954 р. Австралією, Францією, Новою Зеландією, Пакистаном, Британією, США, Філіппінами і Таїландом. Проте, на відміну від участі у СЕАТО, членство в АСЕАН із 1967 р. принесло більше користі, оскільки Австралії було полегшено контакти з країнами Південно-Східної Азії. Також вона суттєво укріпила позиції серед країн Південно-Тихоокеанського регіону внаслідок заснування у 1971 р. Форуму Тихоокеанських островів, до якого увійшли Австралія, Нова Зеландія, Тонго, Західне Самоа, острови Кука, Науру та Фіджі. Канберра зайнялась поширенням свого впливу на ПТР через цей форум завдяки економічним програмам підтримки у 1974 р. Завданням Австралійського уряду було здобуття впливу на Фіджі – найбільш заселену на той час країну Океанії [1, с. 73-75].

Поразка США у В'єтнамі та економічна криза остаточно підштовхнули Австралію до пошуку партнерів у Азії. За діяльності уряду М. Фрейзера (1975-1983 рр.) стратегічними партнерами цієї країни було проголошено Японію, Південну Корею та АСЕАН. Окрім цього, стратегія Національної безпеки визначала пріоритетним налагодження співпраці з Індією та Китаєм. Уряд М. Фрейзера також офіційно визначив завданням розвиток відносин з країнами АТР [2, с. 5-6].

На початку 1980-х рр. Австралія шукала ринки збуту серед країн-членів АСЕАН, намагаючись у першу чергу інвестувати в інфраструктуру країн. Протягом 1980-х – 1990-х рр. Австралія мала 68% експорту до країн-членів АСЕАН та приблизно 45% капіталовкладень. Протягом 1990-х рр. рівень інвестування зменшився на користь збільшення експорту. Вже у 1983 р. Австралія підписала перший договір про вільну торгівлю – з Новою Зеландією. Була введена система субсидій та зменшені обмеження для руху товарів між цими країнами, зокрема харчової продукції. Угода доповнювалась новими умовами в 1997 та 2013 рр., які зменшили тарифи на експорт товарів легкої промисловості та техніки [3].

Лейбористський уряд Р. Хоука продовжив поглиблення регіонального впливу Австралії, проте головним партнером уряд все ще визнавав США. Велику роль при цьому відіграло створення АТЕС

у 1989 р. за сприяння Р. Хоука. Зустрічі урядовців у форматі АТЕС не тільки дозволяли вирішити регіональні проблеми, але і перетворювали Австралію на регіональну країну, інтереси якої треба враховувати.

Протягом 1980-1990-х рр. відсоток економічних відносин Австралії з країнами АПЕК, зріс від 67% до 78% від загальної економічної діяльності. Основними партнерами Австралії стали Японія, Південна Корея, Гонконг, Китай і Тайвань. Структура торгівлі змінилась – збільшились об'єми торгівлі промисловими товарами і сировиною (23% і 60% відповідно). Особливо цінним було надання Австралією послуг щодо розвитку інфраструктури та продаж морської техніки. При цьому зіграв роль досвід Австралії із розвитку власної інфраструктури у несприятливих природних умовах [4, с. 15-17].

У грудні 1989 р. уряд П. Кітінга (20 грудня 1991 – 11 березня 1996 рр.) прийняв нову стратегію національної безпеки, яка офіційно поставила стратегічне завдання входження Австралії до Азії. Вона допускала кілька ступенів залучення Австралії у регіональні відносини, серед яких було розширення економічних відносин і залучення до вирішення проблем безпеки. Протягом 1990-х рр. Австралія розширила свій вплив на країни Океанії через діяльність форуму Тихоокеанських островів, а також через участь у регіональних форумах АПЕК та АСЕАН. З моменту створення зони вільної торгівлі АСЕАН 28 січня 1992 р. Австралія прагнула долучитись до неї, проте не була готова в економічному плані до зменшення тарифів.

Процес вступу затягнувся до 2009 р., коли Австралія та Нова Зеландія офіційно долучились до Зони вільної торгівлі АСЕАН-Австралія-Нова Зеландія. З боку АСЕАН виступили Камбоджа, Індонезія, В'єтнам, Лаос, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур і Таїланд. Новий договір скасовував митні тарифи на більшість товарів, які були ключовими у торгівлі між Австралією і країнами ПСА. Окрім того, Австралія протягом останнього десятиліття ХХ ст. направила інвестиції на розвиток інфраструктури країн ПСА, побудувавши або відновивши портові/припортові містечка і установи, що збільшило її значення для своїх партнерів [5].

Таким чином, для посилення впливу в Азії Австралія скористалась економічним потенціалом – ставши експортером необхідних сировини та техніки, Канберра отримала доступ на ринки ключових країн регіону. Інвестування в інфраструктуру цих країн посилило двостороннє партнерство. Це збільшило економічну потужність Австралії та значення партнерства з нею для країн Азії. Створивши мережу двостороннього партнерства, Австралія активно долучилась до розвитку регіональних економічних форумів, на зразок АСЕАН, СЕАТО, АТЕС та підтримувала обговорення питань безпеки на них.

Створення двостороннього партнерства з країнами середньої сили на основі економічного та безпекового співробітництва дало можливість Австралії перетворитись на впливового політичного гравця регіону. Участь в регіональних організаціях суттєво посилила і надалі посилює позиції Австралії. Долучення до зони вільної торгівлі АСЕАН сприяло участі Австралії у Великій двадцятці, а поглиблення економічних відносин привело до її вступу до організації Транстихоокеанського партнерства.

Використані джерела та література:

1. Пале С.Е. Роль Австралии в Южнотихоокеанском регионе в 2000-х годах // Юго-Восточная Азия: актуальные проблемы развития. – 2009. – Выпуск 13. – С. 71-80.
2. Australian Defence. November 1976 / Canberra: Australian Government Publishing services, 1976. – 64 p.
3. Australia-New Zealand Closer Economic Relations Trade Agreement // Department of the Foreign Affairs and Trade/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dfat.gov.au/trade/agreements/in-force/anzcerta/Pages/australia-new-zealand-closer-economic-relations-trade-agreement.aspx>.
4. Архипов В. Австралия: наступление на Азиатские рынки // Азия и Африка. – М., 1997. – №5. – С. 14-19.
5. Agreement Establishing The Asean-Australia-New Zealand Free Trade Area // Australasian Legal Information Institute [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/2010/1.html>.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ АВТОНОМІЇ БРАЗИЛІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Розглянуто питання зовнішньополітичної автономії Бразилії та впливу відповідних процесів на зміни в її зовнішньополітичному курсі. Автор розглядає історичні витоки особливостей сучасної зовнішньої політики Бразилії.

Ключові слова: Бразилія, автономія, зовнішня політика.

Considered the issues of external political autonomy in Brazil and the influence of relevant processes on changes in its foreign policy course. The author depicts the historical roots of the peculiarities of the contemporary Brazilian foreign policy.

Key words: Brazil, autonomy, foreign policy.

Інтерес до зовнішньої політики Бразилії пов'язаний з активною позицією, яку вона показала у прагненні посилити свою роль у світі. Бразилія відіграє все більш важливу та центральну роль в еволюції великих міжнародних організацій, таких як Світова організація торгівлі (СОТ), й займає важливе місце як регіональний лідер у Південній Америці. Основною метою зовнішньої політики Бразилії залишається збереження національної автономії й запобігання втручанню ззовні у внутрішні справи країни.

Перш за все, варто звернути увагу на термін «автономія» – поняття, яке відноситься до обмежень зовнішньої політики, що накладаються могутніми країнами. За словами бразильського історика Тулло Віжевані, бразильську зовнішню політику слід розглядати за двома принципами: автономність і універсалізм [1, с.28]. У цьому випадку універсалізм відповідає ідеї бути відкритим для підтримки відносин з усіма країнами, незалежно від географічного розташування, політичного режиму або економічного типу. Натомість автономія визначається як простір для маневру, що країна має в своїх відносинах з іншими державами, та їх роль у міжнародній політиці. У Латинській Америці, починаючи з 1970-х рр., ідея автономії була виокремлена як спосіб «звільнити» країну від зовнішньої

залежності [2, с.91-93]. За словами Фонсеки-молодшого: «автономність є історичним виразом, який варіюються просторово в залежності від інтересів та позиції влади» [3, с.361].

Бразильська зовнішня політика мала на своєму озброєнні три інструменти автономії: «автономію відстані», «автономію участі» й «автономію диверсифікації». Так, 1) «автономія відстані» характеризується відстороненням Бразилії від домінуючих держав, з акцентом на суверенітет; 2) «автономія участі» включає в себе можливість пошуку Бразилією партнерів у різних частинах світу, при цьому залишаючи в центрі уваги зовнішню політику МЕРКОСУР; 3) «автономія диверсифікації» характеризується розширенням відносин з нетрадиційними партнерами, такими як країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Африки, Східної Європи, Близького Сходу й Китаю, а також поліпшення у відносин зі Сполученими Штатами та Європейським Союзом.

Кожна автономія охоплює певний історичний період. Так, «автономія відстані» охоплює період другої диктатури Жетуліо Варгаса (1951-1954 рр.) та період військового режиму (1964-1985 рр.) й трансформується на «автономію участі» під час президенства Колора на початку 90-х рр. XX ст. У цей період «автономія відстані» характеризується ізоляцією Бразилії щодо іншого світу й вона спрямована на збереження суверенітету країни від зовнішнього впливу будь-якої світової держави, будь-то Сполучені Штати Америки або Радянський Союз.

Перехід країни до демократичного управління у 1985 р. призвів до пошуку нових моделей ведення зовнішньої політики країни. Тодішньому президенту Хосе Сарнею (президент країни у 1985-1990 рр.) не вдалося внести зміни у зовнішню політику країни. Його уряд був змушений підпасти під тиск США на двосторонньому рівні й поступитись медичними патентами й комп'ютерними технологіями [1, с.45]. Адміністрації Сарнея довелося вести переговори про виплату зовнішнього боргу перед міжнародними кредиторами, а також МВФ й Всесвітнім банком. Тому розмов про зміну моделі зовнішньополітичного курсу навіть не йшло. Хіба що Сарнею вдалося налагодити відносини з Аргентиною й у 1986 р. підписати договір про

інтеграцію. Фактично це можна назвати першим кроком у зміні моделі зовнішньополітичної автономії від відстані до участі.

Зміни почались за президента Колора (президент країни у 1990 – 1992 рр.), який розпочав політику зближення зі Сполученими Штатами, а його голова закордонного відомства Селсо Лафер почав розробляти нову стратегію зовнішньої політики Бразилії, яка характеризується як «автономія участі» [5, с.45]. Прикладом дії цієї нової концепції зовнішньої політики, розробленої Лафером, стало створення Бразилією у 1991 р. разом з Аргентиною інтеграційного об'єднання МЕРКОСУР й організація Конференції з навколишнього середовища і розвитку у співпраці з Організації Об'єднаних Націй, яка відбулась у Ріо-де-Жанейро у 1992 р. (Еко-92 або Ріо-92) [3, с.353]. Через корупційний скандал у країні уряд Колора протримався при владі недовго. За його наступника – президенства Ітамар Франко (президент країни у 1992–1994 рр.) істотних зміни у зовнішньополітичному курсі не відбувалось: продовжувалась політика попереднього уряду Колора. Трансформація у зовнішньополітичній моделі Бразилії почалась за президентства Фернандо Енріке Кардозо (президент країни у 1995–2002 рр.), наступника Франко, який прагнув замінити реактивну зовнішню політику «автономії відстані» (яка ще була присутня в певних питаннях, які стосувались зовнішньополітичної позиції країни на світовій арені) на більш активну: спочатку на «автономію участі», а потім – на «автономію диверсифікації» [3, с.359].

Своєю активною участю в регіональних організаціях, зокрема у МЕРКОСУР, бразильська зовнішня політика сприяла створенню сприятливих умов для економічного розвитку країни. У цьому сенсі адміністрація Кардозо характеризується постійним пошуком міжнародних стандартів й схем, спрямованих на розвиток міжнародної політики країни. Після подій 11 вересня 2001 р. інтерес Сполучених Штатів до Латинської Америки дещо згас, чим і скористалась Бразилія. На початку 2000-х рр. з'являються ознаки змін у зовнішній політиці Бразилії, що й призвело до відходу країни від «автономії участі» й переходу до «автономії диверсифікації».

Фернандо Енріке Кардозо збільшив критику зовнішньої політики Джорджа Буша-молодшого, через що відбувся пошук нових партнерів

та певна переорієнтація пріоритетів у зовнішній політиці Бразилії. Цей пошук збігся з бурхливим економічним зростанням країн, що розвиваються, таких як Китай, Росія, Індія й Південна Африка.

Таким чином, уряд Фернандо Енріке Кардозо почав здійснювати зовнішню політику, яка засвідчила перехід моделі «автономії участі» до «автономії диверсифікації». Й тому у першому президенстві Луїса Інасіу Лули да Сілви (перший строк на посту президента країни у 2002–2006 рр.) відбувається розширення партнерства з Європейським Союзом, а також з такими країнами, як Індія, Південна Африка, Росія й Китай. У свою чергу, відносини з цими країнами переросли у створення БРІКС [4, с.56]. Таким чином, Лула встановив з Індією та Південною Африкою формалізовані відносини, яким він мав намір надати стратегічний характер, після чого відбулось створенням G3 (ІБПА: Індія, Бразилія та Південна Африка). Що стосується Росії й Китаю, то у цих відносинах Бразилія прагне до збільшення обсягів торгівлі та військових технологій.

Отже, «автономія відстані», «автономія участі» і «автономія диверсифікації» є інструментами, які можуть бути об'єднані і присутніми в одній і тій самій зовнішній політиці. Іншими словами, певний історичний період може мати політичні характеристики «автономії відстані», а також «автономії участі» й перетворитися на «автономію диверсифікації».

Зазвичай, коли ми дивимося на бразильську зовнішню політику з історичної точки зору, то одна з трьох моделей автономії у кінцевому підсумку матиме щось спільне з іншою. Кожне з цих понять слід розуміти як здатність і бажання країни, поряд з іншими, приймати рішення відповідно до своїх бажань й стикатися з ситуаціями та процесами, які відбуваються як всередині, так і за її межами.

Використані джерела та література:

1. Vigevani T., Cepaluni G., Schmitter P.C. Brazilian Foreign Policy in Changing Times: The Quest for Autonomy from Sarney to Lula / T. Vigevani, G. Cepaluni, P.C. Schmitter. – Maryland: Lexington Books, 2009. – 190 p.
2. Hélio J. Autonomía periférica y hegemonía céntrica // Estudios Internacionales – 1979. – № 46 – P. 91-130.

3. Gelson F.Jr. A legitimidade e outras questões internacionais: poder e ética entre as nações. – São paulo: paz e terra, 1998. – 374 p.
4. Burges, Sean W. Brazilian foreign policy after the Cold War / Sean W. Burges. University Press of Florida, 2011 – 229 p.
5. Lafer C. A política externa brasileira no governo Collor // Política Externa. – 1993. – Vol. 1. – № 4. – P. 95-105.

Д.І. Іванов, Київ

аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

СТАВЛЕННЯ ОСНОВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЩОДО УЧАСТІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ВІЙНАХ ТА КОНФЛІКТАХ

Розглянуто позиції британських політичних партій стосовно участі Великої Британії у військових конфліктах після розпаду біполярної системи. Висвітлено роль країни у залагодженні конфліктів та кризових ситуацій на міжнародній арені.

Ключові слова: Великобританія, конфлікт, криза, біполярна система.

The views of British political parties on the participation of Great Britain in military conflicts after the collapse of the bipolar system are considered. The role of the country in resolved conflicts and crisis situations in the international arena is highlighted.

Key words: Britain, conflict, crisis, bipolar system.

Проблема участі демократичних держав у військових конфліктах є достатньо актуальною темою у зв'язку з посиленням нестабільності в світі останніми роками, викликаній посиленням популістичних сил в розвинутих країнах та появою нових локальних конфліктів. За таких обставин розгляд позиції британських політичних партій щодо участі Великої Британії у конфліктах видається важливою темою для дослідження.

Позицію політичних партій можна поділити за лінією політичного реалізму – ідеалізму. Консерватори ставили в пріоритет національні інтереси, в той час як лейбористи – інтернаціональну співпрацю держав та дипломатичні методи врегулювання [1, р. 30-33]. Переходячи до розгляду кейсів реагування на військові конфлікти,

варто зазначити, що, на думку дослідників, головною відмінністю у відношенні політичних акторів до конфліктів в постбіполярну добу стала поступова гібридизація конфліктів, що призводило до розмивання межі між міждержавним насильством, організованою злочинністю та порушеннями прав людини [2, р.2]. Якщо під час Фолклендської війни (1982 р.) та окупації Кувейту С. Хусейном (1990-1991 рр.) політична еліта мала достатньо чітке уявлення про те, хто є учасниками конфлікту та що треба зробити для його розв'язання (як дипломатичними, так і військовими методами), то вже під час Боснійської кризи (1992-1995 рр.) вони опинилися перед дилемою, оскільки як втручання, так і невтручання в конфлікт мало серйозні ризики, які неможливо було ігнорувати та ускладнювало прийняття конструктивного рішення.

У випадку Фолклендської війни було мало місця для інтерпретації: аргентинська військова хунта вирішила покращити своє політико-економічне становище, окупувавши острови з розрахунку, що Велика Британія не буде розпочинати ескалацію в іншій частині світу, що виявилось помилкою. Позиція консервативного уряду М. Тетчер та опозиційних сил була майже ідентичною в тому, що мова йшла про відверту агресію, якій треба дати відсіч. Лідери лейбористської опозиції тверезо оцінювали ситуацію та вірогідну неминучість військових дій, але вони не могли публічно підтримувати дії уряду, оскільки це могло підірвати довіру виборців. За таких обставин лейбористи підтримували дипломатичні заходи кабінету М. Тетчер, але критикували застосування військової сили [3, р. 84].

Наступна міжнародна криза, пов'язана з анексією Кувейту Іраком, розвивалась за тією ж логікою, тільки вже не в якості регіонального конфлікту, а в якості глобального. «Буря в пустелі» (1991 р.) стала останнім конфліктом, який відбувався за логікою Холодною війни, з чітко визначеними супротивниками та заходами для його вирішення.

Позиція уряду М. Тетчер акцентувала увагу на недопущенні військової агресії та небезпечності даного прецеденту для міжнародних відносин. На думку консервативного уряду, ігнорування цієї акції створювало б загрозу для малих держав та підривало б авторитет міжнародних інституцій, в першу чергу ООН [3, р. 95].

Більшість депутатів парламентських фракцій погоджувалася з необхідністю деокупації Кувейту. Єдиним питанням, яке стало причиною дебатів на засіданнях, був мандат ООН на операцію. Лейбористи продовжували, як і раніше, наполягати на необхідності узгоджувати свої дії з міжнародними інституціями для посилення їх дипломатичної легітимності. В свою чергу, М. Тетчер скептично відносилася до можливості Радбезу ООН прийняти резолюцію через можливе вето.

З початком Боснійської війни британські можновладці зіштовхнулися з гібридним конфліктом, в якому не було зрозуміло, якою має бути реакція уряду. Ігнорувати конфлікт було неможливо, оскільки бойові дії відбувалися на європейському континенті. Не дивлячись на те, що в обох партіях були голоси за повномасштабне втручання, партійне керівництво та більшість депутатів Парламенту практично до самого кінця конфлікту в 1995 р. дуже обережно обговорювали будь-яку можливу інтервенцію, оскільки зупинення конфлікту такого масштабу потребувало б військового контингенту, який би вимірювався сотнями тисяч осіб та мав би розмежувати комбатантів на невизначений проміжок часу. Іншою важливою причиною небажання Великої Британії втручатися в конфлікт була відсутність впевненості в популярності такого рішення у виборців [3, р. 111].

Після смерті Дж. Сміта та обрання Т. Блера новим лідером Лейбористської партії (1994 р.) на платформі Нового лейборизму в партії відбулася ревізія ставлення до гуманітарних інтервенцій. Це призвело до суттєвих змін у британській зовнішній політиці після перемоги лейбористів на парламентських виборах у травні 1997 р. Головною новацією у зовнішньополітичній доктрині стало впровадження етичного виміру у діяльності Форін офіс її новим секретарем Р. Куком, який як і Т. Блер, почав пропагувати цю концепцію після трагедії в Сребрениці (липень 1995 р.). Нова концепція була використана під час загострення Косовської кризи (1999 р.), в розв'язанні якої Велика Британія брала участь разом з іншими провідними державами, використовуючи бойову авіацію. Головна мотивація військового втручання у конфлікт урядом Блера полягала у бажанні не допустити повторення Боснійської кризи з

масовими етнічними чистками, жертвами серед цивільного населення та потенційної дестабілізації Балканського півострову, яка б могла зачепити весь європейський континент.

Після терактів 11 вересня 2001 р. та початку «війни з терором» адміністрацією Дж. Буша-молодшого, Т. Блер заявив про цілковиту підтримку дій союзника та початок інтервенції до Афганістану (2002 р.) з метою повалення режиму Талібану та захоплення організатора терактів Усами бін Ладена. Серед головних причин для участі в інтервенції Т. Блер акцентував увагу на боротьбі з тероризмом, яка до того ж, розглядалась в контексті статті 5 статуту НАТО та гуманітарної кризи в регіоні. Блер досить вдало зміг збалансувати прагматичну та моралістичну риторику, що дозволило йому отримати підтримку як власної партії, так і консервативної опозиції [4, р. 11].

У випадку з Афганістаном обидві партії беззастережно підтримали уряд, оскільки він чітко сформулював причини для проведення операції, чого не було у випадку з Другою іракською війною (2003 р.). Спочатку Т. Блер, як і представники його кабінету, не мали намірів проводити операцію проти режиму С. Хусейна. Їм здавалося більш раціональним зосередитися на боротьбі проти Талібану та Аль-Каїди в Афганістані. Однак, він мав враховувати плани адміністрації Дж. Буша-молодшого, оскільки займав проамериканську позицію. Проблема полягала в тому, що в міжнародному праві не існувало обґрунтування для проведення такої операції зі зміни правлячого режиму, тому єдиним легітимним приводом могла стати наявність в Іраку зброї масового ураження. Т. Блер погодився підтримати США, але він пішов на це, не узгодивши свою позицію з власним кабінетом, що викликало обурення як серед міністрів, так і серед діячів лейбористської партії, оскільки Блер порушував партійні традиції [3, р. 134]. Приблизно чверть лейбористської фракції в палаті громад проголосувала проти операції, що було найбільшим протестом депутатів проти політики партійного керівництва за останні 150 років.

Таким чином, розпад біполярної системи призвів до необхідності перегляду відношення британських політичних партій до участі Великої Британії у військових конфліктах. Початок

застосування засобів гібридної війни та розмивання межі між комбатантами та некомбатантами змусили політичну еліту шукати відповіді на складні питання, пов'язані з необхідністю врегульовувати конфлікти в короткий термін задля підтримки регіональної стабільності. Досвід гуманітарних інтервенцій, в першу чергу, повалення режиму С. Хусейна в Іраку, продемонстрував, що відсутність впевненості в наслідках військової операції може призвести до відсутності політичного консенсусу з цього питання в істеблішменті та суспільстві та лише посилити нестабільність в регіоні проведення операції.

Використані джерела та література:

1. Keohane D. From Suez to Kosovo: British Political Parties on the Use of Force / D. Keohane // Contemporary British History. – May 2003. – Vol. 17, Issue 2. – P. 29-48.
2. Kaldor M. New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era / M. Kaldor. – Cambridge, Polity Press. – 1999. – 256 p.
3. Phythian M. The Labour Party, War and International Relations, 1945-2006 / M. Phythian. – Routledge, 2007. – 200 p.
4. Holland J., Aaronson M. Dominance through Coercion: Strategic rhetorical balancing and the tactics of justification in Afghanistan and Libya // Journal of Intervention and Statebuilding. – 2014. – Vol. 8, Issue 1. – P. 1-20.

В.В. Лушак, Київ
аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Г. УОЛЛЕС ТА ПРОБЛЕМА ПОВОЄННОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ЯДЕРНОЮ ЗБРОЄЮ

Зроблено короткий історичний екскурс в контексті питання повоєнного регулювання та контролю за ядерною зброєю після 1945 р. Визначено роль Генрі Уолеса в питанні контролю ядерної зброї з боку США.

Ключові слова: *ядерна зброя, США, врегулювання.*

A brief historical review was conducted in the context of post-war regulation and control of nuclear weapons after 1945. The role of Henry Wallece in the issue of nuclear weapons control by the United States has been identified.

Key words: nuclear weapons, USA, regulation.

Розробка зброї масового знищення, яка була санкціонована та схвалена президентом США Ф. Рузвельтом, здійснювалась науковцями з однією метою – випередити нацистську Німеччину в створенні ядерної зброї та закінчити якомога швидше війну на Тихому океані. Вже на ранніх етапах реалізації атомної програми вчені зрозуміли загрозливий потенціал ядерної енергії, якщо вона опиниться в руках неконтрольованих правителів чи диктаторів. Тому ще до того, як бомба була створена та використана, фізики-атомники, виходячи із позиції моралі, відповідальності та страху за майбутнє людства, вказували на необхідність поставити атомну енергію під міжнародний контроль, щоб запобігти гонці ядерного озброєння (меморандум Н. Бора). Але лідери демократичного світу – Черчилль та Рузвельт – на другій Квебекській конференції 19 вересня 1944 р. (під час зустрічі в Гайд Парку) прийняли остаточне рішення, згідно з яким спільний англо-американський атомний проект повинен був надалі залишатись секретним аж до моменту повної капітуляції країн-Осі [2, с. 56].

Світ дізнався про атомну зброю 6 вересня 1945 р., коли США завдали ядерного удару по м. Хіросіма; цим самим, за словами Г. Кістяковського (керівника відділу вибухових речовин атомної лабораторії в Лос Аламос), був розкритий основний секрет ядерної зброї, зокрема доведено, що вона працює [2, с. 65]. Капітуляція Японії та закінчення Другої світової війни поставили перед адміністрацією Трумена питання про подальшу долю атомної монополії США.

Більшість населення розцінювало ядерну енергію здебільшого в контексті зброї масового знищення. Мало хто тоді міг передбачити, що таке потужне джерело енергії можна буде використовувати у промислових цілях на благо прогресу та розвитку людства. До числа тих, хто усвідомлював, з однієї сторони, величезний потенціал ядерної енергії, а з іншої, величезну небезпеку для людства, був міністр торгівлі США Г. Уоллес.

Перш за все, варто зазначити, що Г. Уоллес стояв біля витоків американської ядерної програми – «Мангеттенський проект» коли перебував на посаді віце-президента США (1941–1944 рр.) в кабінеті Рузвельта. Він був членом секретної Top Policy Group, яка складалась з науковців та військових найвищих рангів та очолювалась президентом Ф. Рузвельтом (Г. Уоллес був єдиним політиком в групі). До того, як проект перейшов під юрисдикцію військових (1942 р.), Г. Уоллес мав прямий доступ до секретної інформації. Відповідно, поява такого фактору міжнародної політики, як А-бомба, здивування чи несподіванки в нього не викликала [1, с. 97].

Маючи науковий бекграунд (експерименти з селекцією насіння кукурудзи, що принесли Г. Уоллесу статок), він користувався довірою та авторитетом серед вчених (Р. Опенгеймер, В. Буш та ін.). Вони розцінювали його як людину, яка зможе бути посередником між наукою і політикою в питанні атомної енергії, де більшості урядовцям та військовим не вистачало наукових знань для розуміння можливостей атомної енергії для потреб людства у мирний час. Крім того, Г. Уоллес був одним із небагатьох, хто усвідомлював і неодноразово наголошував на тому, що атомна монополія не може бути збережена тривалий період, влучно прирівнявши її до «наукової лінії Мажино» для США. У своєму щоденнику Г. Уоллес зазначав, що більшість найвпливовіших політиків покладали надію на те, що СРСР не матиме атомної зброї щонайменше до 1955 р., що суперечило об'єктивній оцінці ситуації [4, с. 63].

Широке обговорення на політичному рівні питання обміну науковими знаннями з атомної енергії відбулось на спеціальному засіданні кабінету міністрів США 21 вересня 1945 р. Військовий міністр Г. Стімсон запропонував розпочати прямий діалог із Радянським Союзом для обміну знаннями, пов'язаними з атомними технологіями, щоб запобігти гонці озброєнь. Міністр Уоллес, будучи переконаним у тому, що наукові знання не можуть утримуватися в кордонах однієї держави, підтримав ініціативу Г. Стімсона, а після його відставки фактично очолив боротьбу за встановлення міжнародного контролю над атомними технологіями та передачу їх в цивільні руки [3, с. 48-49].

Аргументи опонентів пропозиції Г. Стімсона, які вірили в те, що атомні секрети повинні й надалі залишатися національним надбанням США, хоча й мали підтримку громадської думки, базувалися на «колективній відсутності наукового розуміння атомної енергії» [2, с. 26]. Її можна пояснити тим, що основний обсяг інформації, пов'язаний з ядерною фізикою, до бомбардування японських міст знаходився під грифом «секретно». В зв'язку із цим, досить часто, коли питання стояло про обмін базової інформації з атомної енергії, як у пересічних громадян, так і в політиків, воно асоціювалось із наданням іншим державам секретів атомної бомби.

Г. Уоллес оптимістично поставився до ініціативи Трумена, який 15 листопада 1945 р. для обговорення на найвищому рівні питання про долю атомної енергії запросив у Вашингтон британського прем'єр-міністра К. Еттли та канадського прем'єр-міністра М. Кінга. За результатами їхньої зустрічі була прийнята декларація, в якій проголошувалась необхідність створення в рамках ООН міжнародної комісії для підготовки рекомендацій до майбутньої угоди з атомної енергії. Однак міністра Уоллеса та багатьох інших політиків та науковців занепокоїв 8-й пункт декларації, де вперше було зафіксовано так звану ідею поетапного розкриття інформації та ліквідації атомного арсеналу США, що на практиці означало продовження американської атомної монополії на невизначений термін [3, с. 48].

У підсумку ця ідея лягла в основу американського «плану Баруха (за ім'ям представника США при ООН, який вніс цей план), що був представлений на першому засіданні Комісії ООН з атомної енергії (утвореної на першій сесії Генеральної асамблеї ООН) 14 червня 1946 р. Це був план створення міжнародного агентства з атомних розробок, що здійснював би всеосяжний контроль над атомною енергією.

План Баруха передбачав забезпечити доступність використання атомної енергії у мирних цілях за умови запровадження контролю за видобутком урану та іншими стадіями технологічного циклу його переробки. Забороняючи іншим державам роботи, вже виконані США, план передбачав заборону на виробництво атомної зброї лише

на завершальному етапі реалізації, що залишало б за Сполученими Штатами атомну монополію [2, с. 174].

Радянська сторона із зрозумілих причин не прийняла план Баруха, натомість 19 червня 1945 р. представник СРСР в ООН А. Громико презентував радянський проект, який закликав прийняти міжнародну конвенцію, яка б забороняла виробництво, зберігання і використання атомної зброї. Протягом трьох місяців після прийняття конвенції всі існуючі атомні бомби повинні були бути знищені. Протягом 6 місяців держави, які підписали конвенцію, повинні були прийняти законодавчі акти, які встановлювали б покарання за її порушення [4, с. 143]. Пропозиція СРСР суперечила ідеї контролю та перевірки, пропонованої Барухом і була відкинута американською делегацією.

Міністр Уоллес, різко засуджуючи американський план, під час зустрічі з Г. Труменом (23 липня 1946 р.) передав йому лист-меморандум, у якому на 20 сторінках окреслив своє бачення зовнішньої політики США, в тому числі, сформував власну позицію з атомного питання: «... щоб досягти надій на продуктивний діалог щодо угоди, яка приведе до ефективного міжнародного атомного роззброєння, США повинні відмовитись від непрактичної формули «step by step», яка була презентована Комісії ООН з атомної енергії. Всі домовленості повинні бути розроблені та укладені в одному документі. Він може включати певні етапи реалізації, але їх терміни повинні бути встановлені в первинному договорі» [3, с. 30-34]. Таким чином, Г. Уоллес вважав, що США мали розкрити інформацію та знищити свої запаси бомб у конкретний час, а не на власний розсуд, як пропонував «план Баруха». Пропозиція Г. Уоллеса не була врахована під час подальших дій та ініціатив уряду США в питанні атомної політики.

Як підсумок, була втрачена можливість встановлення міжнародного контролю над атомними технологіями до початку відкритої конфронтації між США та СРСР. Після радянського ядерного випробування 29 серпня 1949 р. та радянського термоядерного випробування у 1953 р. став очевидним провал політики ядерної секретності, якої дотримувались Сполучені Штати з 1946 р. та на хибність, на яку вказував Г. Уоллес.

Використані джерела та література:

1. Cold war critics: Alternatives to American foreign policy in the Truman years / Ed. Thomas G. Paterson. – Chicago: Quadrangle Books, 1971. – 313 p.
2. Shimamoto Mayako. Henry A. Wallace's Criticism of America's Atomic Monopoly, 1945-1948 / Mayako Shimamoto. – UK: Cambridge Scholars Publishing, 2016. – 225 p.
3. The Price of Vision: The Diary of Henry A. Wallace 1942–1946 / Ed. John Morton Blum. – NY: Houghton Mifflin, 1973. – 707 p.
4. Walton Richard J. Henry Wallace, Harry Truman, and the Cold War / Richard J. Walton. – NY: The Viking Press, 1976. – 387 p.

Р.А. Мінасян, Київ

аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

УЧАСТЬ УКРАЇНИ У ПЕРЕГОВОРНОМУ ПРОЦЕСІ ЄСП У 2003-2004 РР.

Зроблено короткий історичний екскурс в події 2003-2004 років в контексті включення України до Єдиного Економічного Простору. Визначено характеристики переговорного процесу в питанні приєднання України до зазначеного об'єднання

Ключові слова: Україна, Росія, Білорусь, ЄСП.

A brief historical review of the 2003-2004 events in the context of the inclusion of Ukraine into the Single Economic Space has been made. The characteristics of the negotiation process on the issue of Ukraine's accession to the said association are determined

Key words: Ukraine, Russia, Belarus, SES.

Зі зміною влади в Росії та обранням на посаду президента В. Путіна у 2000 р. РФ стала приділяти більшу увагу пострадянському простору та намагалася відродити колишній вплив у регіоні. Росія на чолі з В. Путіним почала більш жорстко відстоювати свої власні національні інтереси. Крім того, було зрозуміло, що СНД не стане центром інтеграції в регіоні. Потрібно було створити більш дієве

інтеграційне об'єднання на просторі колишнього СРСР, до якого увійшли б найближчі союзники РФ. Одним з цих союзників на той час була Україна.

Хронологічні межі даної роботи охоплюють період з лютого 2003 р. по грудень 2004 р. Нижня межа – лютий 2003 р. – обумовлена початком переговорного процесу щодо створення ЄЕП. Верхня межа – грудень 2004 р. – час, коли в Україні відбулася Помаранчева революція, в результаті якої перемогу на виборах президента отримав прозахідний кандидат В. Ющенко.

Метою даної роботи є визначення характеристик переговорного процесу щодо процесу приєднання України до ЄЕП.

Серед вітчизняних науковців дану тематику розробляли А. Бульвінський, Л. Чекаленко, О. Ковтун, В. Філіпчук, М. Пирожук, О. Сушко та багато інших дослідників.

За рік до президентських виборів, на початку 2003 р. В. Путін ініціював процес створення нового пострадянського економічного об'єднання, в якому головну роль мала відігравати Росія. Президент РФ це робив для підвищення свого рейтингу напередодні виборів і прагнув довести громадськості, що він, на відміну від Б. Єльцина, дієво зміцнює позиції своєї країни на пострадянському просторі. Відповідно, під час зустрічі 23 лютого 2003 р. у Москві президент України Л. Кучма, президент Росії В. Путін, президент Білорусі А. Лукашенко та президент Казахстану Н. Назарбаєв прийняли рішення про створення Єдиного економічного простору (ЄЕП). За словами міністра економіки Росії Г. Грефа (лютий 2003р.), мова йшла про більшу форму інтеграції ніж Митний союз чи ЄврАзЕС [1]. Була створена Група високого рівня, яка мала до вересня 2003 р. розробити проект Угоди про формування ЄЕП [2].

16 квітня 2003 р. у Москві пройшло засідання Групи високого рівня. Україну на зустрічі представляв перший віце-прем'єр-міністр М. Азаров. У цьому контексті треба наголосити на тому, що В. Путін висловив думку, що процес підготовки створення Єдиного економічного простору ведеться дуже повільно. Також він наголосив на тому, що існують серйозні складнощі на шляху його створення.

Сутність труднощів, які існували за кілька днів до зустрічі, розкрив російський віце-прем'єр В. Христенко. За його словами,

головна перепона полягала в тому, що російсько-українські позиції були не повністю узгоджені. В. Христенко дав зрозуміти, що Росія є самодостатньою країною, а Україна без Росії не зможе розвиватись. На наш погляд, це не можна назвати рівноправним переговорним процесом, адже цілком очевидно є спроба тиску Росії на Україну. Малося на меті, що Україна має погодитись на будь-які пропозиції Москви [3].

16 вересня 2003 р., за три дні до підписання Угоди ЄЄП, у Верховній Раді точилися серйозні дискусії щодо цього питання. Колишній прем'єр-міністр України та голова найбільшої опозиційної фракції «Наша Україна» В. Ющенко заявив, що такий підхід зраджує національним інтересам, суперечить Основному Закону та курсу України на євроатлантичну інтеграцію.

У той же час, один з найбільших прихильників вступу в ЄЄП тодішній віце-прем'єр-міністр України М. Азаров заявив, що Путін пообіцяв єдині ціни на енергоносії та незастосовування вилучень у торгівлі [4, с.15].

19 вересня 2003 р. в Ялті президент Росії В. Путін, президент України Л. Кучма, президент Білорусії А. Лукашенко та президент Казахстану Н. Назарбаєв підписали Угоду про формування Єдиного економічного простору [5]. Однак Україна, на відміну від інших членів, підписала угоду із застереженням, що вона буде брати участь у формуванні цієї організації в рамках, які не суперечитимуть Конституції України.

У Посланні президента України Л. Кучми до Верховної Ради від 27 лютого 2004 р. було сказано, що участь України у ЄЄП має не суперечити генеральній лінії на євроінтеграцію [4, с.15-16]. Л. Кучма хотів завірити громадськість, що ті документи, які він підписав у Ялті 19 вересня 2003 р. щодо ЄЄП, не будуть перешкодою подальшій інтеграції України до європейської спільноти. З одного боку, підписується документ, у якому сказано, що сторони прагнуть створення спільної митної території та спільного економічного простору, а з іншого боку, підписується застереження, що Україна не буде йти на ті кроки, які суперечитимуть її Основному Закону. Президент Л. Кучма наприкінці свого президентства мав отримати зовнішньополітичних союзників, але в той же час, він не міг

дратувати населення країни урізанням суверенітету України внаслідок участі в цій пострадянській інтеграційній структурі. Ми вважаємо, що Президент діяв за принципом «і нашим, і вашим», Л. Кучма хотів вбити двох зайців – з одного боку, покращив відносини з Росією, а з іншого – завірити більшість, що Україна все одно рухатиметься в Європу.

20 квітня 2004 р. Верховна Рада одночасно з парламентом Росії ратифікували Угоду про створення СЕП [6]. «За» проголосували 266 депутатів, що складались з членів Партії регіонів, комуністів та ситуативної пропрезидентської більшості. Проти цього рішення проголосувала найбільша опозиційна фракція экс-прем'єр-міністра В. Ющенка «Наша Україна», Блок Юлії Тимошенко і навіть Соціалістична партія О. Мороза.

Помаранчева революція та перемога проєвропейського кандидата В. Ющенка у грудні 2004 р., який обіцяв більш жорстко відстоювати національні інтереси, звела нанівець спроби залучити Україну до Єдиного економічного простору.

Отже, переговорний процес щодо приєднання України до СЕП мав кілька характеристик. По-перше, на початковому етапі все відбувалось на найвищому рівні, адже складні зовнішньополітичні обставини штовхали тодішнього президента Л. Кучму шукати друзів на міжнародній арені. По-друге, домінуючою у переговорах була Росія. По-третє, політичні події кінця 2004 р. призвели до розуміння того, що Україна не буде приймати участь у СЕП.

Використані джерела та література:

1. Єдиний економічний простір створюється у межах України, Росії, Білорусі й Казахстану. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/3403/art/10443.html>.
2. Філіпчук В. Сушко О. Єдиний економічний простір: геополітичний проект під економічними лаштунками. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=115&news_show_type=1.
3. Пирожук М. Єдиний економічний простір СНД. Що чекати від чергових переговорів, які розпочалися в Москві? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/902244.html>.
4. Бульвінський А.Г. Проект Єдиного економічного простору: російське та українське бачення // Віче. – Київ, 2009. – № 18(225). – С. 15.

5. Філіпчук В. Сушко О. Єдиний економічний простір: геополітичний проект під економічними лаштунками [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=115&news_show_type=1.
6. Відомості Верховної Ради. – 2004 – №32. – С.388.

М.Ю. Михайленко, Київ
аспірантка

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕФОРМА СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНСОЛІДАЦІЇ НАЦІЇ У КОРОЛІВСТВІ ІТАЛІЯ У ПЕРШІ ДЕСЯТИРІЧЧЯ ПІСЛЯ ОБ'ЄДНАННЯ

Здійснено аналіз реформування системи освіти Королівства Італія протягом перших десятиріч після завершення його об'єднання в єдину національну державу. Охарактеризовано основні положення освітнього законодавства, що діяло на той час, його вплив на консолідацію нації та подолання проблеми масової неписьменності населення королівства.

Ключові слова: Італія, освіта, законодавство, неписьменність.

The analysis of reforming the education system of the Kingdom of Italy during the first decades after the completion of its unification into a unified national state carried out. It describes the main provisions of the educational legislation that existed at the time, its influence on the consolidation of the nation and overcoming the problem of mass illiteracy of the population of the kingdom.

Key words: Italy, education, legislation, non-spelling.

Після завершення у 1861 р. першого етапу об'єднання Королівства Італія перед керівництвом країни постали серйозні виклики. Одним із них був надзвичайно високий рівень неписьменності в королівстві, зокрема у порівнянні з іншими європейськими державами. Так, за наявними статистичними даними, у 1861 р. серед 22 млн. населення королівства 17 млн. чол., тобто близько 78 %, не мали ніякої освіти. Кількість початкових шкіл у королівстві дорівнювала 28490 (16559 – чоловічих та 11931 – для дівчат). Серед 7720 комун (адміністративно-територіальних одиниць королівства), що існували на той час, у 209 не було жодної школи як державної, так і приватної [1].

За показником освіченості новостворене королівство відставало не тільки від таких «прогресивних» держав як Пруссія, де на 1000 жителів доводилося 148 учнів, Велика Британія (126) та Франція (115), але й від достатньо «відсталі» на той час у цьому плані Іспанії (69). В Італії цей показник сягав лише 51 учень на 1000 жителів [1]. На початку 1860-х рр. тільки 2,6% населення країни розмовляло італійською мовою, решта – діалектами. Унаслідок цього люди з різних регіонів Італії не розуміли один одного.

Тодішнє керівництво країни визначило подолання неписьменності шляхом проведення реформування системи освіти одним із першочергових завдань. Лідери «Рісорджіменто», які очолили королівство після об'єднання, були переконані, що саме за допомогою запровадження обов'язкової освіти серед молоді та розширення мережі шкіл буде легше поширювати нові цінності єдиної національної держави. У цілому протягом 40 років після об'єднання в Королівстві Італія було проведено тільки дві реформи системи освіти – у 1861 р. на територію новоствореної держави поширили дію закону про освіту колишнього Сардинського королівства 1859 р. – так званого закону Габріо Казаті, а в 1877 р. за ініціативи тодішнього міністра освіти Мікеле Коппіно ухвалено новий закон.

Аналіз проведених реформ дозволяє зробити такі висновки.

Для новоствореної держави однією з необхідних умов виживання була консолідація її населення, подолання регіональної самосвідомості та створення відчуття єдиної нації. Одним із головних інструментів досягнення цієї мети стало запровадження єдиної системи освіти в королівстві.

Розповсюдження на територію всього об'єднаного Королівства Італія закону про освіту колишнього Сардинського королівства мало суперечливі наслідки. Позитивним було те, що єдина система освіти запроваджувалась на основі найбільш передових на той час практик пруської освіти. Основними принципами Закону Казаті були запровадження обов'язкової початкової освіти, її безкоштовність та переважно світський характер. Передбачався поділ освіти на початкову, середню та вищу [2]. Перші два роки початкової освіти були обов'язковими та безкоштовними. Відповідні учбові заклади

мали бути створені у всіх містах/селищах, де було щонайменше 50 учнів, школи для навчання у старших класах початкової освіти (наступні 2 роки) – у містах/селищах з населенням більше 4000 мешканців.

Середня освіта поділялася на класичну і технічну. Класична, аналогічно початковій, передбачала 2 рівні навчання, перший з яких тривав 5 років у гімназії, другий – 3 роки у ліцеї. У свою чергу, середня технічна освіта передбачала спочатку навчання протягом 3 років у технічних школах, після чого – 3-річне навчання в так званих технічних інститутах. Середня освіта, як і сьогодні, надавала можливість вступу до вищих учбових закладів – університетів. Щодо вищої освіти, то згідно із законом Казаті, до юридичного, медичного та теологічного факультетів, які існували на території Апеннін з часів Середньовіччя, додавалися два нових – літератури і філософії та математичних, фізичних і природничих наук. З часом – у 1873 р. теологічні факультети в італійських університетах були закриті з огляду на складні відносини новоствореного королівства з Ватиканом та прагненням італійської влади до секуляризації суспільства.

Негативними аспектами імплементації Закону Казаті було те, що він не враховував надзвичайно серйозні розбіжності в економічній, соціальній та культурній структурі різних регіонів новоствореного королівства.

Відповідно до Закону Казаті держава брала на себе тільки частину фінансового тягаря з реалізації реформи. Зокрема, за рахунок держави функціонували ліцеї – друга ступень середньої класичної освіти та технічні інститути – друга ступень середньої технічної освіти, а також університети. Початкова ж освіта, а також перші ступені середньої класичної та технічної освіти (гімназії та технічні школи відповідно) мали фінансуватися місцевою владою – комунами. Таким чином, ті регіони, де відчувалася нестача фінансових ресурсів, стикалися з додатковими труднощами в реалізації реформи.

Кількість початкових шкіл була недостатньою, адже комуни, де землевласники мали визначальне право голосу (насамперед південь), не бажали вкладати фінансові ресурси у навчання дітей селян. Їх цілком влаштовувала поширена практика використання неповнолітніх

на сільськогосподарських роботах, від якої вони не поспішали відмовлятися.

За 15 років правління так званих «історично правих» урядів (1861–1876 рр.) не вдалося вирішити й проблему з підготовкою належного викладацького складу. За наявними статистичними даними, у 1861 р. на Апеннінському півострові нараховувалося 28173 вчителів початкової школи – 1 вчитель на 31 учня. У 1876 р. цей показник складав 47347, але кількість учнів на 1 вчителя зросла вже до 42 [3, с. 76]. Спроб розробити новий повноцінний освітній закон на заміну закону Казаті протягом правління «історично правої» не здійснювалось. Це було спричинено частою зміною міністрів освіти (15 за час правління) та нестачею у бюджеті новоствореної держави додаткових фінансових ресурсів. Тож «історично праві» уряди зосередилися насамперед на підготовці нової еліти та керівного класу для королівства. У результаті за перші два десятиріччя після об'єднання кількість випускників університетів зросла удвічі – з 6500 у 1861 р. до 12400 у 1881 р. Водночас результати діяльності з подолання неписьменності по всій країні, що насамперед належало до завдань початкової освіти, були менш переконливими. Її рівень з 78 % у 1861 р. знизився тільки до 72,96 % у 1871 р. [4].

Після приходу до влади «історично лівої» тема реформи освіти актуалізувалася. Міністр освіти Мікеле Коппіно розробив відповідний законодавчий акт, який парламент країни ухвалив 15 липня 1877 р. [5]. Закон Коппіно, який складався тільки з 13 статей, подовжив навчання дітей у початковій школі з 4 до 5 років, 3 з яких були обов'язковими. Запроваджувалися штрафи для батьків за порушення ними принципу обов'язковості початкової освіти у разі відсутності поважних причин. Розмір штрафу варіювався з 50 центів до 10 лір. Закон Коппіно також регулював кількість викладачів у комунах відповідно до загальної кількості населення. Так, у містечках з населенням менше 5000 на кожну тисячу осіб мав бути щонайменше один викладач; з населенням від 5000 до 20000 – один викладач на 1 200 осіб; більше 20000 – один викладач на кожні 1500 мешканців. Закон також залишав обов'язок щодо фінансування відкриття нових шкіл та підтримки їх у належному стані за муніципальною владою.

Завдяки здійсненим першими урядами королівства крокам у сфері освіти загальний рівень неписьменності, хоча й повільно, але почав поступово зменшуватися з критичних 78% у 1861 р. до 56% у 1901 р. [4]. Наступні хвилі реформування системи освіти в Королівстві Італія стали можливими тільки з початком ХХ ст.

Використані джерела та література:

1. Gli italiani nel 1861 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cinquantamila.corriere.it/storyTellerThread.php?threadId=censimento1>.
2. Legge Casati (testo integrale) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sintesidialettica.it/pedagogia/documenti/legge_casati.pdf.
3. Sommario di statistiche storiche italiane 1861-1955 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istat.it/it/files/2011/03/sommariostatistichestoriche1861-1955.pdf>.
4. Analfabetismo in Italia dal 1861 al 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bibliolab.it/scuola/analfabeti_italia.htm.
5. Legge Coppino (testo integrale) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bibliolab.it/scuola/coppino.htm>.

К.Г. Танцюра, Київ
аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПОЛІТИЧНИЙ КЛІМАТ КОСТА-РІКИ ПІСЛЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1948 Р.

Зроблено історичний екскурс в історію розбудови демократії Коста – Ріки після громадянської війни. Висвітлено сучасний стан речей на політичній арені та їхній вплив на подальші процеси в країні.

Ключові слова: Коста-Ріка, політика, політичний клімат, трансформація.

A historical excursion into the history of building Costa Rica's democracy after the Civil War was made. The current state of affairs in the political arena and their influence on further processes in the country are highlighted.

Key words: Costa Rica, politics, political climate, transformation.

У латиноамериканському регіоні, що потерпав від громадянських воєн та супутніх економічних і соціальних проблем, мирний та реформаторський результат громадянської війни у Коста-Ріці вирізняється серед сусідніх країн. Дана робота покликана висвітлити процес становлення демократичного устрою в країні після громадянської війни та її розвиток і досягнення статусу однієї з найбільш стабільних держав Латинської Америки. Для досягнення поставленої мети буде зроблено екскурс в історію розбудови демократії Коста - Ріки. Також вважаємо за доцільне висвітлити сучасний стан речей для розуміння подальших можливих змін в політичному процесі країни.

Серед науковців пострадянського простору частково проблематику політичної трансформації Коста-Ріки розкриває російська науковець О. Ю. Горохова у статті «Структурні реформи та економічна політика Коста-Ріки», яку було опубліковано у 2004 р. Робота присвячена аналізу економічного розвитку Коста-Ріки на етапі імпортозамінної моделі індустріалізації і реформ, що проводилися в рамках програми структурної адаптації у 1953 – 1957 рр. і побіжно торкається питання політичної трансформації у зазначений відтин часу, залишаючи осторонь зміни у політиці держави в ХХІ ст. [1].

Американський дослідник Дж. Бут у своїй статті «Демократичний розвиток в Коста-Ріці», виданій у 2008 р., робить огляд економічної історії країни від колонізації на початку ХVІ ст. до середини ХХ ст. й описує розвиток олігархії кавових еліт та виклики від робітничого класу з 1889 по 1948 рр. Також робиться короткий екскурс у події 1948 р., де громадянська війна розглядається, як початок народження сучасного ліберально - демократичного режиму, однак відсутній огляд сучасного на момент публікації статті стану політичної ситуації в країні [2]. Розглядаючи, власне, зміни політичного клімату Коста-Ріки, слід зазначити, що вони почалися майже одразу після революції 1948 р., коли було скасовано армію і підписано пакт Фігераса-Улате, який давав Хосе Фігерасу Фереру, очільнику революційного руху, 18 місяців для керування країною без законодавчої влади, перш ніж передати всі важелі управління Отіліо Улате [3].

7 листопада 1949 р. за правління Фігераса було прийнято нову Конституцію Коста-Ріки [4]. Будучи лідером революційної хунти, він поєднав прогресивну програму соціальних реформ Кальдерона і додав свої значущі реформи: заборонив комуністичну партію, запровадив виборчі права для жінок і повноправне громадянство для негрів, заборонив постійну армію, встановив термін повноважень президента та створив незалежний виборчий трибунал для нагляду за майбутніми виборами. Рівно через 18 місяців Фігерас передав важелі влади Улате. За таку відданість демократії громадяни Коста - Ріки два рази обирали його президентом – у 1953 – 1957 рр. і 1970 – 1974 рр.

У 1974 р. Даніель Одубер змінив Фігераса на посту президента. Подальший розкол зробив можливим президентську перемогу Родріго Каразо Одіо з Соціал-християнської партії того ж року. Каразо зіткнувся з серйозними проблемами. Дипломатичні відносини з сусідньою Нікарагуа погіршилися. Тисячі нікарагуанців та інших центральноамериканських біженців, які врятувалися від громадянської війни чи зловживання цивільними правами, втікали в Коста-Ріку. Ще більшими були економічні проблеми країни. Економічне зростання сповільнилось до майже нульового, темпи інфляції різко зростали, а рівень безробіття збільшився. Каразо залишив вирішення цієї проблеми для нового президента, Луїса Альберто Монжа Альвареса, який обійняв посаду в 1982 р. В обмін на прострочення боргів Коста-Ріки Міжнародний валютний фонд і Світовий банк наполягли на тому, щоб Монж вжив суворих заходів в економічній сфері, включаючи бюджетні та податкові скорочення і призупинення деяких субсидій.

У 1986 р. президентом став Оскар Аріаз Санчес. Він провадив послідовну політику, підтримуючи мир в регіоні, переконавшись, що переговори, а не війна, є найкращим способом забезпечення миру. План Аріаза закликав п'ять держав Центральної Америки працювати над демократією; забезпечити свободу преси та вільні й відкриті вибори.

В 1994 р. на президентських виборах переміг Хосе Марія Фігерас Олсен. Жорстка економічна політика та підвищення податків не принесли йому популярності серед народних мас. Ситуація погіршилася через відмову Світового банку надати Коста-Ріці кошти

для фінансування програми структурної перебудови. Згодом реформа пенсійної та податкової систем допомогла значно зменшити дефіцит внутрішнього національного продукту.

У 1998 р. президентом був обраний Анхель Родрігес, який пообіцяв зменшити бідність та покращити життя жінок та молоді. Розвиваючи туризм, Коста-Ріка почала залучати більше іноземних інвестицій, особливо з високотехнологічних фірм, і завдяки цьому її економіка відродилася.

Оскар Аріаз знову став президентом вже у 2006 р., перемігши Отона Соліса Фальзаса унаслідок невеликої відсоткової переваги. Він запропонував скасувати деякі державні монополії та висловився за ратифікацію Угоди про вільну торгівлю між Центральною Америкою та Домініканською Республікою зі Сполученими Штатами. У 2007 р. Коста-Ріка стала останньою країною Центральної Америки, яка її ратифікувала [5]. У лютому 2010 р. костариканці обрали першу жінку-президента – Лауру Чинчілью. Вона здивувала багатьох виборців своєю обіцянкою боротися з насильством та наркоторгівлею. Однак невдача Чинчільї у просуванні законодавчих ініціатив, особливо податкової реформи, знизилася її рейтинг до майже одиничних цифр, навіть коли економічні показники зростали та інфляція була менш помітною.

У квітні 2014 р. президентом Коста-Ріки став Луїс Гільєрмо Соліс. У 2016 р. відбувся загальногромадянський страйк, метою якого було дотримання урядом шістнадцяти вимог демонстрантів, які включали захист прав робітників, заклик багатих платити свою справедливую частку податків, а також опозицію до скорочення державної служби. Ці вимоги було прийнято до розгляду урядом Соліса, але внутрішня політика країни залишалася незмінною.

У березні 2018 р. перемогу на президентських виборах одержав лівоцентристський кандидат Карлос Альварадо, який з великим відривом переміг свого суперника, Фабріціо Альварадо. Він закликав інші сторони приєднатися до нього в уряді національної єдності.

Як висновок, можемо констатувати те, що, незважаючи на усі труднощі, з якими стикалися очільники країн протягом розглянутого у роботі періоду, кожен з них йшов шляхом реформ та необхідних обмежень і намагався забезпечити, насамперед, внутрішньополітичну

та соціальну стабільність. Наразі Коста-Ріка є найстабільнішою країною в Центральноамериканському регіоні. Політичний розвиток Коста-Ріки планується досліджувати в подальшому. Інформацію, викладену в даній роботі, планується використати для написання одного з розділів майбутнього дисертаційного дослідження.

Використані джерела та література:

1. Горохова Е. Ю. Структурные реформы и экономическая политика в Коста - Рике [Електронний ресурс] / Е. Ю. Горохова // Вестник РУДН. – 2004. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/v/strukturnye-reformy-i-ekonomicheskaya-politika-v-kosta-rike>.
2. Democratic Development in Costa Rica [Електронний ресурс] // Democratization, 15:4, 714-732. – 2008. – Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13510340802191052>.
3. Junta Fundadora de la Segunda República. 1948 – 1953 – San Jose, 1948. – 6 с.
4. Constitution of Costa Rica 1949 [Електронний ресурс]. – 1949. – Режим доступу: https://www.constituteproject.org/constitution/Costa_Rica_2011?lang=en#38.
5. CAFTA – DR Implementation Information for Costa Rica [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cbp.gov/trade/free-trade-agreements/cafta-dr/costa-rica>.

О.Г. Танцюра, Київ

аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ У ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ

Зроблено спробу розкрити передумови для формування політики пам'яті, як інтерпретації визначених подій історії єврейського народу - таких, як Голокост, міф про Масаду та арабо-ізраїльські конфлікти.

Ключові слова: *Держава Ізраїль, політика пам'яті, Голокост.*

An attempt was made to reveal the preconditions for the formation of a policy of memory as an interpretation of certain events in the history of the Jewish people - such as the Holocaust, the Masada's myth and Arab-Israeli conflicts.

Key words: *State of Israel, memory policy, Holocaust.*

Політика пам'яті, за визначенням російського історика Олексія Міллера, це комплекс прийомів та методів, за допомогою яких владні політичні сили, використовуючи фінансові та адміністративні ресурси, держави прагнуть встановити визначену інтерпретацію історичних подій домінуючою над іншими. У післявоєнний час інтерпретація подій була особливо важливою – необхідно було відповісти на питання: хто винен, скільки загинув та тих, хто вижив, який народ постраждав найбільше упродовж 1939–1945 рр. тощо. Величезних втрат зазнали народи, які так чи інакше брали участь у бойових діях – серед них більшість складали народи СРСР – близько 26,6 млн. загинув. Серед народів, які зазнали найбільших втрат на території Радянського Союзу, більшість складали росіяни, українці, білоруси, татари та євреї. За національною ознакою таким народом стали євреї.

Метою цього дослідження буде аналіз та розкриття передумов для формування політики пам'яті, як інтерпретації визначених подій історії єврейського народу – таких, як Голокост, міф про Масаду, арабо-ізраїльські конфлікти.

Основний пласт досліджень політики пам'яті Держави Ізраїль сягає у 80-х рр. ХХ ст. У післявоєнний час, коли політика пам'яті ще формувалася, дослідження не проводилися. Варто виділити декілька ізраїльських істориків, які займалися цим питанням. У праці Рональда Цвейга «Політика коммеморації» аналізується, яким чином політика пам'яті реалізується в Ізраїлі. Він акцентує увагу на особливостях коммеморації трагічних подій, однак приділяє недостатньо уваги її передумовам [1]. Яков Зерубавель, ізраїльський історик, у своїй праці «Смерть пам'яті і пам'ять смерті: Масада і Голокост як історичні метафори» зробив одне із найгрунтовніших досліджень політики пам'яті, дослідивши ключові події історії єврейського народу [2]. Далія Офер у статті «Сила пам'яті: Коммеморація Голокосту у першу декаду Ізраїлю» аналізує пам'ять про Голокост, як необхідну складову загальнонаціональної пам'яті, однак не зосереджується на інших історичних наративах [3].

Голокост став частиною світової історії та окремо історії єврейського народу. Він був безпрецедентним явищем, яке вимагало пояснення, пошуку винних та покарання. Після того, як на світовій

мапі з'являється новостворена Держава Ізраїль, питання Голокосту стає загальнодержавним. Варто зазначити, що Голокост не є єдиною національною трагедією для єврейського народу. Трагедія Масада (від івр. «мецада» – фортеця) за емоційною та історичною насиченістю є майже рівноцінною Голокосту.

Під час Іудейської війни 66-73 рр. Масада була останньою фортецею, що чинила опір римлянам. Після падіння Другого Храму у 70 р. тут оселилися сікарії – радикальні євреї, що воювали з римськими легіонами. У 72 р., коли римляни пішли у наступ з метою вибити сікаріїв з фортеці, її мешканці героїчно загинули – чоловіки вбили жінок і дітей та стрибнули з 400 метрової скелі. Ця подія в історії єврейського народу стала своєрідним актом героїзму. Сікарії, як представники народу Ізраїлю стали героями і загалом єврейський народ характеризувався як такий, що героїчно протистояв ворогам.

Упродовж майже тисячоліття концепт героїзму був замінений концептом жертви. У перші повоєнні роки єврейський народ перетворився із героїв на жертву. Варто зауважити, що цьому сприяли не лише події 1939–1945 рр., а й події світової історії, що так чи інакше згадували євреїв як національну меншину, яка зазнавала утисків – це і вигнання, і погроми, і «хмельниччина». Постановка єврейського питання, як питання про народ, що зазнав найбільших утисків упродовж Другої Світової війни, допомогло останнім вперше з 70-го р. нашої ери отримати власну територію та державу. Нова держава, яка, як вже було згадано, частково постала на ідеї єврейського народу як жертви Голокосту, взяла курс на увічнення жертв цієї трагедії у національній пам'яті.

Як зазначає ізраїльська дослідниця Голокосту Ганна Яблонька, пам'ять про Голокост може бути розділена на три періоди відповідно до значущих подій та спогадів тих, хто вижив [4, р.2]. Перший – 1945-1947 рр. пов'язується з Нюрнберзьким процесом, де визнається факт Голокосту. Другий (1948-1959 рр.) – період «судів Капо» та процесу Кастнера є часом покарання винних «функціонерів», де жертви карають своїх катів. Процес над Кастнером також вирізняється тим, що він відбувався у політичному вимірі. Рудольф Кастнер був членом сіоністської партії Угорщини, що в подальшому дозволило противникам сіонізму критикувати цей політичний рух, що від

початку заснування держави знаходився при владі. Третій період (1960-1967 рр.) – так звана «золота ера» Ізраїлю – це справа Ейхмана, де Ізраїлем остаточно «приватизується» Голокост, як національна трагедія. Логічним завершенням цього періоду є кінець Шестиденної війни та остаточне встановлення суверенної держави.

Це лише одна із багатьох класифікацій того, яким чином пам'ять про трагічні події 1939-1945 рр. трансформується у загальнонаціональний наратив, проникаючи до усіх державних сфер та проklamуючи статус держави та її політичний курс. Але трагедія єврейського народу у Другій світовій війні не була єдиною, що мала вагоме політичне значення. Історію Держави Ізраїль можна також умовно розділити на такі періоди: античність, вигнання, повернення і «нову історію».

Дебати щодо «нової історії», як пише дослідниця Ліза Стромбом, були зосереджені на інтерпретації не стільки Голокосту, скільки подій 1948 р. – Війни за незалежність, або «Аль - нагба», як її називають араби [5, р.121]. Загальнонаціональний наратив, як інтерпретація історії (або «master narrative»), як зазначає Стромбом, формувався не лише на подіях 1948-го. Згадані раніше епохи: античність, вигнання і повернення логічно пов'язані з арабо-ізраїльськими конфліктами на початком становлення Держави Ізраїль. Наприклад, міф про Масаду був використаний для створення образу героїчного єврейського народу, що пережив вигнання та поневір'яння. Ці епохи є головними складовими наративу і створюють безперервний зв'язок між давнім минулим та легітимністю держави. Такий наратив завжди характеризує єврейський народ позитивно, звеличуючи його над іншими народами та відстоюючи його право на «особливість».

Варто згадати приватизацію Голокосту, як виключно злочину проти єврейства: Голокост був підтвердженням світової ненависті до євреїв. Тлумачення Голокосту є домінуючим у наративі, навіть за періоду універсалізму. Досвід Голокосту для єврейського народу був унікальним. Він став полюсом, навколо якого були зосереджені інші наративи. Голокост виправдовує жертви задля створення безпечного простору. Таким чином, трагедія народу стає виправданням подальшої мілітаризації держави задля убезпечення себе – єврейський

народ не може допустити ще одного вигнання. У популярному єврейському вірші, який проголошують під час Дня пам'яті загиблих у Війні за незалежність, ізраїльські солдати ототожнюються із срібною таріллю, на якій тримається Держава Ізраїль [5, р.124].

Отже, можна зробити висновок, що політика пам'яті Держави Ізраїль є величезним полем для інтерпретацій. Інтерпретуючи події історії свого народу, ізраїльська влада з самого початку створення держави будує окремі наративи, які пов'язані один із одним. Голокост, який вважається однією із найбільших трагедій єврейського народу, став ядром для створення «політики пам'яті задля пам'яті». Однак, не лише Голокост вплинув на формування політики пам'яті у її сучасному вигляді – героїчний наратив про Масаду і героїзм ізраїльських солдат у арабо-ізраїльських конфліктах на початку становлення держави відіграли величезну роль у формуванні образу загиблих та інтерпретації трагічних подій. Передумовами для формування політики пам'яті були також події, що стали своєрідними каталізаторами для зміни ставлення до пам'яті – це Нюрнберзький процес, «суди Капо» та загальновідома справа Ейхмана.

Використані джерела та література:

1. Zweig R. Politics of Commemoration // Jewish Social Studies. – Spring, 1987. – Vol. 49. – No. 2. – P. 155–166.
2. Зерубавель Я. Смерть памяти и память смерти: Масада и Холокост как исторические метафоры // История и коллективная память. Сборник статей по еврейской историографии. – М.: Мосты культуры, 2008. – С. 193–231.
3. The Strength of Remembrance: Commemorating the Holocaust during the First Decade of Israel / Ofer D. Jewish Social Studies, 6(2), new series, 24-55. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jstor.org/stable/4467575>.
4. The Development of Holocaust Consciousness in Israel: The Nuremberg, Kapos, Kastner, and Eichmann Trials / Yablonka H., Tlamim M. Israel Studies, 8(3), 1-24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jstor.org/stable/30245616>.
5. Revisiting the Past. Israeli identity, thick recognition and conflict transformation / Strömbom, L.. Lund University. 1-271. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://portal.research.lu.se/portal/en/publications/revisiting-the-past-israeli-identity-thick-recognition-and-conflict-transformation\(a40a321b-9249-4fd4-af9e-00ae3e27a7cd\).html](http://portal.research.lu.se/portal/en/publications/revisiting-the-past-israeli-identity-thick-recognition-and-conflict-transformation(a40a321b-9249-4fd4-af9e-00ae3e27a7cd).html).

V. Bespeka, Lviv
Regular Adjunct of Scientific and Organizational department
National Army Academy

ORIGIN OF AMERICAN PROPAGANDA APPARATUS AT THE EARLY COLD WAR (1945-1947)

Здійснено короткий історичний екскурс до подій Холодної війни. Проаналізовано етапи створення системи протидії пропаганди в США в період конфронтації з СРСР.

Ключові слова: Холодна війна, США, СРСР, пропаганда.

A brief excursion to the Cold War history was made. The stages of creation of a system of counteraction to propaganda in the USA during the period of confrontation with the USSR have been analyzed.

Key words: Cold War, the USA, the USSR, propaganda.

Analyzing the events in the international arena at the beginning of the 21st century, the manifestations of confrontation between the United States and the Russian Federation are observed. Contemporary political scholars together with military experts consider them as features of the «new Cold War». Studies related to a preliminary phenomenon such as an antagonism is relevant to the present times. In conditions of current confrontations between major players in the international arena can contribute to formation of the national security of Ukraine. «Hybrid» nature of modern wars and conflicts prompts exceptionally significant research and analysis of counteraction to propaganda.

Keeping in mind that an informational as well as psychological impact is executed in terms of «who-what-whom», namely the US propaganda apparatus is recommended to be investigated more precisely. An outbreak of the Cold War, specifically emergence, organization and dissemination of the propaganda during Truman's presidency at the beginning of the Cold War (1945–1947) is regarded as a starting point of the study.

Consequently, when in April 1945, President Harry Truman took the post of the head of America, the propaganda basic state institution of the

Military Information was to be dissolved by the government [1, p.15]. Referring to the American scholar Sh. Perry Jayle there were demonstrations of «social hostility to the US propaganda program», furthermore, the great mass of the population considered those programs «relics of war period». In result, the administration of President Truman discussed the need to dismantle governmental propaganda in the postwar years. As an interim decision, the president abolished the Military Information Institution, assigning propaganda operations to the State Department on August 31, 1945 [2, p.5-6].

Actually, the objective of the American President's administration was to redirect the US propaganda in order to support the US foreign policy. On the top of that, it was supposed to counteract the growing Soviet propaganda machine.

Some American historians have noted the following pertaining to a matter of the study: «H. Truman was exposed by the report of American politician A. McMahon. Notably, the latter one claimed that international information activities are an integral part of the foreign policy. The purpose of the activity should be to understand that on one hand, the knowledge among other people concerning the United States is veritable and unprejudiced, on the other hand it is scanty and distorted. Secondly, to ensure that policies directly related to other nations include enough details and background information to shed light on» [3].

A. McMahon argued that the American military government propaganda agency should be preserved after the war in order to facilitate promotion of the US foreign policy. In accordance with the above-mentioned positions, the President urged the State Department to unite all the propaganda units into a body called the International Information Service. H. Truman tried to persuade the Congress that the US propaganda agency would be of vital importance to the post-war peace building of the world, additionally, the International Information Service would play an essential function in promoting the US foreign policy [4, p.23].

In September 1945, Truman appointed B. Benton as Assistant Secretary of State for Social and Cultural Affairs. He was tasked with «selling» America to the world, as well as announcing the idea of propaganda abroad to the American elites. The official found the cooperation with journalists potential as far as they were bound to advocate

the US state information programs and their legislative framework. The campaign, supervised by Mr Benton as a director of the temporary program, reflected his own rhetoric throughout the country. That fact convinced both the media and the Congress to prioritize the establishment of the government «news» in the war of a new generation - the «war of «words». As B. Benton and his supporters in Congress emphasized, that war of words» was designated to prevent armed conflicts, to support peace and accomplishment of the international obligations by countries in the post-war world [3, p.6].

In 1946, the Military Information Service department was reformatted to the State Department Office for International Information and Culture. At the end of 1946, it consisted of the United States Information Service (USIS) including a radio station «Voice of America». The structure of the Office comprised five regional subdivisions, five more «operational units». The last one was composed of the following departments: International Broadcasting; International press and publications; Library and institutions; People-to-People Exchanges and the International Film Industry [4, p.28].

In order to effectively disseminate the information of the US Government, each US Embassy was provided with a representative of the State Department Office for International Information and Culture who was responsible for the US government's information initiatives.

W. Benton was willing to initiate and launch a campaign to stimulate mutual international understanding as well as the trustworthy image of the United States through radio and cinematic exchange projects. Collaterally, the administration of President H. Truman, assisted by the State Department, worked on the legislative framework to sustain and fund US foreign policy. Apart from that, it would allow the State Department to execute international information along with the propaganda programs abroad [5, p.38].

H. Truman paid considerable attention to the collection and processing of intelligence data in anticipation and prognosis of the Soviet psychological war against the United States. Fears of American authority were not unreasonable ones, in accordance with a telegram of J. Kennan and the he State Department Office for International Information and Culture considering announcements of the Voice of America in the USSR,

revealed that the Soviet propaganda campaign against the United States was intensifying.

H. Truman clearly realized that the Soviets were more desperate for psychological than for physical war. Its purpose was to undermine the credibility of the United States throughout the world [4 p.24]. Prejudging official Moscow, the American President appealed to the establishment of the reconnaissance apparatus designated to oppose the informational and psychological impact of the Soviet Union.

As a consequence, in February 1947, the White House presented a bill «On National Security, the Establishment of the Central Intelligence Agency, the National Security Resources Board, the Joint Staff and the Ministry of Defense», which was approved in the same year[6] .

Hence, the primary indications regarding the beginning of the Cold War prompted the American leadership to generate a ramified and effective propaganda apparatus as the main instrument of struggle in that sort of confrontation. The agencies of the informational and psychological impact established at that time would be applied as a solid ground for further propaganda campaigns of the USA both in the continental part of the country and beyond it.

References:

1. Winkler A. The Politics of Propaganda: The Office of War Information, 1942-1945 / A. Winkler. – New Haven: Yale University Press, 1978. – 230 p.
2. Parry-Giles S.J. The Rhetorical Presidency, Propaganda, and the Cold War, 1945-1955 / S.J. Parry-Giles. – Praeger, 2001. – 264 p.
3. MacMahon A.W. Modern International Relations. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.state.gov/documents/organization/175257.pdf>.
4. Cull N.J. The Cold War and the United States Information Agency: American Propaganda and Public Diplomacy, 1945-1989. / N.J. Cull – Cambridge University Press, 2008. – 600 p.
5. Krugler D. The Voice of America and the Domestic Propaganda Battles, 1945-1953 / D. Krugler. - University of Missouri, 2000. – 264 p.
6. Harry Truman, 1945-1953. // Central Intelligence Agency [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/our-first-line-of-defense-presidential-reflections-on-us-intelligence/truman.html.

ФОРМУВАННЯ АФРО-АМЕРИКАНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПЕРІОД ГАРЛЕМСЬКОГО РЕНЕСАНСУ У 1920 – 1940-Х РР.

Проаналізовано витоки Гарлемського ренесансу, а також його вплив на формування афро-американської ідентичності та переосмислення поняття «американська нація».

Ключові слова: *Гарлем, ренесанс, афро-американці, нація.*

The origins of the Harlemian Renaissance, as well as its influence on the formation of the African American identity and the redefinition of the concept of «American nation», were analyzed.

Key words: *Harlem, renaissance, afro-americans, nation.*

Афро-американське образотворче мистецтво, як і культура загалом, періоду Гарлемського відродження (1920-ті–1940-ві рр.) інкорпоровало загальні євро-американські тенденції та етнічні африканські мотиви. Після відміни рабства чорношкіра спільнота Америки стала соціально неоднорідною: бідна частина трималась свого африканського міфологічного світогляду, у той час, коли заможніша частина всіма способами намагалась відмежуватись від свого коріння та максимально наблизитись до способу життя білошкірих американців. Така подвійна ідентичність не могла сприяти консолідації афро-американців.

Тому на початку ХХ ст. постала гостра потреба у виробленні спільної афро-американської ідентичності, яка б відрізняла дану расову спільноту від інших спільнот США та допомогла б подолати комплекс меншовартості і сприяла б успішній інтеграції афро-американців в американське суспільство. Такий процес вписувався у загальну канву переосмислення поняття «американська нація». Саме з початком переосмислення власного «я» починається афро-американський ренесанс, що умовно отримав назву Гарлемський.

У процесах творення афро-американської ідентичності важливу роль посідало формування нового образу чорношкірої людини як у

свідомості білого населення, так і у свідомості самих афро-американців. Образ «New Negro», який з філософської точки зору описав ідеолог Гарлемського відродження Ален Локк у антології 1925 р. «Новий негр: інтерпретація», доносили до мас митці Гарлемського ренесансу.

Притримуючись описаних Локком принципів, художники творили нове мистецтво. Зокрема афро-американський художник Елдієр Кортор, говорив, що метою творчості всіх чорношкірих митців має бути «расове піднесення». У своїх картинах Елдієр Кортор показував красу оголеного чорного тіла у поєднанні з традиційними африканськими та кубістичними абстракціями [1, р. 123].

З іншої сторони, як би митцю не подобалися абстракції та абстрактний експресіонізм, який став популярним у 1940-х рр. в США [2, р.33], він не міг собі дозволити творити у цьому руслі, адже головна мета – просвіта та піднесення «духу раси» – могла бути досягнута лише через зрозуміле мистецтво [1, р. 126]. Тобто митці обирали переважно фігуративне мистецтво для простішого розпізнавання глядачем «повідомлення».

Проте абстрактність форм до певної межі не заборонялася, а навпаки була популярною, адже стилізація під традиційне африканське мистецтво, за висловом Аллена Локка, мала допомогти афро-американцям віднайти своє коріння та ідентичність.

Таким чином один з найвідоміших художників Гарлемського ренесансу Аарон Дуглас, який став відомим завдяки муралам та ілюстраціям, зображаючи сцени у абстрактному африканському стилі – стилізовані пласкі людські фігури зображені у профіль, що вписуються у загальну тенденції зображального мистецтва Європи та Америки ар-деко. Кольорова гамма Дугласа завжди у межах одного-двох кольорів та безлічі їх відтінків, що мають наштовхувати глядача на певний медитативний ритм як в спіритуальних афро-американських гімнах [3, pp. 179-180]. Таким чином Аарон Дуглас досліджував зв'язок зображального мистецтва, музики та ідентичності.

Ілюстрації Аарона Дугласа до книги Джеймса Велдона Джонсона «Божі тромбони: сім проповідей чорних у віршах» 1927 р.

стали найбільш пізнаваними образами афро-американців. До шостої проповіді «Страждання» Аарон Дуглас створив ілюстрацію, на якій зображено сцену з Нового Завіту, коли Симон допомагав нести хрест Ісусу, коли той вже був знесиленим [3, р. 180]. На картині Симона зображено антропологічно африканцем, до того ж, на передньому плані легіонери з традиційними африканськими списками чітко зображені у вигляді африканських масок. Дана ілюстрація стала метафорою щодо афро-американського історичного досвіду, до страждань, які не змогли їх зламати.

Так само й інші представники афро-американського ренесансу змінювали свій стиль писання на більш автентичний та репрезентативний: Палмер Хайден з пейзажиста починає писати у стилі примітивізму; Арчібальд Мотлі з академічного портрету перепрофілюється на модернізм та творить близькі до сюрреалізму картини. Це вимагалось загальною метою філософії «New Negro» щодо творення афро-американської ідентичності.

Погляди митців розходилися у питанні, до якої межі можна вважати африканське мистецтво, що надихало більшість з них, мистецтвом їх пращурів. Глобально це питання розширювалось до проблеми ідентичності: до якої межі можна вважати себе африканцем, а до якої американцем. Очевидно, що Аллен Локк, пропагуючи бути рівними одною мірою і африканцями, і американцями, схилявся більше все ж до першого, забуваючи, що Африку та афро-американців розділяє близько 300 років. Саме це гарно розумів художник Палмер Хайден, не абсолютизуючи африканську естетику у своїй творчості.

Важливо згадати митця Арчібальда Мотлі, який став відомим завдяки портретам жінок-мулаток. Найвідоміший його портрет – «The Octoroon Girl» 1925 р. («Дівчина на одну восьму чорна»). Зображаючи дівчину-мулатку на картині одягнутою по-європейськи явно з середнього класу, Арчібальд Мотлі намагався руйнувати стереотипи, що існували в тогочасному американському суспільстві стосовно афро-американців та їх зображень. Сам Арчібальд Мотлі казав про ці стереотипи так: «Багато років більшість художників зображали афро-американців як щось гумористичне... скоріше за все на картинах був старий чорний чоловік з Півдня, що об'їдався шматком кавуна, чи

інший з банджо на колінах, чи збирач бавовни, чи крадій курей. Це сприйняття є безнадійно застарілим і я сподіваюсь, що з прогресом афро-американців, вони заслуговують на своє зображення у правдивій перспективі з гідністю, честю, кмітливістю та розумінням» [4, р. 246].

Художник Хейл Аспасіо Вудрафф, метою якого була демократизацією мистецтва, займався муралами та фресковим живописом. Для Хейла Вудраффа такою метою було поширення ідей «New Negro» серед всього населення США. На симпозіумі 1969 р. щодо афро-американських митців на питання про ідентичність він обстоював ідею, що «чорне мистецтво» має бути ідентифікованим так, як, наприклад, одразу можна ідентифікувати східне мистецтво, доколумбове мистецтво чи мистецтв ескімосів [5, р. 253]. Тобто, Хейл Вудрафф виступав за створення особливої афро-американської естетики в мистецтві, чим художник і займався протягом свого життя.

Отже, афро-американська еліта намагалась заповнити прогалини в історичній пам'яті чорношкірої громади Америки шляхом дослідження африканських традицій та історії. Не зважаючи на те, що афро-американці проживали на території Північної Америки з XVII ст., серед білого населення Європи та Америки початку XX ст. була поширена думка, що Африка поширювала «чорну культуру» і носіями африканської культури в США були афро-американці. Саме тому перед чорношкірими митцями поставала проблема, адже біла частина американського суспільства вимагала від них екзотичних мотивів та більше «африканськості», не зважаючи на те, що художники навіть ніколи не були на теренах Африки. Наприклад, у 1928 р. готуючи виставку Арчібальда Мотлі в The New Gallery, власник галереї Джордж Хелман нарікав на митця, щоб той зображував на своїх картинах більш екзотичні моменти життя афро-американців і просив побільше сцен з використанням обрядів вуду [3, р. 172].

Тож 1920-ті та 1930-ті рр., на які припадає апогей Гарлемського ренесансу, стали періодом пошуку тонкої межі між екзотичністю мистецтва, і як наслідок сприйняття афро-американців як чужоземців, та асимільованістю мистецтва, втратою етнічних маркерів і розчиненням у загальноєвропейському мистецькому процесі.

Використані джерела та література:

1. Olson Liesl Seeing Eldzier Cortor // Chicago Review. – May. – 2016. – P. 119-142.
2. The Philosophy and Politics of Abstract Expressionism 1940-1960 Jachec N / Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 272 p.
3. Pawlowska A. The Ambivalence of African-American Culture. The New Negro Art in the Interwar Period // Art Inquiry. Recherches sur les arts. – Vol. XVI. – 2014. – P. 167-193.
4. African Americans in the Visual Arts Otfinoski Steven / NY: Infobase Publishing, 2003. – 272 p.
5. The Black Artist in America: A Symposium // The Metropolitan Museum of Art Bulletin. New Series. – Vol. 27, № 5. – 1969. – P. 245-260.

О.С. Чемофанова, Київ
аспірантка

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

АРГЕНТИНА У ПАРАГВАЙСЬКІЙ ВІЙНІ (1865–1870 РР.): ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНІ МОТИВИ УЧАСТІ

У даній статті розглянуто мотиви участі Аргентини у Парагвайській війні. Стверджується, що конфлікт між аргентинськими партіями федералістів та лібералів, які мали своїх ідеологічних союзників у сусідніх державах, був однією з головних причин, що спонукала уряд Аргентини вступити у війну. Однак, суспільна думка щодо війни в Аргентині була поділена. Тоді як ліберальні політики та мислителі схвалювали участь Аргентини у війні, їхні опоненти з федералістськими поглядами засуджували війну.

Ключові слова: федералісти, Парагвайська війна, Бартоломе Мітре.

This article deals with motives of Argentina for participating in the Paraguayan war. It is stated that confrontation between Argentine Federalist and Liberal parties, which had their allies in the neighboring states, was one of the main reasons that pushed Argentine liberal government to engage in the war. However, the public opinion of Argentine society was divided in this issue. While liberal politicians and thinkers supported the war, their federal opponents condemned it.

Key words: Federalists, Paraguayan War, Bartolomé Mitre.

Парагвайська війна (13.12.1864 – 01.03.1870) стала однією з найбільш трагічних сторінок історії Латинської Америки XIX ст. Її учасниками був Парагвай, з одного боку, та країни Потрійного Альянсу – Бразилія, Аргентина та Уругвай – з іншого. Парагвай, який формально розпочав війну, зазнав нищівної поразки. За найбільш вірогідними підрахунками, населення Парагваю скоротилося з довоєнних 525 тис. осіб до 221 тис. осіб станом на 1871 р., при чому лише 28 тис. осіб серед тих, хто вижив, складали чоловіки. Втрати Бразилії та Аргентини становили приблизно 50 тис. та 18 тис. осіб відповідно. До того ж, Парагвай втратив понад 40 відсотків території, а його промисловість була фактично знищена [1].

Серед головних причин війни виокремлюють територіальні спори, які залишилися ще з часів колоніального панування, прагнення Аргентини та Бразилії до політичного домінування в регіоні, економічні інтереси Великої Британії та експансіоністську політику парагвайського диктатора Франсиско Солано Лопеса. Проте, на нашу думку, не менш важливою причиною була боротьба між ліберальною та федералістською політичними течіями, що поширювалася на Аргентину, Уругвай та Парагвай.

Поштовхом до війни стала громадянська війна в Уругваї між представниками течій Колорадо («кольорові») і Бланко («білі»), які були ідеологічними союзниками, відповідно, лібералів та федералістів Аргентини, і мали з ними розгалужену мережу персональних відносин. Диктатор Парагваю Ф.С. Лопес вважав своїми політичними союзниками представників Бланко в Уругваї та федералістів в Аргентині.

Надзвичайно важливою для розуміння мотивів участі Аргентини у Парагвайській війні є передісторія політичного протистояння у самій Аргентині. Її внутрішні воєнні конфлікти 1859–1861 рр. призвели до повалення уряду федераліста Хусто Хосе Уркіси та інтеграції країни під проводом ліберального політика і воєначальника Бартоломе Мітре. У жовтні 1862 р. Б. Мітре був обраний президентом Аргентини. Однак, система політичних виборів в Аргентині того часу була далекою від демократичних ідеалів. Вибори відбувалися з численними порушеннями, виборчі дільниці, як правило, ставали майданчиками збройної боротьби між прихильниками політичних

кандидатів, що нерідко супроводжувалася людськими жертвами. Тому новообраному президенту Б. Мітре бракувало легітимності в очах політичних опонентів [2, с. 27-30]. Федералісти кількох провінцій Аргентини вдалися до збройних антиурядових повстань. У свою чергу, Б. Мітре віддавав накази про жорстке придушення повстань, користуючись при цьому військовою допомогою уругвайських генералів з партії Колорадо. Таким чином, політична ситуація в Аргентині залишалася нестабільною, а перемога лібералів – хиткою.

Вже у квітні 1863 р., представник течії Колорадо, уругвайський генерал Венансіо Флорес, який допомагав Б. Мітре у придушенні опозиції в Аргентині, ввійшов із її території до Уругваю з метою повалення уряду Бланко на чолі з Атанасіо Агірре. Б. Мітре стверджував, що Аргентина зберігала нейтралітет. Натомість, вже 1 травня 1865 р. у промові перед Національним Конгресом Аргентини він визнав, що надавав військову підтримку силам В. Флореса [3, с. 240-241]. У кінці 1864 р. В. Флореса відкрито підтримала Бразилія, ввівши до Уругваю свої війська.

Диктатор Парагваю Ф.С. Лопес був обурений зовнішнім втручанням у справи Уругваю. Він також розцінював це втручання як потенційну загрозу самому Парагваю. Через це 13 грудня 1864 р. він оголосив війну Бразилії, а 18 березня 1865 р. – Аргентині. Слід зазначити, що на той час війна невеликого Парагваю проти двох великих сусідів не видавалася безнадійною справою, адже Парагвай був високо мілітаризованим. Авторитарний режим Ф.С. Лопеса спирався на систему майже повної державної власності земель і промислових об'єктів, а також на вишколену армію, яка складалася з 28 тис. осіб та 40-тисячного резерву. Для порівняння, армія Бразилії на той час налічувала 16 тис. осіб, а Аргентини – лише 8,5 тис. осіб. Бразилія, однак, перевершувала Парагвай у якості і кількості флоту. Так, флот Бразилії складався з 42 судів, оснащених гарматами, а флот Парагваю налічував лише 23 невеликі пароплави.

У відповідь на дії Ф.С. Лопеса, Бразилія та Аргентина не обмежилися лише оборонною війною. Спільно з Уругваєм вони уклали 1 травня 1865 р. Угоду про Потрійний Альянс, таємний протокол до якої передбачав анексію територій Парагваю Бразилією

та Аргентиною у разі перемоги союзників. Командування об'єднаними військами очолив Б. Мітре, а союзницьким флотом – бразильський віце-адмірал маркіз Тамандаре [4, с. 200].

Вже наприкінці 1865 р. Потрійний Альянс перейшов у наступ і війна набула загарбницького характеру. 1 січня 1869 р. була взята столиця Парагваю – м. Асунсьйон, у серпні того ж року союзники встановили у Парагваї тимчасовий уряд на чолі з Сіріло Антоніо Ріварола. 1 березня 1870 р. був оточений і вбитий диктатор Ф.С. Лопес, що прийнято вважати закінченням цієї війни.

Слід зазначити, що вже чимало сучасників розглядали участь Аргентини у конфліктах в Уругваї і Парагваї як продовження внутрішньої політичної боротьби. Так, вже через 4 дні після повстання В. Флореса в Уругваї, губернатор провінції Буенос-Айрес Адольфо Альсіна в газеті «Ла Трібуна» писав, що більш ніж 30-річна боротьба лібералів та федералістів має бути остаточно вирішена [4, с. 199]. Таким чином, на прикладі цього наближеного до Б. Мітре політика, стає очевидно, що тодішня політична еліта Аргентини цілком прагматично розглядала громадянську війну в Уругваї як засіб для утвердження і поширення влади лібералів.

Ще більш відверто у серії своїх публікацій 1867 р. висловлювався ліберальний політик, президент Аргентини у 1868–1874 рр. Домінго Фаустіно Сарм'єнто. Він вважав Уругвай буферною державою, яка має бути приєднана до Аргентини подібно до об'єднання держав Німеччини та Італії, а війну проти парагвайського диктатора Ф.С. Лопеса – війною цивілізації проти варварства. При чому цивілізація асоціювалася з лібералами та європейською культурою, а варварство з федералістами, Бланко, режимом Ф.С. Лопеса та американською культурою тубільців та метисів [2, 37–38]. Подібні погляди висловлював і Б. Мітре.

Опозиційні інтелектуали та мислителі, такі як Карлос Гідо-і-Спано, Хосе Ернандес, Олегаріо Андраде, Хуан Баутіста Альберді та ін., критикували уряд Аргентини за участь у цих конфліктах. Х.Б. Альберді засуджував Парагвайську війну у численних статтях та спеціальній праці «Злочин війни» [4, с. 201]. На його думку, парагвайський конфлікт був нічим більшим, ніж другим обличчям боротьби лібералів з федералістами у самій Аргентині [3, с. 237].

Таким чином, бажання лібералів утвердити свою владу в Аргентині через встановлення у сусідніх Уругваї та Парагваї дружніх ліберальному урядові режимів, а також бажання ослабити закордонну підтримку для федералістів стало одним з головних мотивів участі Аргентини у Парагвайській війни. При цьому аргентинські ліберальні політики сприймали боротьбу між цими політичними течіями не лише як суто політичну, а й як цивілізаційну, як боротьбу європейської цивілізації проти тубільного американського варварства.

Використані джерела та література:

1. War of the Triple Alliance // Encyclopædia Britannica. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.britannica.com/event/War-of-the-Triple-Alliance>
2. Rock, D. State Building and Political Movements in Argentina, 1860–1916 / D.Rock. - Stanford, CA: Stanford University Press, 2002. – 316 p.
3. Shumway, N. The Invention of Argentina / N. Shumway. – Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press, 1993. – 325 p.
4. Очерки истории Аргентины / Авт. кол. : В. И. Ермолаев, А. И. Штрахов, В. Г. Коновалов и др.; Под ред. В. И. Ермолаева (отв. ред.) и др. ; Академия на-ук СССР. Институт истории. – М. : Соцэкгиз, 1961. – 573 с.

П.С. Чуткий, Київ

аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

СТАН СУЧАСНИХ ПАКИСТАНОЗНАВЧИХ СТУДІЙ У КРАЇНАХ СВІТУ

Проаналізовано діяльність наукових та аналітичних центрів світу, що займаються всебічним дослідженням Пакистану. Зроблено загальний огляд основних напрямів їх роботи та внеску у пакистанознавство. Встановлено актуальність вивчення різних аспектів історії Пакистану та його відносин з іншими державами.

Ключові слова: Пакистан, дослідницькі інститути, наукові центри, пакистанознавство.

The article considers the activities of science and analytical centers of the world, which conduct a comprehensive research of Pakistan. The author reviews the general activities of these centers and their contribution to the Pakistan studies. The

study showed that various aspects of the history of Pakistan and it's relations with other countries are relevant nowadays.

Key words: *Pakistan, research institutes, science centers, Pakistan studies.*

Проголошення незалежності Пакистану в 1947 р. заклало міцний фундамент для появи в подальшому низки науково-дослідних установ та аналітичних центрів у різних регіонах світу, які почали ретельно вивчати минуле Пакистану, а також робити певні прогнози стосовно його майбутнього. Зростання інтересу до цієї країни базується на її безперервній конфронтації з Індією в регіоні, де мають місце постійні теракти, а також нестабільність у внутрішній політиці Пакистану. Перераховані фактори роблять актуальним дослідження історичного тла, економічних перспектив та соціально-релігійних умов у цьому регіоні.

Варто зазначити, що перші роботи з історії і зовнішньої політики Пакистану з'явилися в 40-і рр., а в 50-х рр. ХХ ст. було започатковано пакистанознавство як самостійний напрям сходознавчих досліджень. У 1960-70-х рр. у провідних державах світу склалися основні наукові центри з вивчення Пакистану, багато з яких існують станом на сьогодні [2]. Проте, варто зупинитися на декількох найбільш впливових, які плідно займаються пакистанознавчими студіями.

Серед українських науковців, у науковій діяльності яких увага приділяється Пакистану, варто назвати: П.М. Ігнат'єва, Н.О. Пророченко, І.В. Тихоненко, О.А. Бордиловську та ін. Зазначимо, що такий напрям історичних досліджень, як пакистанознавство в Україні тільки починає формуватися.

Одним із найвідоміших у світі центрів дослідження Пакистану традиційно вважається Американський інститут досліджень Пакистану (American Institute of Pakistan Studies), який був заснований у 1973 р. Він є пакистано-американською некомерційною, звільненою від податків, безпартійною науково-освітньою організацією і членом Ради американських зарубіжних дослідницьких центрів (Council of American Overseas Research Centers). Його місія полягає в тому, щоб заохочувати і підтримувати дослідження питань, які стосуються Пакистану, і сприяти науковому обміну між Сполученими Штатами і Пакистаном. Для виконання цієї місії Американський інститут досліджень Пакистану (American Institute of Pakistan Studies) надає

наукові стипендії та гранти вченим, сприяє обміну викладачами, організовує лекції, академічні семінари та конференції, а також спонсорує мовну програму в Пакистані [1, р.31]. Тобто діяльність та спрямування цієї установи має суто академічний характер.

Натомість, інші два центри – Інститут миру США (United States Institute of Peace) та Центр Пакистанських досліджень (Center for Pakistan Studies) при Інституті Близького Сходу (Middle East Institute) акцентують більше увагу на таких аспектах, як питання міжнародної безпеки, а також аналіз внутрішньої та зовнішньої політики Пакистану.

Що стосується європейських досліджень, то в даному випадку можна виділити такі установи, як Інститут досліджень безпеки Європейського Союзу (European Union Institute for Security Studies), що знаходиться в Парижі, та Центр вивчення Пакистану (School of Oriental and African Studies) в Лондоні.

Інститут досліджень безпеки Європейського Союзу (European Union Institute for Security Studies) є агентством, яке займається аналізом питань зовнішньої політики, безпеки і оборони. Діяльність Інституту зосереджена на політико-орієнтованому аналізі за допомогою публікацій та відповідних заходів. Певна роль відводиться також вивченню політичної ситуації в Пакистані. Як зазначає головний упорядник звіту стосовно прогнозів про майбутнє Пакистану за жовтень 2012 р. Луїс Перал: «Зовнішні аналітики часто сприймають Пакистан як унікальну і складну проблему безпеки, яка становить серйозну загрозу для міжнародної спільноти» [6. Р. 3]. Тому у публікаціях цієї установи про Пакистан наведені аналітичні дані з метою подолання терористичних загроз.

Серед наукових установ мусульманських країн, в яких присутні дослідження Пакистану, варто виділити: Дослідницький центр ісламської історії, мистецтва та культури (Стамбул) та Бангладеський інститут міжнародних та стратегічних досліджень (Дакка). Перший – зосереджений більше на вивченні релігійної складової та питаннях культурного обміну між Пакистаном та іншими мусульманськими країнами, в той час як другий – на історії міжнародних відносин та сучасних політологічних студій, в яких Пакистану відводиться не остання роль.

Перспективним на сучасному етапі розвитку пакистанознавчих студій вважається співпраця між дослідними центрами Пакистану та Китаю, в яких найвідомішим є Пакистано-Китайський інститут. Основні напрями досліджень науково-дослідного центру при вищезгаданому інституті «Міжнародні дослідження та розробки» (Research and Development International) включають в себе інфраструктурний зв'язок між обома державами, економічне і торгове співробітництво, промислові інвестиції, видобуток ресурсів і енергетики, фінансове співробітництво, співпрацю у галузі соціального розвитку та екологічного співробітництва.

«Міжнародні дослідження та розробки» (Research and Development International) також представляють серію конференцій з ініціативи «Один пояс, один шлях», яка буде функціонувати в якості платформи для багатостороннього та двостороннього співробітництва для організацій по всьому світу. Мозковий центр також надає приватним компаніям ефективний канал для інформування регулювальних органів і відповідних державних установ стосовно своїх проблем відносно приватних інвестицій [4].

Щодо подальшого пакистано-китайського співробітництва, один з провідних науковців Пакистану, професор Сіндського університету Лутфулах Мангі зазначає: «існує нагальна потреба у сприянні інвестуванню економіки Пакистану. Нині Пакистан не сприймається китайськими компаніями як країна з хорошим інвестиційним кліматом, головним чином через проблеми з внутрішньою безпекою. Пакистан повинен створити бізнес-середовище, яке сприятиме прямим китайським інвестиціям у країну. Також Китай повинен створити центри в Пакистані, щоб збільшити міжкультурний обмін між студентами, бізнесменами, художниками, журналістами та академіками» [5, р.120-121].

У самому Пакистані можна виділити такі провідні наукові установи, як Інститут стратегічних досліджень (Ісламабад), Центр вивчення Пакистану (Кветта) та Національний інститут історичних та культурних досліджень (Ісламабад).

Серед наукових видань, присвячених історичним дисциплінам, що виходять в Пакистані, найбільш авторитетними вважаються такі журнали: «Таріх-і-сіасат» (мовою урду), «Пакистанська археологія»

(Pakistan Archeology), «Журнал пакистанського історичного товариства» (Journal of the Pakistan Historical Society), «Журнал історичного товариства Пенджабського університету» (Journal of the Panjab University Historical Society) [3]. В них регулярно публікуються статті, присвячені актуальним питанням історії Пакистану.

Загалом, сучасний стан пакистанознавчих студій в Пакистані критично охарактеризував професор Мубарак Алі на міжнародній конференції, яка проходила в Калькутті 30 липня – 1 серпня 2015 р.: «Ми маємо багато вчителів історії, проте у нас відсутні дослідники чи історики. Ми не проводимо жодних нових досліджень стосовно середньовічного, античного або сучасного періодів» [7]. Переважна більшість наукових спрямувань в Пакистані зосереджена на дослідженні двосторонніх відносин з сусідами та потенційними стратегічними партнерами для запобігання загрозі тероризму або економічному співробітництву на противагу історичним дослідженням, яким не завжди відводиться провідна роль, на що неодноразово вказують останнім часом провідні науковці. Пояснюється ця особливість, насамперед, такими факторами, як складна політична історія в ХХ ст., а також строката релігійно-етнічна мозаїка в країні. Постійні військові перевороти та несформованість громадянських інститутів створюють живильний ґрунт для політично заангажованого написання історії. А проживання в Пакистані представників величезної кількості етнічних груп та націй заважають створенню єдиного погляду на минуле країни.

Отже, можна констатувати, що станом на сьогодні у світі існує низка наукових та аналітичних центрів, діяльність яких присвячена різним аспектам історії, економіки та політики Пакистану. На прикладі аналізу діяльності центрів вивчення Пакистану можна також прослідкувати сферу зацікавленості різних країн в цьому регіоні. Так, американські науково-дослідні установи, разом з європейськими аналітичними центрами, в переважній більшості, спрямовують увагу на питаннях безпеки в індокитайському регіоні та співробітництві з Пакистаном для протидії тероризму. У той час, як країни Близького Сходу та Китай зосереджені на аналізі економічної співпраці з Пакистаном, з тією суттєвою різницею, що арабські держави також зацікавлені у підтриманні релігійних досліджень та зв'язків з

Пакистаном. Тому варто проводити порівняльний аналіз здобутків різних наукових центрів з метою кращого та об'єктивного розуміння процесів, які відбуваються у Пакистані.

Використані джерела та література:

1. AIPS 2018 Newsletter – 32 p.
2. Крыжко Е. В. Основные направления историографии истории внешней политики Пакистана во второй половине XX в. // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2016. № 3(65): в 2-х ч. – Ч. 2. – С. 91-93.
3. Пакистан, Исламская Республика // Историческая наука / Ю.В. Ганковский. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/086/266.htm>.
4. Pakistan – China Institute // Research Area: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.pakistan-china.com/mn-rdi-research-areas.php>.
5. Pakistan and China: An Excellent Model for Relations Between Neighboring Countries // Lutfullah Mangi. Contemporary International Relations / China Institutes of Contemporary International Relations. Vol. 20 No. 6 Nov./Dec. – 2010. – P. 106-122.
6. Pakistan: the end of exceptionalism? Edited by Luis Peral. – Report №12. – October. – European Union Institute for Security Studies, 2012. – 52 p.
7. Pakistani Historiography [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.historyforpeace.pw/news/pakistani-historiography/>

СЕКЦІЯ ФІЛОСОФІЇ

Р.В. Самчук, Київ

к.філос. н., учений секретар

Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

ПОСТМОДЕРНІ ВИМІРИ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті розглядається проблематика постмодерного підходу до питання ідентичності. Висвітлюється концепція ідентичності та її стратегії у сучасному інформаційному просторі.

Ключові слова: *постмодерн, ідентичність, ідентифікаційна стратегія.*

The article deals with problems of a postmodern approach to the issue of identity. The concept of identity and its strategy in the modern informational space were covered.

Key words: *postmodern, identity, identification strategy.*

Проблема ідентичності нині є однією з найважливіших проблем, які стоять перед науковцями соціогуманітарного напрямку. Варто наголосити, що тією чи іншою мірою вона була актуальною завжди. Головною проблемою, з якою неодмінно зіштовхнеться сучасний її дослідник, постає проблема постмодерних вимірів ідентичності. Їхня особливість криється у багатоманітній та хаотичній сутності культури постмодерну. Представники філософії постмодернізму виступили з гаслом подолання (деконструкції) вад попередньої – модерної – парадигми культури. Одним із наслідків цього стало те, що ними було запропоновано не лише декілька принципово нових стратегій ідентичності, а й кардинально змінено сам підхід до її осмислення.

Специфіка постмодерного підходу до ідентичності полягає в тому, що ідентичність розглядається не як стала, а динамічна, плитка, постійнозмінна. Відтак, запропоновані культурою постмодерну підходи до ідентичності не можна розглядати у класичному значенні концепту «ідентичність», який відсилає до запитання «ким я є». Натомість культура постмодерну формулює це запитання у такому ключі: «ким я є» в цей конкретний час, в цьому конкретному середовищі, за цих конкретних обставин. Понад те, передбачається

можливість існування кількох «паралельних» ідентичностей («множинна ідентичність»), які задіюються за певних обставин. У даному випадку показовим є те, що кожна з цих ідентичностей передбачає існування своїх світоглядних, ціннісних та моральних настанов, які можуть суперечити одні одним, але існують («уживаються») в одній особі, що є додатковим навантаженням для її самоусвідомлення та я-концепції.

Ця проблема зацікавила французького філософа В. Декомба, який, внаслідок осмислення феномена «множинна ідентичність», дійшов висновку, що сучасність вимагає того, що людина повинна мати здатність посилатися на декілька «ідентичностей», так само, як можна мати декілька паспортів (у випадку набуття декількох громадянств) або ж декількох візитівок, із яких кожна відображає одне з чинних занять людини. Однак така множинність візитівок може легко призвести до конфліктів, адже всі вони представляють одного й того ж самого індивіда, звідси виникає проблема їх узгодження [1, с. 57]. Філософ зазначає, що за «множинною ідентичністю» приховується формальна ідентичність людської особи, що тішить себе здатністю займати всі ці позиції в суспільстві, певним чином подрібнюючи відповідальність, яку вона несе за свої вчинки [1, с. 61]. Схожої думки дотримується і З. Бауман, який вважає, що нестійкість і пластичність сучасної ідентичності є закономірним наслідком перебування в умовах суспільства, яке швидко змінюється. Відтак характерною рисою сучасної свідомості є заміна «довгострокової» ментальності на «короткострокову» [2, с. 401].

Плитка та неоднозначна сутність запропонованої культурою постмодерну концепції ідентичності втілюється у таких підходах до її осмислення як: «збентежена ідентичність» (Л. Донскіс), «протеева ідентичність» (Р. Дж. Ліфтон), «змішана ідентичність» (М. Фаслер), «флюїдна ідентичність» (Б. Беккер), «електронна ідентичність», «автокреація людини» (Р. Шустерман) «посттрадиційна ідентичність» (М. Бутиріна), «лабіринт ідентичностей», «віртуальна ідентичність», «поліідентичність», «транснаціональна ідентичність». Цей перелік можна продовжувати ще довго, але він яскраво демонструє основну тенденцію зміни підходів до ідентичності від монадної до плюральної, множинної. Дану тенденцію В. Табачковський висловив у

концепті «полісутнісне homo» з яким він пов'язував нові пошуки філософської антропології [3, с. 431].

На наше переконання, про постмодерну ідентичність не можна говорити в однині – це швидше множина, сукупність стратегій ідентичності, ніж одна чітко визначена стратегія. Стрімке поширення такої стратегії ідентичності зумовлюється онтологічними запитами сформованими інформаційними технологіями, які полягають у створенні нових видів ідентифікації індивіда відповідно до нової сфери соціального буття людини, яку називають віртуальною реальністю. Відтак, найбільш сприятливим ґрунтом для нових постмодерністських стратегій ідентичності є мережа Інтернет, оскільки саме у віртуальній мережі є всі умови для створення нового типу особистості, яка комфортно почуває себе в сучасній мінливій ситуації. У літературі можна віднайти спроби означити такий тип особистості: «homo virtualis», «homo Interneticus», «homo currens» (людина, що біжить, яка постійно знаходиться в динаміці). Понад те, віртуальний світ на своїх просторах дає змогу створити цілком нову чи нові особистості, які з тих чи інших причин, є неможливими в реальному світі. Таким чином, поява віртуальної суб'єктивності дає підстави говорити про своєрідну «смерть тілесного суб'єкта», оскільки у віртуальному просторі тіло деконструється у біологічному розумінні, що, у свою чергу, викликає цілу низку дискусій щодо такого феномену та його впливу на природу людини.

Ще однією особливістю впливу постмодерну на сферу ідентичності можна вважати те, що часто ідентичність сучасної людини складають кілька ідентифікаційних стратегій, які можуть бути з різних часових епох. Ці ідентифікаційні стратегії можуть бути наскільки різними, що постає питання про декілька паралельно існуючих ідентичностей. Таким чином, багатоманітність стратегій постмодерної ідентифікації дає підстави стверджувати про наявність «поліідентичності» чи «дисперсної» (розсіяної) ідентичності. Однак такий підхід до ідентичності може містити в собі цілком реальну загрозу для людини як біологічної істоти. Проблема полягає в тому, що цілком закономірно виникає питання: наскільки можливий ступінь дифузії (розмитості) особистісної ідентичності? Мається на увазі, чи можлива множинність (*Self-identity*) «самості» людини, яка відповідає

за усвідомлення себе собою та здатність відрізнити себе від інших людей чи віртуальних осіб. Адже порушення цілісності свідомості індивіда зумовлює не лише його незахищеність перед маніпулятивними технологіями, а й створює загрозу заблукати у лабіринті власних *Alter-Ego* (біполярний розлад).

Відтак, відкритість та непостійний характер запропонованих культурою постмодерну стратегій ідентичності, окрім позитивних аспектів (адаптація до гіпердинамічної реальності), мають і негативні аспекти. Зокрема, це вразливість сучасних стратегій ідентичності до маніпуляцій, чим часто користаються влада, політтехнологи, маркетологи та ін. зацікавлені особи, які отримали нові можливості не лише для простого навіювання чи просування своїх ідей, а й корекції чи формування ідентичності особи. Одним з яскравих прикладів цього є політизація теми ідентичності, яка супроводжується поверненням до традиційних ідентичностей. Цей процес втілюється у стрімкому поширенні релігійних («ІДІЛ») та ультраправих націоналізмів («Національний фронт» Марін Ле Пен, «Партія свободи» Герта Вілдерса, «Ліга Півночі» Маттео Салвіна, угорська партія «Йоббік», польський «Конгрес нових правих» та ін.), а також створення нових ідентифікаційних міфів («русский мир»), які настільки поширюються сучасними засобами комунікації. Зазначені тенденції зумовили широкий дискурс щодо нового феномену – «війна ідентичностей». Наслідки цього, на жаль, відчуває на собі Україна та наші громадяни.

Підсумовуючи зазначимо, що сучасна проблема ідентичності надзвичайно багатогранна та складна. У культурі постмодерну проблема ідентичності гранично загострюється, оскільки потреба людини в ідентифікації є необхідною умовою її існування як біологічної істоти. Таким чином, напрацювання нових, релевантних викликам сучасності, стратегій ідентичності у культурі постмодерну є завданням надзвичайно складним, адже мозаїчна та динамічна суть постмодерну вимагає принципово нових підходів до проблеми ідентичності, напрацювання та позитивне вирішення яких можна вважати відповіддю на один із викликів часу. Варто зауважити, що культура постмодерну надзвичайно суперечливе та неоднозначне явище, вона настільки різнопланова, що дозволяє в її руслі

«вживатися» антагоністичним напрямом, у цьому контексті вона є надзвичайно толерантною та демократичною. Основною принадою цієї культурної парадигми є акцент на плюральності точок зору при підході до вирішення проблем сьогодення. Можливо, саме такий підхід дасть змогу вирішити хоча б частину глобальних проблем сучасності.

Використані джерела та література:

1. Декомб В. Клопоти з ідентичністю. Переклад з фр. мови, передмова, примітки В. Омелянчика. / В. Декомб. - К.: Стилос, 2015. – 281 с.
2. Чутора М. Особливості формування ідентичності в Постмодерні / М. Чутора // Публічне управління: теорія та практика. – № 3–4. – 2010. – С. 400–404.
3. Табачковський В.Г. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності» / В.Г. Табачковський. – К.: ПАРАПАН, 2005. – 432 с.

В.П. Волковський, Київ

к.філос.н., молодший науковий співробітник
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ВІД ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ХІХ СТОЛІТТЯ ДО СУЧАСНОСТІ

У статті висвітлюється питання становлення української ідентичності. Досліджується період від ХІХ ст. до сучасності. У дослідженні аналізуються декілька вимірів становлення української ідентичності.

Ключові слова: українська ідентичність, інтелектуальна історія, сучасність.

The article deals with the question of the formation of Ukrainian identity. The period from the XIX century to modern time is studied. The study analyzes several dimensions of the formation of Ukrainian identity.

Key words: Ukrainian identity, intellectual history, modernity.

Історія української національної ідентичності, хоч і є темою досліджень майже всієї української гуманітаристики, досі є дуже

проблемною – не стільки через брак фактичних матеріалів, скільки через брак адекватних методологічних підходів, що дали б змогу реконструювати процес становлення. Водночас, проблема ідентичності, а особливо національної ідентичності є тема глибоко філософська, що стосується основних питань філософської антропології, політичної філософії та історії філософії. Відтак, філософське звернення потребує визначення особливості історико-філософського підходу до проблематики дослідження.

Як писати історію філософії, враховуючи подвійну природу історико-філософської дисципліни, що розщеплюється між історією та філософією? Як історична наука, історія філософії має ідеальний критерій реконструкції минулого «яким воно було насправді», і зосереджується на аналізі документів, відтворенні ідей та причинно-наслідкових зв'язків між ідеями та філософськими постатями. Ідеї мають конкретну форму втілення, у вигляді слів в устах конкретних авторів конкретних текстів, що описується історією слів і понять, текстів і дискусій. Натомість філософські ідеї, у своїй граничній перспективі, мисляться як позачасові, транстемпоральні, що є постійно і так само актуальні для філософуючого розуму і перебувають у постійній позачасовій та позапросторовій комунікації. У цьому контексті – насамперед логічному, а відтак політично-філософському та метафізичному – Платон, Аквінат, Кант і Деріда є однаково актуальними «співрозмовниками» для сучасного філософа, який конструює свою концепцію у контексті неперервного дискурсу цієї *philosophia perennis*.

Відтак історико-філософське дослідження ідеї нації та національної ідентичності містить подвійний вимір: вимір часовий, історії формулювання певної ідеї та проекту певної нації як «уявленої спільноти» (Б. Андерсон), та вимір філософічний, вимір ідеї певної сутності, яка звучить як одвічна пропозиція-висловлювання про істинний або хибний стан речей. Відтак наш виклад зосереджується на виділенні таких основних тем, ідей і дискусій, що були дуже значущими для окреслюваного періоду і які досі не втратили своєї актуальності.

Основним періодом, який лежить у центрі нашої уваги, є процес модерного націстворення XIX ст. і породжені в його контексті

дискусії, що представлені у текстах таких класичних авторів як Микола Костомаров, Михайло Драгоманов, Володимир Антонович, Борис Грінченко, Іван Франко, а також у текстах «Кирило-Мефодіївського товариства» тощо. У ширшому сенсі, за об'єкт нашого аналізу ми беремо весь українофільський дискурс, що постав у ХІХ ст. і предметом якого була Україна як реальність та проект, різні перспективи якого обговорювались.

Основна наша гіпотеза полягає в тому, що у цей період були закладені більшість фундаментальних питань політично-філософського рівня, які досі не розв'язані в контексті становлення української нації, що в свою чергу, стає загрозою для подальшого розвитку України. Проте, окрім цього, цей період містить багато плідних ідей, які могли б стати у нагоді.

Однією із дуже важливих проблем осмислення цього періоду є ідеологічно ангажована інтерпретація його у ХХ ст. обома панівними дискурсами – як радянсько-соціалістичним, так і українсько-націоналістичним. Критика цього добре оприявлена у статтях С.Л. Йосипенка, що відсилають як до критики, даної ще І.Лисяком-Рудницьким, а також розширеної у книгах Р. Шпорлюка, О. Пріцака, О. Забужко та інших філософів, літературознавців та істориків. Стисло кажучи, якщо у радянському контексті історію доби розглядали як класове протистояння «революційних демократів» із буржуазним націоналізмом та ретроградним консерватизмом, відповідно виєлімінуючи з українофільського дискурсу цілі теми і постаті, так і українсько-націоналістичний напрям розглядав історію через призму ретроспективної генеалогії українського національного відродження, відповідно викреслюючи авторів, які не поділяли або не вписували в український націоналістичний наратив. В центрі цього елімінування опинилась постать Михайла Драгоманова, яка виявилась викресленою обома сторонами. Проблема полягає в тому, що саме він був наріжною постаттю в історії українофільського дискурсу усього ХІХ ст., осередком більшості вагомих дискусій, цінних для нашої доби [10; 11]. Звертаючись до цього спадку, ми робимо спробу реконструювати засадничі питання і відповіді на них, а також застосувати їх у певній мірі до сучасної доби. Понад те, ми наполягаємо, що звернення до цього спадку є необхідною умовою для

виходу за межі нерозв'язних дискусій в українській інтелектуальній історії ХХ ст. (зокрема, на питання, що будуть наведені нижче, або на історичні питання, на кшталт, «День Перемоги чи Бандера»), складність та суперечливість яких вкорінена у ідеологічних розмежуваннях та зашкарублених наративах, що були створені саме внаслідок еволюції українофільського дискурсу у ХІХ ст., після Драгоманова, і розв'язати які можна лише вийшовши за їхні межі та усвідомивши засадничі модерні питання і проблеми, відповіді на які пропонували і пропонують різні ідеології.

Соціальна квестія: людськість чи національність?

Що важливіше – людина, людськість³, загальнолюдське чи нація, національне? Ця тема досі лишається фундаментальною для українських політичних дискусій. Чи має національне якусь вагу? Чи повинно воно відмерти і поступитись загальнолюдському? Яке поняття первинніше – суспільство чи нація – у політичній теорії та практиці? Нарешті, як співвідносяться «насправді» людськість, національність, суспільність⁴ і держава? Ці питання лежать в основі дискусій між лібералізмом, націоналізмом та соціалізмом, в усіх їхніх версіях. Для України ХІХ ст. це питання стояло явно – що первинніше, Україна як нація, що повинна змагати до незалежності як окреме політичне тіло і найвища цінність, чи людськість і загальнолюдські суспільні цінності, що можуть бути реалізовані навіть якщо українці входитимуть до складу інших і різних держав. Якщо українські патріоти-протонаціоналісти такі як Б. Грінченко чи В. Антонович категорично наполягали на приматі нації, російські ліберали і космополіти на приматі суспільства та загальнолюдських

---

³ Слід зробити термінологічне важливе зауваження. В українській термінології ХІХ ст. слово «людськість» має дуже сильну семантичну потужність, що співмірна із французьким *humanité* чи англійським *humanity*. Воно позначало три значення: 1) людськість як людську природу, сутність, здатність і властивість бути людиною, 2) людство як сукупність і спільноту всіх людей, 3) людяність як моральну і політичну чесноту, що полягає у набутті і здійсненні вищих ідеалів, притаманних «справжній сутності» людини. Ця полісемантичність постійно обігрується в текстах, і є дуже плідною для нашої доби.

⁴ Слово «суспільність» становить ще одну типову полісемантичність української термінології ХІХ ст., про що більш розгорнуто вказано за посиланням:

ідей та цінностей, М. Драгоманов опинився між ними і у полемічних текстах⁵ сформував наступну ієрархію.

Людськість має онтологічний та політичний пріоритет і розгортається як поступ науки і свободи⁶. Це є субстанція, сутність історичного процесу і політичного буття. Ці принципи і цінності є загальнозначущими і універсальними, і будь-яка політична діяльність повинна починатись і закінчуватись ними. У більш знайомій нам сучасній термінології це було б поняття «гідності людини». Жодна політична теорія і практика нічого не варті, якщо вони не ведуть до зростання свободи, гідності людини, людяності і розвитку науки та просвіти.

Нація, національне – це еманация сутності, людськості, у неоплатонічному сенсі. Національне не може заступати собою людського, поняття «національного розуму» чи «національних святощів» Драгоманов не приймав – з цим пов'язані його дискусії із тогочасними «націоналами» та нелюбов до нього сучасних націоналістів. Натомість космополітизм, що нехтує національним, є лицемірною демагогією, позаяк національне є непозбутнім виміром людського буття. Людина в будь-якому разі розмовляє конкретною мовою, а отже, «злиття національностей» завжди відбувається тільки конкретною мовою, і вигідно конкретній нації. Асиміляція ж суперечить як принципу людськості-людяності, так і багатоманітності культурних форм людського життя, а отже, є облудною і небезпечною. Це становило основний зміст його полеміки проти всіх імперських спроб асимілювати українців, через що його неодноразово

---

⁵ До цих текстів насамперед відносимо програмні тексти «Переднє слово до „Троади“» (1878 р.), «Историческая Польша и великорусская демократия» (1883 р.), «Вільна спілка» (1883 р.), полемічні статті «Література великоруська, російська, українська і галицька» (1872 р.), «Что такое украинофильство» (1881 р.), «Чудацькі думки про українську національну справу» (1892 р.).

⁶ Уживаємо дещо ретроспективну схему П. Манана. Власне Драгоманов зображував історію як висхідний рух, прогрес, основним суб'єктом і предметом якого є людськість, яка виявляється насамперед у зростанні раціональності, свободи, усвідомлення єдності цілого людства, загальнолюдських цінностей та етики людяності. Історія рухається загалом до більш раціонального, більш наукового мислення, більшої свободи, більшої людяності. Це прямо перегукується із тезою сучасного французького політичного філософа П'єра Манана, що найбільшими авторитетами та принципами організації модерних суспільств і модерної демократії є подвійний авторитет Науки і Свободи [13, с. 4 – 5]. Під «наукою» і «просвітою» Драгоманов мав на увазі набагато ширший філософський смисл, а не тільки зростання природничо-наукового знання.

тракували як націоналіста, аж до радянських часів. В цьому контексті Драгоманов вважав, що «винародовлення» сприяє дегуманізації та деморалізації особистості, так що асимільовані народи втрачають притаманні суспільні зв'язки, індивіди атомізуються і стають більш піддатливими на зовнішню експлуатацію. Тому емансипація особистості та боротьба за політичні і економічні права вимагають відновлення гідності національності та національних прав.

Людське і національне пов'язане як сутність та іпостась у ортодоксальній християнській теології Трійці – такий можна підбити висновок. Національне є необхідним елементом людського.

Національна квестія: Росія, Україна, Європа

Відтак національна квестія була і є питанням нетривіальним. ХІХ ст. можна описати, наслідуючи назві В. Бегехота («століття націєтворення»), як століття українофільства. Постав українофільський дискурс⁷, який оформився як три українофільства, залежно від того націєтворчого наративу, у який вписували Україну та українців – польське, російське і українське українофільства. На часі стояло питання відкриття самого поняття «українці» і формування конкретної національної спільноти. Наслідки цього були заздалегідь не очевидні: «малоруський» проект російського українофільства, український романтизм польського українофільства, «карпаторуське» «рутенство» ще актуальні у дискусіях, які провадив Драгоманов. Він своїми подорожами і листуванням він створив всеукраїнський комунікативний простір інтелігенції, що об'єднав Наддніпрянщину, Галичину, Буковину і Закарпаття.

Національна квестія поділялась умовно на три підпитання: відношення між Україною, Росією та Європою, між Україною і Польщею, між українством і русинством (або дискусія про самовизначення через референції до Русі чи до України, яка поступово переростала на дискусія про окремішність «карпаторусів»). Оскільки дві останні є наразі не настільки актуальними, обмежимось першим: гасла «Україна – це Європа» і «Україна – не Росія» є впізнаваними публічними мемами. Якщо позиції українських «націоналів» чи прибічників російської ідентичності є більш-менш

---

⁷ Детально поняття розкрито у розділі 1.4. у «Ідеї суспільності...» [2]

очевидними, позицію Драгоманова слід також виокремити. Попри критику щодо нього, Драгоманов активно обстоював окремішність українців, вважав період завоювання України Росією «пропащим часом» і поширював в Європі інформацію про переслідування української культури. Драгоманов ідентифікував себе як європеєць і активно наполягав на європейських коріннях української культури та ідентичності, на тому, що Україну годі виділити із європейського контексту, з яким вона переплетена сотнями ниток. На дискусію про потребу і цінність російської культури Драгоманов відповідав через відсилання до європейської культури: література (і культура взагалі) має значення насамперед через смисли, ідеї та цінності, які вона транслює. Драгоманов заохочує українських інтелектуалів вивчати європейські мови, але доки більшість з них володіє лише російською, він заохочує читати російську «прогресивну» літературу, яка служила тоді воротами для ідей європейської модерної філософії і науки, що через російські переклади ставали доступними і для українських читачів. При цьому такий стан вочевидь є перехідним – Драгоманов наполягає безпосередньо читати європейськими мовами і перекладати безпосередньо українською.

Мова і література, відтак, з одного боку, становлять лише інструментально-комунікативну цінність знаряддя спілкування людей та поширення ідей, відтак, є цінні лише мірою цінності ідей, що вони поширюють, але з іншого боку, мова і література є необхідними габітусами національності, а отже, їх необхідно розвивати для того, щоб розвивалась людськість. Звідси робиться практичний висновок: якщо наша мова і література є надто слабкі, попри все, слід максимально їх розвивати, і головним напрямком розвитку є поширення сучасних ідей, як через переклади, так і через оригінальні тексти, залучені у всеєвропейський контекст.

Ідея нації – ідея свободи і гідності

Національна квестія безпосередньо пов'язана з «модним» поняттям «ідеї нації», яке турбує українське суспільство досі. Хоча О. Забужко зображує всю історію ХІХ ст. як становлення української філософії національної ідеї, поняття «ідеї нації» належить до доби Романтизму, і відходило на задній план у епохи з більш позитивістсько-прагматичним світоглядом (наприклад, 1860-і рр.).

Драгоманов скептично ставився до цього поняття як до надто «ненаукового» (ми б сказали – метафізичного). Проте, якщо взяти за робоче визначення, що ідея нації – це певна цілісна смислова та ціннісна єдність, що визначає те головне, що певна нація має внести у розвиток цілого людства, то можна в XIX ст. побачити кілька плідних ресурсів. Тексти Кирило-Мефодіївського братства тут особливо цікаві, враховуючи, що погляди «братчиків» вплинули на цілі покоління українофілів аж до Франка.

Вони розглядають ідею і смисл України у контексті історії Європи і християнства, яку зображають у протистоянні порядку пригноблення усіх людей «царями і панами», де відбувається розшарування влади і позбавлення свободи, та євангельського ідеалу апостольської спільноти, де не було «ні царя, ні пана», а тільки «всі люди вільні, рівні і брати одне одному». Зобразивши всю історію аж до Французької революції, яку автори вельми поважали, вони показали провал ідеї свободи, рівності, братерства та гідності людини, і наголошували, що оскільки Україна має добрий бекграунд Запорозької Січі, саме Україна має стати осередком духовного відновлення спочатку слов'янських народів, столицею конфедерації яких вона має стати, а потім і цілого людства, на засадах євангельської свободи, людяності, рівності, братерства, де будь-яке панування людини над людиною поступається принципам гідності.

Аналізуючи політичні ідеї М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова чи І. Франка, можна сказати, що в принципі вони поділяли ідею України, створену «братчиками», хоч і відкидали інколи релігійну риторіку. Україна має стати простором чи осередком, де встановлені принципи справжньої людськості, розуму, свободи, рівності і справедливості. Це дуже близько підходить до ідеї «гідності людини», що проголошується на Майдані-2013 р. і все це разом укладається у ретроспективну ідею України, як ідею вищезначеного простору.

Отже, можна підсумувати, що дискусії, що точилися у інтелектуальному просторі України XIX ст., є досі досить актуальними, питання, які стояли перед українофілами XIX ст., значною мірою, досі стоять перед українським суспільством (зокрема, дискусія про українську ідентичність, відношення між

загальнолюдським і національним, між нацією, мовою і державою, цивілізаційний вибір між Росією та Європою, пошуки національної об'єднавчої ідеї тощо), а відповіді, що давались на них, досі є надзвичайно доречними для розв'язання цих проблем.

Використані джерела та література:

1. Архів Михайла Драгоманова. Т.1.Листування Київської старої громади з М. Драгомановим. Варшава: Праці Українського наукового інституту, Том XXXVII, 1938.
2. Волковський В.П. Ідея суспільності: політична філософія в Україні XIX століття / В.П. Волковський. – Київ, ВД «Академперіодика», 2017. – 264 с.
3. Драгоманов М.П. Вибране («...Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»), упор. та авт.. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри / М. П. Драгоманов. – Київ: Либідь, 1991.
4. Драгоманов М. П. Вибрані праці: Історія. Публіцистика. Політологія, Т. 1, кн.. 2 із: М. П. Драгоманов. Вибрані праці (в 3 т., 4 кн.), редкол. В.П.Андрущенко та ін., упорядкув. та прим. В.Ф.Погребеника / М. П. Драгоманов. – Київ: Знання України, 2007.
5. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні твори, т. 1 із 2 т. / М. П. Драгоманов. – Київ: Інститут літератури НАН України, 1973.
6. Драгоманов М. П. Собрание политических сочинений М.П.Драгоманова, Т. 1.. із 2-х томів. – Paris, Société nouvelle de librairie et d'edition, 1905.
7. Забужко О. С. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій 2-е вид., виправл / О. Забужко. – Київ: Факт, 2007.
8. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3-х т. Акад. наук УРСР. Археогр. комісія та ін. / упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко. – Київ: Наук. думка, 1990. – Т. 1. – 1990. – 544 с.
9. Йосипенко С. Л. «Громада» в: Європейський словник філософій: лексикон неперекладностей, під керівництвом Б. Кассен та К. Сігова, пер. з фр. / С.Л. Йосипенко. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – С. 233-240.
10. Йосипенко С.Л. Дослідження спадщини Михайла Драгоманова у другій половині XX століття: радянська Україна та західна українська діаспора // Мультиверсум. Філософський альманах. Київ: Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди Нац. акад. наук України. – 2012. – № 8. – С. 3-15.
11. Йосипенко С. Л. Михайло Драгоманов та європейська ліберальна культура // Наукові виклади. – 2014. – № 6. – С. 79-84.
12. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака та ін.: в 2-х т. – Київ: Основи, 1994. – Т. 1. – 1994. – 554 с., XX с.; Т. 2. – 1994. – 573 с.

13. Манан П. Доступний виклад політичної філософії / пер. з фр., післямова та прим. С. Йосипенка. – Київ: Укр. центр духовної культури, 2009. – 400 с.

В.А. Чжен, Київ

аспірантка

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

КОНФУЦІАНСЬКИЙ ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У КНР НА ЕТАПІ «РЕФОРМ І ВІДКРИТОСТІ»

Стаття присвячена питанню ролі конфуціанства у побудові Китайської народної республіки. Аналізуються ключові поняття конфуціанства та їх впровадження у процес розбудови республіки.

Ключові слова: конфуціанство, Китай, модернізаційні процеси.

The article is devoted to the question of the role of Confucianism in the construction of the People's Republic of China. The article analyzed key concepts of Confucianism and their implementation in the process of building a republic.

Key words: Confucianism, China, modernization processes.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Китайська Народна Республіка стала однією з держав світу, що найбільш динамічно розвиваються: неухильно триває підйом економіки і зростання добробуту населення, за обсягом ВВП країна посідає друге місце у світі після США (з 2015 р.) Зростає міжнародний, економічний, політичний і культурний авторитет КНР. Такі успіхи були уможливлені остаточною зміною політичного курсу країни й значною мірою – його ідеологічного підґрунтя, започаткованою у 1978 р. крилом прагматиків у китайській комуністичній партії. Новий курс отримав назву політики «реформ і відкритості». Однак лише на VIII з'їзді КПК, що відбувся у вересні 1987 р., неформальний керівник країни Ден Сяопін запропонував доповнити програмні партійні документи концепцією Сяокан – «середньозаможного» рівня життя і цим фактично звернувся до реабілітації, легалізації і практичного застосування в державному будівництві конфуціанської спадщини, до того, в часи «культурної революції» і в цілому правління Мао Цзедуна, замовчуваної й забороненої. Раніше, у 1984 р.,

Ден Сяопін уже використовував поняття Сяокан для кількісної характеристики мети нового курсу: досягти рівня до кінця століття середнього на душу населення ВВП у 800 доларів США.

Ще раніше концепт Сяокан плідно використав Чан Кайши у реформуванні Тайваню [1, с. 825]. У подальшому Сяокан набув значення характеристики китайської моделі модернізації. На відкритті XVI з'їзду КПК 8 листопада 2002 р. у доповіді тодішнього керівника країни Цзян Цземіня Сяокан було визначено як стратегічне завдання Китаю на перше двадцятиліття нинішнього століття.

Поняття Сяокан застосовувалось у ранньому конфуціанстві (уперше згадане у відомій збірці пісень «Ши цзін» («Канон поезії»), створеної в XI – VI ст. до н.е., та в «Лі цзи» («Записи ритуалів»), авторство яких приписують Конфуцію)) і визначало суспільство «малого процвітання», прийнятний стан суспільства або середню сходинку в його просуванні від стану неупорядкованості, хаосу (Хуньлуань) до належного ідеального стану Датун – «загальної гармонії» або «великого єднання», де не буде класового розшарування й усі будуть рівні і вільні. Стан Сяокан характеризує консолідоване суспільство, ґрунтоване на дружних сім'ях.

У державній практиці це поняття було поширене в епоху Тан (618 – 907 рр.), визнану сучасними китайськими та світовими вченими одним з найблискучіших періодів у історії Китаю. Китайським імператорам епохи Тан, зокрема Лі Шиміну (Тай-цзун у 627-649 рр.) – сину засновника династії Лі Юаня, та Сюань-цзуну (712-756 рр.), за часів правління якого імперія досягла найвищого розквіту, вдалося здійснити всебічну реформу державного управління. У річищі політики «гармонізації світу (держави) заради блага народу», що проводилася ними на основі основних положень конфуціанства, було введено надільну земельну систему, систему територіального представництва найважливіших регіонів у вищій державній владі – при дворі, систему добору нових чиновницьких кадрів за діловими якостями та прийому на посади через іспити. Запроваджено також систему прямого моніторингу стану справ з отриманням інформації з місць. Запрацювали соціальні ліфти: до складу правлячої верхівки активно вводилися вчені й талановиті особи – фахівці у конкретних ділянках знань. Такі реформи принесли

успіх у вигляді бурхливого економічного й культурного розвитку країни.

В історичній пам'яті китайського народу епоха Тан асоціюється зі своєрідним «золотим віком». Саме в цю добу, згідно зі сприйняттям свого історичного минулого китайською спільнотою, суспільство як ніколи наближалось до стану Сяокан і прямувало до стану Датун. Повернення конфуціанського концепту, пов'язаного з позитивними образами історичної пам'яті, в практику суспільно-політичного й культурного життя країни стало тим консолідуючим й надихаючим чинником, який дозволив вибудувати й образ бажаного майбутнього. А отже, концепт Сяокан послугував для китайського суспільства таким об'єднувальним ідеальним конструктом, яким для постсоціалістичних країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) була ідея «повернення до Європейської цивілізації», що «дозволила консолідувати політичні еліти і населення цих країн навколо певної програми перетворень і витримати болісну «шокову терапію» [2, с. 40]. Сучасні китайці намагаються залучити до власної буденності дух «золотого століття», вплітаючи в назви магазинів, готелів, фірм і апартаментів ієрогліф Тан [3]. І практика модернізаційних перетворень у країнах ЦСЄ, і китайська практика періоду «реформ і відкритості» доводять, що наявність проекту «спільного майбутнього» є ефективним чинником суспільної консолідації і, таким чином, рушійною силою модернізаційних змін.

Сяокан слугує ключовим поняттям і в програмі «чотирьох модернізацій», також запровадженій архітектором китайських реформ Ден Сяопіном. Програма передбачала чотири стратегічні модернізаційні проекти: модернізацію сільського господарства, промисловості, науки й техніки та оборони, що, своєю чергою, дозволило б розв'язати завдання переходу від напівнатурального господарства до планової товарної економіки, від аграрного до індустріального суспільства, від закритого до відкритого суспільства, від суспільства «моральних принципів» до правового. Ключове значення в реалізації програми чотирьох модернізацій відводиться розвитку науки й техніки на основі якісної сучасної освіти, ґрунтованої водночас на принципах конфуціанства. Ще наприкінці 1970-х рр. було розпочато комплексну структурну реформу системи

освіти і культури Китаю. На початку 1980-х рр. наукові досягнення почали розглядатися як основа економічного зростання Китаю, і в подальшому одним з головних гасел Цзян Цземіна – Генерального секретаря ЦК КПК (1989 – 2002 рр.) стала «економіка науки». У 1985 р. було прийнято Постанову «Про реформу структури освіти», а з 1986 р. на законодавчому рівні закріплено пріоритетну роль освіти в модернізації країни. У 1993 р. затверджено програму модернізації, що включала в себе перетворення освітньої системи із суто державної на державно-суспільну. У 1997 р. XV з'їзд КПК затвердив стратегічний курс у сфері освіти. Фактично йшлося про зміну моделі розвитку суспільства, заміні її автентичною моделлю суспільства, що йде своїм шляхом. З 1998 р. проводиться програма оновлення знань, яка включає в себе реорганізацію інститутів, активне залучення до них видатних зарубіжних учених. За цей час освіта, яка дедалі більше включає в себе конфуціанські принципи, перетворилася на потужний ресурс суспільного розвою.

29 листопада 2012 р., за два тижні після завершення XVIII з'їзду КПК, генеральний секретар ЦК КПК Сі Цзіньпін проголосив концепцію «Чжунго мен» – «Китайської мрії», нового ідеологічного конструкту з потужним об'єднувальним потенціалом, назвавши в подальшому три головні умови її здійснення: послідовний поступ шляхом соціалізму з китайською специфікою, піднесення духу китайської нації, серцевиною якого є патріотизм і духу епохи, серцевину якого складають реформи і новаторство та об'єднання сил нації. Сі Цзіньпін визначив і етапи досягнення поставленої мети: до 100-річчя заснування Компартії Китаю (2021 р.) завершити формування суспільства сяокан; до 100-річчя утворення КНР (2049 р.) розв'язати завдання створення багатой, цивілізованої, гармонійної і сучасної соціалістичної держави [4].

Безперечні успіхи, досягнуті КНР на всіх стратегічних напрямках, демонструють, що легітимізація конфуціанства у період «реформ і відкритості» й цілеспрямоване залучення його концептів до практики державного будівництва перетворила його на впливовий чинник прискореного суспільного розвитку та модернізації. Звернення китайського керівництва, а потім і вчених у кінці ХХ ст. до конфуціанської спадщини є складовою більш широкої і радикальної

глобальної політики. Відповідаючи на виклики часу, ідеологія сучасного Китаю прагне до конфуціанського ідеалу «золотої середини», де пріоритет інтересів держави та суспільства стоїть вище за особистий інтерес. Принципи конфуціанства, які є орієнтованими на соціальні реалії та транслуються у сучасне життя, виявились затребуваними для організації стабільного і життєздатного суспільства.

Використані джерела та література:

1. Дельнов А.А. Китай. Большой исторический путеводитель. / А.А. Дельнов. – М.: Эксмо, Алгоритм, 2008. – 848 с.
2. Розумюк В.М., Ткаченко І.В. Консолідація суспільства в постсоціалістичний період у країнах Вишеградської четвірки: досвід для України // Україна: контекст світових подій. Аналітичні записки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (2014-2017 рр.). / За загальною редакцією д.і.н., проф. Кудряченка А.І. – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. – 556 с.
3. Регентов Д., Девятков А. Сакральная сторона китайской политики (Хуньлуань – Сяокан – Датун) // Осминог. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.peremenu.ru/books/osminog/8604>.
4. Лукьянов А.Е. Философские прообразы «Китайской мечты» // Китай – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kitaichina.com/se/txt/2016-02/05/content_712793.htm.

Т.В. Маменко, Київ
аспірант

Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

ТЕОРІЯ ЗНАКУ В ФІЛОСОФІЇ ПОСТМОДЕРНІЗМУ (СТРУКТУРАЛІЗМ ТА ПОСТСТРУКТУРАЛІЗМ)

У статті розкривається питання осмислення поняття знаку, мови, мовлення в філософії структуралізму та постструктуралізму. Аналізуються праці філософів мови: Ф. де Сосюра, В. Декомби, Ж. Деріда.

Ключові слова: *теорія знаку, постмодернізм, структуралізм, постструктуралізм.*

The article reveals the question of comprehension of sign concept, language, and speech in structuralism and post-structuralist philosophy. The works of philosophers of the language are analyzed: F. de Saussure, V. Deleuze, J. Derrida.

Key words: sign concept, post-modernism, structuralism, post-structuralism.

У ХХ ст. відбувається переосмислення місця і ролі мови в пізнанні. Утверджується погляд, що філософські питання є питаннями мови. Мова займає місце класичного «суб'єкта» філософії. Аналізи свідомості поступаються місцем аналізам мовного досвіду.

Внаслідок «мовного повороту» поглиблюється інтерес до вивчення знаку, особливо мовного знаку, яким опосередковується наше пізнання та комунікація. Ч. Пірс наприкінці ХІХ ст. закладає основи науки про знаки (*семіотику*). Незалежно від Пірса його сучасник швейцарський лінгвіст Ф. де Сосюр створює свою науку про знаки в житті суспільства - *семіологію*.

Французький структуралізм та постструктуралізм в осмисленні знаку йдуть від де Сосюра, з його ідей «Курсу загальної лінгвістики» та його послідовників Р. Якобсона та Л. Єльмслева.

Традиційному *унітарному* розумінню знаку як речі (слово, жест, зображення тощо), що позначає іншу річ чи вказує на неї Ф. де Сосюр протиставив розуміння знаку як «*двосторонньої* психічної сутності» [5, с. 186 і далі]. В знаку нерозривно поєднано «акустичний образ» або «сигніфікант» і «поняття» або «сигніфікат». Обидві сторони знаку є психічними, під акустичним образом розуміється не фізичний звук, а уявлення про нього і відповідно іншою стороною знаку є не річ, а ідеальне поняття про неї, концепт. Зв'язок між сигніфікатом і сигніфікантом є довільним, наприклад, *слово* (акустичний образ) «собака» не має необхідного зв'язку з *поняттям* про собаку, оскільки в різних мовах для цього поняття вживаються різні слова.

Раніше значенням знаку виступали ідеї або предмети до яких відсилає знак, тепер значення формується негативно, відносно. Значення визначається місцем знаку в певній системі (структурі) і його відмінністю від інших знаків. Так, наприклад, число «5» не має жодного значення доки ми не помістимо його у натуральний ряд, де воно займає місце між числами «4» і «6». Вся мова є нічим іншим, як системою розрізень [5, с. 152].

Сосюр провів також розрізнення між мовою як *формальною системою* (фр. *langage*), що складається із ідеальних знаків і мовою як *мовленням* (фр. *parole*), змістовим індивідуальним аспектом мовленнєвої діяльності. Розділивши таким чином, соціальне від індивідуального та суттєве від другорядного.

Структуралізм поширив метод дослідження Сосюром мови на широкий спектр культурних феноменів: літературу (Р. Барт), антропологію (К. Леві-Строс), психоаналіз (Ж. Лакан), історію (М. Фуко) тощо. У всіх цих областях за видимими явищами структуралізм намагався вгледіти глибинні структури та закони які їх визначають, і цим кидав виклик з одного боку феноменології, яка шукала сенсу на поверхні в простих описах з іншого екзистенціалізму своїми антигуманістичними настановами, заперечуючи свободу і розмиваючи суб'єкта. Семіологічна філософія наполягала, що вся культурна діяльність людини пов'язана з виробництвом знаків, адже світ нам даний лише за їх посередництвом і ніколи речі не дані нам самі собою. Можна сказати і радикальніше - речі надлишкові (лінгвістичний ідеалізм), семіотична система їх і не потребує, адже значення формується без референта. Мова не просто описує світ, вона певним чином його створює. Створений нею світ є диференційний, в ньому одні «слова-речі» відсилають до інших.

Структуралізм уподібнив мову до технічного комунікативного коду і перейняв його принципи. Канонічні твердження структуралізму за В. Декомбом [3, с. 93-96]:

- *Акустичний образ (означник) передуює поняттю (означеному)*. Виразити можна лише те, що можна було виразити, те, що передбачалося системою або кодом. Індивідуальний досвід не можливо передати.

- *Сенс виникає з нон-сенсу*. Як виразити сенс не передбачений кодом? Для цього існує т.зв. «порожня клітина», нульовий або плаваючий означник.

- *Суб'єкт підкорений закону означника*. Суб'єкт виражає те, до чого його спонукає система мови. «Наш досвід був би іншим... якби ми мали іншу мову» [2, с. 149]

Постструктуралізм веде свій наступ на структуралізм з критики поняття «структури». Що таке структура? Вона не може бути

субстанцією, оскільки її складові, знаки є референціями. Структура є диференційною системою, це передбачає, що будь-який її елемент може бути замінений. Але, що утримує структуру від розпаду в такому разі? Такою підпорою для структури за Деріда виступає *центр структури* [4, с. 563 і далі] (по іншому *arche, eidos, telos, energieia, ousia* тощо). Як центр він організовує, структурує, врівноважує, але сам знаходиться поза *грою* структури. В цьому вбачається класичне метафізичне підґрунтя структуралізму. Заперечення центру веде до розпаду структури, за відсутністю центру все стає дискурсом, «відсутність трансцендентального означуваного розширює до нескінченності поле та гру сигніфікації» [4, с. 566]. Мова без центру стає горизонтальною, в ній відбуваються постійні заміщення. Вже немає переваги одної системи означування над іншою. Наука міф, релігія, література все урівнюється. Все це називається дискурсами, в яких здійснюється постійна інтерпретація. Означуване немов би постійно «втікає» від означника, відсилаючи до нових означуваних воно стає на місце означника. Як скаже Деріда «зустріч з означуваним постійно відкладається». Таким чином Деріда виступає проти подвійної природи знаку. Саме поняття знаку, скаже він, є теж метафізичним. Воно породжене логоцентричною епохою. Деріда говорить про «текст» який будується на самих означниках.

Критика семіологічної філософії: [2, розд. 2.5]

1. Не коректно ототожнювати мову з комунікативним кодом, оскільки мова багатша і складніша.

2. Природна мова не потребує «порожніх клітин», вона не є замкнутою системою, вона не знає однозначності коду. Код конструюється, мова – ні. Мова завжди потребує референта.

3. Ототожнення мови з мовленням, дискурсом і як наслідок релятивізація значення мовного вжитку. Принцип довільності стосується мовних знаків, а не мовного вжитку, «означати» для знаку не те ж саме, що «означати» в дискурсі. Семіологія ігнорує прагматику мови. Мову не можливо розглядати лише як формальну систему поза мовними практиками. Статичність і неісторичність структуралізму

4. Довільність в Сосюра обмежується рамками мови як системи, натомість в постструктуралізмі довільність веде до загального релятивізму

5. Критика довільності мовного знаку у Сосюра Бенвеністом. Сосюр, коли говорить про довільність мовного знаку, порівнює означник не з поняттям, що відповідало б його логіці, а з реальною річчю, якщо ж говорити про відношення в середині знаку то воно є необхідним, адже в свідомості немає пустих форм, як немає і непоіменованих понять [1, с. 91-92].

Використані джерела та література:

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. Прогресс, 1974. – 448 с.
2. Йосипенко О. М. Від мови філософії до філософії мови / О.М. Йосипенко. – К. Український центр духовної культури, 2012. – 479 с.
3. Декомб В. Современная французская философия / В. Декомб. – М.: Весь мир, 2000. – 337 с.
4. Дерида Ж. Письмо та відмінність / Ж. Дерида. – К.: Основи, 2004. – 602 с.
5. Сосюр Ф. Курс загальної лінгвістики / Ф. Сосюр. – К.: Основи, 1998. – 324 с.

Б.В. Ткачук, Львів
аспірантка

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ: ЕКСПЛІКАЦІЯ ПОНЯТЬ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті аналізується поняття культурної пам'яті на прикладі української ідентичності. Розкривається сутність однієї із категорій культурної пам'яті – «мнемотоп» та її значення для формування ідентичності. Наводяться приклади національної ідентичності та культурної пам'яті українців.

Ключові слова: *культурна пам'ять, українська ідентичність, мнемотоп.*

The article analyzes the concept of cultural memory on the example of Ukrainian identity. The article reveals the essence of one of the categories of cultural

memory – the «mnemotope» and its significance for the formation of identity. Examples of Ukrainian identity and cultural memory are given.

Key words: *cultural memory, Ukrainian identity, mnemotope.*

З кінця ХХ ст. Україна відчула на собі поворотний момент в історії, отримала незалежність і постала перед рядом різних питань, відповіді на які до тепер знаходяться в процесі генерації. Предмет пам'яті для сучасних дослідників різних сфер філософії та науки є одним із тих, що перебувають у числі найбільш актуальних, але недостатньо досліджених. До феномену пам'яті звертаються, коли соціальна група вирішує здійснити «новий старт», виникає важливість звернутись до таких культурних елементів, як «міф про історичний початок», щоб відтворити свій спогад в повному обсязі.

Динаміка культурної пам'яті забезпечується формуванням традиції через періодичне звернення до смислів (архетипів) минулого, завдяки чому формується уявлення про самоідентифікацію культури: за допомогою відтворення сакральних обрядів, тлумачення та репрезентацій світогляду, використання мови (native language), текстів і предметної спадщини. Культурна пам'ять уособлює в собі реактуалізований спогад і пам'ять, як таку.

Німецькі культурологи А. Ассман та Я. Ассман наголошують, що від часів античної мнемотехніки між пам'яттю і простором існує нерозривний зв'язок, тому осердя *ars memorativa* складається з «*images*» - кодифікація пам'яті в так званих «образах-формулах» або «місцях пам'яті» [1, с. 167-168; 2, с. 63]. Тут можна прослідкувати поєднання мистецтва пам'яті в його контекстуальному античному значенні і роботу з просторами-образами. Якщо мистецтво пам'яті - це пропрацювання пам'яті з уявним простором як інструментом, то *kulturelles Gedachtnis* – це розбудова семіотично означеного простору, що наповнений знаками-символами (в цьому випадку пам'ятками/пам'ятниками/ місцями пам'яті тощо).

Українська дослідниця студій пам'яті А. Киридон у своїй монографії «Гетеротопії пам'яті» аналізує три поняття: «місця пам'яті», «простір пам'яті» і «ландшафт пам'яті». Візьмемо до уваги тезу про те, що мнемонічні символи можуть конструювати простори пам'яті. Адже на формування культури впливають природні умови, клімат, природне середовище, що позначаються на психічному складі

носія культури, визначають специфіку його духовного життя. А. Киридон підкреслює, що саме концепт «ландшафту пам'яті» має подвійний модус або ж два виміри: ментальний та прикладний (фізичний простір пам'яті або візуальна текстуальність). Також дослідниця наголошує, що «ландшафт пам'яті», перш за все, це метод реконструкції минулого [3, с. 171-179].

Закцентуємо увагу на одній із головних категорій культурної пам'яті – «мнемотоп». Варто зазначити, що категорія «мнемотоп» - зустрічається у дослідників студій пам'яті з двома різними трактуваннями. Перший осмислює «мнемотоп», як місце пам'яті, а другий розуміє «мнемотоп», як географічно закріплений ландшафт (земля), що наповнений своїми унікальними смислами. Однозначно можна стверджувати, що категорія «мнемотоп» пов'язана з відтворенням ідентичності та трансляцією смислів самоідентифікації. Саме тому ми вважаємо, що «мнемотоп» є інструментом ландшафту пам'яті, коли ми досліджуємо динаміку культурної пам'яті. Яскравим прикладом відтворення ландшафту пам'яті може стати реконструкція мнемотопу «Україна» українським народом у діаспорі. Так ми підійшли до основної теми культурної пам'яті – відтворення ідентичності.

Я. Ассман стверджує, що ідентичність, як така, заснована на пам'яті та спогаді про минуле. Як окрема людина завдяки наявності у неї пам'яті може випрацювати та зберегти приплині днів особисту ідентичність, так і група може зберегти групову ідентичність завдяки пам'яті [2, с. 95]. Також він наголошує, що культурна пам'ять - це універсальний феномен, який варто ілюструвати на прикладі конкретної культури, зупиняючись в дослідженнях на окремих аспектах та прикладах [4, с. 30]. Так культурна пам'ять постає перед дослідниками, як універсальний феномен, що потребує конкретних ілюстрацій з життя певних народів.

Однією із головних репрезентант етноідентичності є спільна мова та репрезентування смислово-світоглядної картини світу, що формується за допомогою характерної знакової системи (архетипів). Картина світу або ж «ландшафт пам'яті» – це упорядкований та збалансований образ всесвіту, який може себе проявити також через міфологію, мистецтво, ідеологію, поведінку людей тощо. Отож кожен

етнос протягом зміни поколінь формує свою специфіку семантичного наповнення картини світу – софійного простору буття народу.

На наш погляд, яскравою ілюстрацією феномену культурної пам'яті в українському контексті може бути історія діаспори, що формувалась безпосередньо на усних розповідях сучасників. Повз увагу дослідників також проходить сфера поєднання комунікативної та культурної пам'ятей, коли ми звертаємось у дослідженнях до тих повсякденних традицій, що часто є зведеними до обов'язкового ритуалу. Таке ритуалізоване повсякдення також наповнене сакральними смислами, особливо, коли ми досліджуємо українську культурну пам'ять.

Для цього потрібно виділити з-поміж усної традиції те, що стосується культурної, а не комунікативної (повсякденної) пам'яті. Культурна пам'ять знаходить своє відтворення у формі конкретних фіксованих моментів минулого: міф, свято, що пов'язані з походженням та витоками; ритуали, танці, орнаменти, одяг, прикраси, татуювання, дороги, пам'ятники, пейзажі, тобто будь-які знакові системи, що підлягають мнемонічним характеристикам.

Таким чином, ми прийшли до висновку, що феномен культурної пам'яті полягає у передачі сакрального знання про самоідентифікацію в соціальних групах, що слугує розвитку та становленню відчуття єдності та власної своєрідності народів. Особливість української культурної пам'яті полягає у специфіці буттєвого сприйняття світу, відтак у архетиповому закріпленні ментальних конструктів у моделях пам'яті та відтворення спогаду. Перспективи досліджень феномену культурної пам'яті лежать в площині малодослідженого конструкту «ландшафту пам'яті» як в контексті української культури, так і культури української діаспори. Також була виявлена закономірність відтворення мнемотопу «Україна» представниками української діаспори, адже така теза відкриває широкий горизонт для детальних культурологічних розвідок своєї специфічної проблематики.

Використані джерела та література:

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті / А. Ассман; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. – К.: «Ніка-Центр», 2012. – 440 с.

2. Ассман Я. Культурная память: Письмо и память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я. Ассман; пер. с нем. М. М. Сокольской. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
3. Киридон А. Гетеротопії пам'яті : теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті / А. Киридон. – Київ: Ніка-Центр, 2016. – 320 с.
4. Assman J. Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen / J. Assman. – Verlag C. H.: Munchen, 1992. – 345 p.

Y.O. Starukh, Kyiv
student

National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

ATTITUDES TOWARDS PERSPECTIVES OF THE FURTHER DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Стаття присвячена висвітленню питання штучного інтелекту. У статті проаналізовано погляди прихильників та противників впровадження штучного інтелекту.

Ключові слова: *штучний інтелект, прихильники, опоненти.*

The article is devoted to the issue of artificial intelligence. The article analyzes the views of supporters and opponents of artificial intelligence implementation.

Key words: *artificial intelligence, supporters, opponents.*

To begin with, we have to say that in postindustrial world humans are becoming more and more dependent on technologies. Today, humanity has the most ambitious project to complete – to develop an artificial intelligence (AI). This issue already has raised a number of discussions among the representatives of different sciences: among them we can find both pro and contra attitudes towards AI.

The first thing that needs to be said is the definition of this phenomenon. We can interpret this concept in different ways. It is quite difficult to define one and the only term that fully describes the idea of AI. So, what is considered as an artificial intelligence in general? One cannot deny that it is just a composition of algorithms inside of a chunk of metal. Next variant of the possible explanations of this term is proposed by

Techopedia, where AI is interpreted as an area of computer science that emphasizes the creation of intelligent machines that work and react like humans. From the other hand, AI is seen as a branch of computer science that aims to create intelligent machines [1]. Another example we can find in Wikipedia, which provides us with the most simplified version of this definition according to which AI is the intelligence demonstrated by machines [2]. We can name here a lot of similar explanations. We also can find a distinctive position, for example expressed by the authors of «Computational Intelligence: A Logical Approach» (1998). They claim that it is more preferable to call AI a «computational intelligence» as the term «artificial» is quite confusing when the scientists are talking about the simulation of intelligence [4, 1].

For the great majority of people the glimpses of primitive AI already formed an essential part of their daily and professional life. AI is used directly or obliquely in almost every aspect of humans' existence. Intelligent tutoring system, algorithmic trading, data mining, portfolio management, medical diagnosis... This list of AI based technologies can be endless and such an expansion is a sign of its promising perspectives. It is clear from these observations that one can find many arguments in support of the necessity of the further development of AI.

Looking at all this progress that has been made for the past few years we can assume that mankind will see the completed version of AI very soon. As Ray Kurzweil says that already in late 2020's we can watch an AI which is functioning like a human being [3].

On the other hand, we can observe that the number of those who concerns about negative income of AI is growing up too. Well, of course, the developing in certain area is a great possibility to broad the knowledge of humanity, but at the same time, we risk to receive several disadvantages.

The public in general tend to believe that people can lose their jobs or that machines will take over the world and enslave humans. A lot of prominent personas like Elon Musk, Bill Gates and Stephen Hawking claimed that the biggest and, perhaps, the most crucial problem which is connected with AI is the emergence of a serious existential crisis.

The most common argument which supports this is that there will be intelligent machines that will know everything about people even better than people do by themselves. The philosophical vision of the AI further

development is focused on the issue that if AI will reproduce itself and proceed the development of science and technologies, why should humans even bother to do something? Some of the experts are even put the question in a way that probably there would be no need in humans for themselves. Others are trying to prove the baselessness of such threats. For example Max Tegmark, President of the Future of Life Institute, analyses possible benefits and risks of AI [5]. He tries to disclaim some myths about the risks of superhuman AI, timeline myths, issues of safety etc. But the author proposes more questions for the further discussion in the field of philosophy and ethics of AI than answers.

To sum up, we can say that the developing of AI gives humans a possibility to simplify their lives and at the same time to complicate it. So, we can see that problems related to creating a multifunctional AI apply not only to experts in the field but to the whole humanity as well because it raises a lot of philosophical issues. These problems will apply to every human being earlier or later. The discussion about AI is already spread among representatives of not only computer sciences but humanitarians as well, and everyone who joins the discussion can find his own pro and contra artificial intelligence.

References:

1. Artificial intelligence // Techopedia. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.techopedia.com/definition/190/artificial-intelligence-ai>.
2. Artificial intelligence // Wikipedia. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://en.wikipedia.org/wiki/Artificial_intelligence.
3. Peckham M. What 7 of the World's Smartest People Think About Artificial Intelligence // Time. – 2016. – May 5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://amp.timeinc.net/time/4278790/smart-people-ai>.
4. Poole D., Mackworth A., Goebel R. Computational Intelligence: A Logical Approach. – New York: Oxford University Press, 1998 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.cs.ubc.ca/~poole/ci.html>.
5. Tegmark M. Benefits & Risks of Artificial Intelligence [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://futureoflife.org/background/benefits-risks-of-artificial-intelligence/>.

СЕКЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

В.І. Милько, Київ

к.і.н., старший науковий співробітник
Інститут історії України НАН України

ГРОМАДСЬКА УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ ЗАКЛАДАМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Стаття присвячена дослідженню еволюції громадського впливу на управління закладами освіти України у 1850 – 1917 рр. Аналізується низка правових документів, що регулювали громадську діяльність у питаннях освіти.

Ключові слова: освіта, громадська участь, заклади освіти.

The article is devoted to the study of the evolution of public influence on the management of the educational institutions of Ukraine in the period from 1850 to 1917. A number of legal documents regulating public activity in education were analyzed.

Key words: education, public participation, education establishments.

Одним із обов'язкових параметрів для визначення рівня розвитку громадянського суспільства є ступінь залучення населення до нагляду й контролю за діяльністю держави, чиновників та органів влади усіх рівнів, установ і закладів, які фінансуються з бюджету. У цьому контексті важливо не лише впливати на політику, виробничу чи соціальну сфери, а й на освітню. Ідея запровадження громадського контролю за навчальними закладами розвивалася паралельно з формуванням громадянського суспільства і на українських землях, які входили до складу Російської імперії, і почала поступово втілюватися на практиці у ХІХ ст. Вивчення цього питання, зокрема на рівні окремих сюжетних ліній, присутнє у працях Є. Шміда, В. Чарнолуського, Л. Гаєвської, О. Герасименко, Д. Саприкіна та ін.

Відносно широке втілення, порівняно з попереднім досвідом, ідея залучення громадськості до нагляду і контролю за діяльністю навчальних закладів отримала в результаті проведення земської та освітньої реформ у 1864 р. Відповідно до першої було створено

органи місцевого самоврядування, які почали активно залучатися «до добровільної участі в залученні коштів на влаштування необхідних для поширення початкової освіти навчальних закладів та нагляду за ними» [5, с. 4]. Натомість друга уможливила не лише фінансову участь земств, а й управлінську: шляхом включення їх представників до складу повітових та губернських училищних рад. Виборні члени місцевих громад залишалися в меншості (інша «сторона» складалася з представників духовенства, профільного відомства, Міністерства внутрішніх справ), однак навіть це стало серйозним кроком на шляху до запровадження дієвого громадського контролю освіти. У випадку, якщо міська громада утримувала початкові школи, вона також мала право на власне представництво у складі повітової училищної ради. За словами тогочасного міністра народної освіти О. Головніна, суть реформи початкової освіти полягала у відмові від системи казенних училищ і створенні широких можливостей для громадської та приватної ініціативи. Фактично кожен, хто за власні кошти утримував школу, а особливо важливо це було для приватних осіб, міських і сільських громад, отримував відносно широкі повноваження для контролю за їх використанням.

Ще напередодні проведення згаданих реформ, наприкінці 1850-х рр., більш повне втілення ця ідея отримала по відношенню до жіночих гімназій. Міністерство охоче надало цьому типу навчальних закладів громадський статус, який передбачав їх створення та утримання на кошти, пожертви й внески місцевих громад, товариств і приватних осіб [1, с. 279, 292]. За «Положенням» 1858 р. попечительки жіночих гімназій обиралися з числа «почесних осіб жіночої статі», а громади, приватні особи чи товариства, які фінансували заклад, могли визначати учениць для безкоштовного навчання.

Нова редакція документу від 1860 р. ще більше розширила можливості впливу населення на жіночі гімназії. У записці Департаменту народної просвіти профільного міністерства з цього приводу вказувалося, що «Положення про жіночі училища» [1858 р.], не дивлячись на те, що ці навчальні заклади засновуються та утримуються на кошти місцевих станів і громад, не допускає представників цих станів і громад для участі в завідуванні

училищами, і надає беззвітне розпорядження господарством училищ, вибір посадових осіб та навіть призначення платні за навчання одній особі, а саме начальниці училища. Таке становище ще можна було б допустити, якби начальниця училища обиралася безпосередньо громадою і користувалася її необмеженою довірою; але, відповідно до Положення, і це важливе право громади не належить їй». Тож відтепер більшість матеріально-господарських та деякі кадрові повноваження були передані новоствореній попечительській раді. Новий «Статут гімназій та прогімназій» 1864 р. позбавив дворянство виключного права на звання почесного наглядача. Відтепер вибір кандидата здійснювався «тим [суспільним] станом або громадою, яка утримувала» школу цього типу [4, с. 268–269, 492, 497, 1317]. Подібне нововведення було пов'язане з намірами влади розширити коло потенційних «спонсорів» за рахунок міщан, підприємців та фінансистів, які не мали дворянського статусу, однак на той час, в умовах модернізації економіки, ставали вже більш впливовими у суспільстві.

Після відставки О. Головніна у 1866 р. наступні три десятиліття в розвитку освіти відзначені проведенням низки контрреформ, які звужували й без того досить обмежені повноваження громадськості щодо нагляду та контролю за початковими і середніми навчальними закладами. У сфері жіночої освіти населення Правобережної України було обмежене у праві впливати на фінансові ці заклади. Для тутешніх жіночих гімназій та прогімназій не було передбачено існування такого органу управління як попечительська рада та обрання/призначення попечительок закладів. Для інших губерній з 1870 р. склад, кількість і стать членів цих колегіальних органів вже не була обмежена і належала цілком до компетенції тих «станів і громад, які утримували за власний рахунок гімназій та прогімназій». Однак чергове «Положення», яке вводило цю зміну, дещо звужувало компетенцію попечительських рад: вони втратили контроль за підбором вчительських кадрів.

З 1871 р. ускладнювалася процедура призначення почесних попечителів середніх навчальних закладів – представників «земств, станів, громад і приватних осіб», які фінансували школу. Відтепер це право належало по відношенню до гімназій – імператору, прогімназій

– міністру. У сфері початкової освіти громадськість, яка була представлена у повітових і губернських училищних радах, поступалася низкою повноважень на користь директорів та інспекторів народних шкіл та голови цього колегіального органу.

Фактично до кінця XIX ст., тобто й у період міністерства І. Делянова (1882–1898 рр.), консервативно-охоронна політика в сфері освіти лише зміцнювалася, а громадськість мала вкрай обмежений доступ до участі в управлінні навчальними закладами.

На межі століть в міністерських колах активізувалося обговорення можливих шляхів зближення школи і сім'ї. Однак лише революційні події 1905–1907 рр. стали поштовхом до реалізації подібних намірів. Уряд Російської імперії пішов на певні поступки щодо послаблення нагляду та контролю за діяльністю навчальних закладів. Циркулярне розпорядження «про заходи щодо впорядкування шкільного життя» від 26 листопада 1905 р. містило пункт про проведення у кожній гімназії та реальному училищі загальних батьківських нарад для створення батьківських комітетів. Виборний голова цього органу мав аналогічні із почесним попечителем повноваження [2, с. 88-89].

Ситуація в черговий раз кардинально змінилася у 1911 р., коли міністр Л. Кассо видав «Правила про позашкільний нагляд за учнями середніх навчальних закладів». Відтепер для проведення виборів до комітету була необхідна участь не менше 2/3 від загального числа батьків учнів, а самі вибори визначалися легітимними за умови, що вони відбулися у 2/3 класів за наявності 2/3 учасників у кожному з них. Така консервативна політика Л. Кассо постійно знаходила критику серед громадськості. Значно кращу репутацію мав наступний міністр П. Ігнат'єв, в основі управління якого лежала думка про необхідність «тісного єднання з громадськістю та з місцевими силами». У цьому напрямку він докладав дієві зусилля для залучення громадськості до роботи в педагогічних радах та фактично відновив попередній ліберальний статус батьківських комітетів [3, с. 4310-434]. Ці зміни було зафіксовано у «Положенні про батьківські організації при середніх навчальних закладах Міністерства народної освіти» від 6 липня 1916 р., однак ефект від їх практичної реалізації не встиг повністю проявитися з огляду на початок революції 1917 р.

Таким чином, у другій половині XIX – на початку XX ст. ідея всебічного громадського контролю над освітою отримала досить обмежене практичне втілення, переважно у формі надання незначних наглядово-управлінських повноважень впливовим і заможним дворянам-поміщикам. Лише на початку XX ст., в умовах наростання революційних настроїв, уряд пішов на певні поступки щодо послаблення нагляду та контролю за діяльністю навчальних закладів – розширив склад педагогічних рад середніх навчальних закладів та дозволив створення батьківських комітетів.

Використані джерела та література:

1. Головин А.В. Записки для немногих / А.В. Головин. – СПб., 2004. – 576 с.
2. Журнал МНП. – СПб., 1906. – Ч. I. – 965 с.
3. Материалы по реформе средней школы. Примерные программы и объяснительные записки, изданные по распоряжению г. министра народного просвещения. – Пг., 1915. – 548 с.
4. Сборник постановлений по МНП. – СПб., 1865. – Т. 3. – 1616 стб.
5. Чарнолуский В. Земство и народное образование. – Часть первая / В. Чарнолуский. – СПб, 1910. – 186 с.

Г.Я. Салаўёў, Мінск
студэнт факультэта міжнародных адносін
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

ПАДЗЕІ 2014 Г. ВА УКРАЇНЕ І ПАЗІЦЫЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

У дадзеным артыкуле разглядаецца афіцыйная пазіцыя Рэспублікі Беларусь да падзей, якія разгортваліся ва Украіне, перш за ўсё ў Крыму, вясною 2014 г., аналізуючы заяўленні, выказванні, інтэрв'ю Прэзідэнта, Міністэрства замежных спраў Рэспублікі Беларусь, аналітычныя работы спецыялістаў па дадзенай тэматыцы: А. Ціхамірава, А. Багуцкага, Д. Мельянцева і інш., а таксама робячы высновы праз аналіз заходніх, беларускіх, расійскіх і ўкраінскіх сродкаў масавай інфармацыі. Мэта артыкула – даць ацэнку афіцыйнай пазіцыі Мінска да крымскіх падзей у 2014 г., каб пазбегнуць фальсіфікацый гістарычных фактаў, няправільнай трактоўкі дзяржаўнай пазіцыі і няведання палітычнага курса Рэспублікі Беларусь адносна ўкраінскага крызісу.

Ключавыя словы: Крым; украінскі крызіс; крымскі рэфэрэндум; Беларусь, Расія і Украіна.

This article tells about the official position of the Republic of Belarus towards events, which took place in Ukraine, especially in Crimea, in the spring of 2014. It is analysing the statements, observations, interviews of the President, the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus, and analytics of this topic's experts: A. Tikhmirau, A. Bahutski, D. Melyantsou and other, as well as drawing conclusions based on the analysis of Western, Belarusian, Russian and Ukrainian mass media. The article's purpose is to give an assessment towards the official position of Minsk to the events that took place on the Crimean Peninsula in 2014, in order to avoid falsification of historical facts, an incorrect interpretation of the governmental position and ignorance of the political course of the Republic of Belarus in relation to the Ukrainian Crisis.

Key words: Crimea; Ukrainian Crisis; the Crimean referendum; Belarus, Russia and Ukraine.

У кантэксце рэвалюцыйных падзей ва Украіне, дзвюхбаковыя адносіны паміж Беларуссю і Украінай на афіцыйным узроўні практычна замарозіліся. Аднак у сакавіку-красавіку 2014 г. Прэзідэнт Беларусі А. Р. Лукашэнка сфармуляваў асноўныя падыходы Мінска да падзей ва Украіне і вакол яе, якія заключаліся ў наступных тэзісах: Майдан пацягнуў за сабою развал эканомікі, буйны ўзровень карупцыі і недавер людзей; Беларусь выступае за тэрытарыяльную цэласнасць Украіны (у т. л. Крым); анэксія Крыма Расіяй – «небяспечны прэцэдэнт». Крым – дэ-факта частка Расіі, але дэ-юрэ не з'яўляецца праз адсутнасць міжнародных дагавораў і пагадненняў, а таксама прызнання іншых дзяржаў; прызнанне легітымнасці новай украінскай улады; тэрыторыя Беларусі ніколі не будзе выкарыстоўвацца да нападения на Украіну [1, с. 100]. У сувязі з гэтым Пасол Украіны ў Беларусі М. Ежаль выказваў упэўненасць, што Беларусь «не ўдарыць Украіну нажом у спіну» і дзякаваў рэспубліцы за яе ўстрыманую пазіцыю і падтрымку [2].

11 сакавіка расійскае Міністэрства замежных спраў заявіла, што прынятая парламентам Крыма дэкларацыя незалежнасці адпавядае ўсім нормам міжнароднага права, спасылаючыся на Статут ААН і на заключэнне Міжнароднага суда ААН па Косава ад 2010 г. [3].

На наступны дзень А. Лукашэнка правёў пасяджэнне Савета Бяспекі, дзе заявіў, што «мы не збіраемся быць ініцыятарамі эскалацыі якіх-небудзь працэсаў у сувязі з украінскімі падзеямі і супрацьстаеннем Захада, ЗША, з аднаго боку, і Расіі з іншага» [4].

Расійскае кіраўніцтва, спасылаючыся на неабходнасць абароны нацыянальнай бяспекі, санкцыянавала выкарыстоўванне вайсковай сілы супраць Украіны і ў кароткі тэрмін усталявала поўны кантроль над украінскай аўтаноміяй Крым. Канцлер Германіі Ангела Меркель заявіла 13 сакавіка ў ходзе выступу ў Парламенце, што калі Расія працягне дзейнічаць адпаведным чынам, гэта будзе катастрофай не толькі для Украіны. Лідары G7 таксама заявілі, што не прызнаюць вынікі рэферэндума ў Крыму [5].

16 сакавіка ў аўтаномнай рэспубліцы Крым адбыўся рэферэндум аб уваходжанні ў склад Расійскай Федэрацыі. На рэферэндум выносілася два пытанні: «Вы за яднанне Крыма з Расіяй на правах суб'екта РФ?» і «Вы за аднаўленне дзейнасці Канстытуцыі Рэспублікі Крым 1992 г. і за статус Крыма як часткі Украіны?» Большасць апытаных (96,77%) выказалася за яднанне з Расіяй. Па дадзеных кіраўніка крымскай камісіі па правядзенні рэферэндума М. Малышава, яўка склала 83,1%. Але варта адзначыць, што карэннае насельніцтва Крыма – татары, якія байкатавалі рэферэндум, прытрымліваліся канцэпцыі захавання Крыма ў складзе Украіны [6].

18 сакавіка Прэзідэнт Расіі У. Пуцін, новыя кіраўнікі Крыма У. Канстанцінаў і С. Аксёнаў і новы мэр Севастопаля А. Чалы падпісалі дагавор аб уваходжанні Рэспублікі Крым і Севастопалю ў склад Расіі. МЗС Украіны заклікаў міжнародную супольнасць не прызнаваць незалежнасць Крыма, бо яна была абвешчана нелегітымным органам па выніках антыканстытуцыйнага рэферэндума, які быў праведзены з вялікай колькасцю парушэнняў агульнаеўрапейскіх нормаў і стандартаў правядзення рэферэндумаў [6].

Прэс-сакратар беларускага МЗС Дз. Мірончык 17 сакавіка пракаментываў сітуацыю ва Украіне і Крыму і заявіў, што Беларусь гатовая прыкласці ўсе магчымыя намаганні дзеля таго, каб вярнуць адносіны паміж Украінай і Расіяй у нармальнае русла. Таксама ён падкрэсліў і запэўніў у тым, што Беларусь прытрымліваецца канцэпцыі тэрытарыяльнай цэласнасці Украіны [7].

Як паведамляецца ў афіцыйным заяўленні Міністэрства замежных спраў Беларусі 19 сакавіка 2014 г., «Рэспубліка Беларусь не можа быць безудзельнай да падзей ва Украіне, у тым ліку да рэферэндума ў Крыму і прынятым па яго выніках рашэння аб уваходжанні ў склад Расійскай Федэрацыі. З улікам сённяшніх рэалій Беларусь выступае супраць аднабокага тлумачэння прынцыпаў міжнароднага права і прыкладзе ўсе магчымыя высілкі для таго, каб вярнуць адносіны паміж Украінай і Расіяй да братэрскіх і добрасуседскіх» [8]. У сувязі з заяўленнем прэс-сакратара МЗС Беларусі Мірончыка, яго ўкраінскі калега Я. Пярэбійніс паведаміў, што гэта пазітыўны сігнал з боку Беларусі, але з заяўлення не зразумела, ці асуджае Беларусь анексію Крыма. Таксама ён нагадаў, што апошняя анексія была зроблена ў 1939 г. [9].

27 сакавіка 2014 г. на спецыяльнай сесіі Генеральнай Асамблеі ААН адбылося абмеркаванне пытання аб прыналежнасці Крыма, на якой Беларусь адмовілася асудзіць дзеянні Расіі на Крымскай паўвыспе. У сувязі з гэтым, Кіеў выслаў свайго пасла з Мінску. Беларусь свайго пасла ва Украіне адсылаць адмовілася, спаслаўшыся на моцныя добрасуседскія адносіны [10, с. 71]. Але апроч гэтага сам Аляксандр Лукашэнка публічна заяўляў, што ён супраць юрыдычнага прызнання далучэння Крыма да Расіі і папракаў украінскія ўлады, што яны не пачалі вайну з усходняй суседкай «за сваю зямлю», а ўкраінскую армію за тое, што яна не змагалася ў Крыму з расійскімі салдатамі [11].

У далейшым пазіцыя афіцыйнага Мінска ў дачыненні да анексіі Крыма вызначалася наступнымі падыходамі і ўстаноўкамі: імкненне захаваць нейтралітэт і добрыя адносіны з абодвума канфліктуючымі бакамі (Расіяй і Украінай); непрызнанне страты Украінай Крыма дэ-юрэ; адмоўныя адносіны да праектаў федэралізацыі Украіны; імкненне падтрымліваць высокі ўзровень эканамічных кантактаў; імкненне захаваць актыўныя дыпламатычныя кантакты з афіцыйным Кіевам і новым украінскім урадам [10, с. 71-72].

У верасні 2014 г. міжведамастная дэлегацыя ЗША ў складзе прадстаўнікоў кіраўніцтва Агентства ЗША па міжнародным развіцці, Міністэрства абароны ЗША і Дзяржаўнага дэпартаменту ЗША

наведала Мінск, дзе яна станоўча ацаніла ўзважаную пазіцыю Рэспублікі Беларусь у пытанні статусу Крыма [12].

Увогуле палітыка беларускага кіраўніцтва адносна падзей ва Украіне і вакол яе была вельмі тонкай: яно не стала парушаць наладжанныя адносіны з Расіяй, падтрымлівая Украіну па шэрагу пытанняў. Афіцыйны Мінск поўнасьцю адмовіўся ад выкарыстання выказаў «расійская акупацыя», «расійская агрэсія», «анексія Крыма».

Выкарастаныя крыніцы і літаратура:

1. Богуцкий, О. Беларусь – Украина: Стратегически значимое соседство / О. Богуцкий // Белорусский ежегодник (2014). – Вильнюс: Логвінаў, 2015. – с. 99-106.
2. Коровенкова, Т. Посол Украины: Уверен, что Беларусь не ударит нас в спину / Т. Коровенкова // TUT.by [Электронный ресурс]. – 17.03.2014. – Режим доступа: <https://news.tut.by/politics/391269.html>.
3. МИД РФ назвал законной декларацию независимости Крыма // TUT.by [Электронный ресурс]. – 11.03.2014. – Режим доступа: <https://news.tut.by/world/390303.html>.
4. Александр Лукашенко провёл заседание Совета Безопасности Республики Беларусь // Официальный Интернет-портал Президента Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 12.03.2014. – Режим доступа: http://president.gov.by/ru/news_ru/view/aleksandr-lukashenko-provodit-zasedanie-soveta-bezopasnosti-respubliki-belarus-8247/
5. Действия России в Крыму: Меркель предрекает катастрофу // TUT.by [Электронный ресурс]. – 13.03.2014. – Режим доступа: <https://news.tut.by/world/390590.html>
6. Референдум в Крыму о статусе автономии // РИА Новости [Электронный ресурс]. – 16.03.2014. – Режим доступа: <https://ria.ru/spravka/20170316/1489950964.html>.
7. Коровенкова, Т. МИД: Беларусь готова приложить все усилия, чтобы вернуть отношения между Украиной и Россией в нормальное русло / Т. Коровенкова // TUT.by [Электронный ресурс]. – 17.03.2014. – Режим доступа: <https://news.tut.by/politics/391043.html>.
8. Заявление Министерства иностранных дел Республики Беларусь // Пресс-служба Министерства иностранных дел Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 19.03.2014. – Режим доступа: <http://mfa.gov.by/press/statements/f37cedcbbaa1d826.html>.
9. Шрайбман, А. МИД Украины ожидает от Беларуси осуждения российской аннексии Крыма / А. Шрайбман // TUT.by [Электронный ресурс]. – 20.03.2014. – Режим доступа: <https://news.tut.by/politics/391631.html>

10. Тихомиров, А. В. Украинский кризис и Беларусь: итоги года / А. В. Тихомиров // Беларуско-польскія адносіны: гісторыя і сучаснасць : матэрыялы Міжнар. круглага стала, Мінск, 30 кастр. 2014 г. – рэдкал. : В. Г. Шадурскі (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2015. – 114 с. – С. 69-84.
11. Штефанович, А. Кульбиты минского официоза / А. Штефанович // Материк [Электронный ресурс]. – 14.04.2014. – Режим доступа: <http://www.materik.ru/rubric/detail.php?ID=17743>
12. Коровенкова, Т. США – Беларусь: за Крым – thank you, но политзаключенных надо отпустить / Т. Коровенкова, С. Королевич // Белорусские новости [Электронный ресурс]. – 10.09.2014. – Режим доступа: http://naviny.by/rubrics/politic/2014/09/10/ic_articles_112_186679/

А.В. Балицька, Київ
старший науковий співробітник
Музей історії міста Києва

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІДДІЛУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ УПРАВИ У ЧАСИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1943 РР.)

У статті досліджується діяльність відділу охорони здоров'я київської міської управи під час нацистської окупації у 1941 - 1943 рр. На основі архівних документів аналізується, яким чином відділ функціонував за німецької влади і які заходи впроваджувалися у ті роки.

Ключові слова: відділ охорони здоров'я, київська міська управа, нацистська окупація.

The article examines the activities of the Kyiv City Health Care Department during the Nazi occupation from 1941 to 1943. On the basis of archival documents, it is analyzed how the department operated under the German authorities and what actions were taken in those years.

Key words: Health Care Department, Kyiv City Council, Nazi occupation.

19 вересня 1941 р. гітлерівські війська вступили у Київ, відразу запровадивши в ньому жорсткий окупаційний режим. До кінця грудня 1941 р. місто контролювалося військовими, згодом всі управлінські функції перейшли до цивільної німецької адміністрації.

Органи місцевого самоврядування були представлені міською та районними управами [1, арк 66].

Відділ охорони здоров'я (далі – ВОЗ), підпорядкований Київській міській управі, розпочав свою діяльність наприкінці вересня 1941 р. Завідуючим відділу було призначено п. Сенгалеви́ча. Його заступником став п. Мусієнко, який згодом, у листопаді 1941 р., змінив на цій посаді свого попередника. На першому етапі окупації організаційна структура відділу охорони здоров'я складалася із взаємопідпорядкованих підрозділів: підвідділів, секцій, штатів інспекторів, референтів та консультантів з тих чи інших питань[2, арк. 1,3-8].

Практична діяльність ВОЗ розпочалася з реєстрації медичних працівників, які залишилися в окупованому Києві, перевірки й опису майна всіх вцілілих закладів охорони здоров'я та налагодження функціонування медичної інфраструктури [3, арк. 42]. Однак, останнє завдання було чи не найскладнішим. Внаслідок воєнних дій окремі медичні об'єкти були повністю або частково зруйновані. Найкращі медичні заклади міста перейшли у розпорядження міського комісаріату, в них здебільшого організовувалися лазарети для солдатів та офіцерів Вермахту [4, арк. 29]. Деякі лікарні та амбулаторії були закриті та законсервовані. Обладнання, що належало цим закладам, зазвичай вивозилося до Німеччини, а інвентар та залишки медикаментів або передавалися у німецькі шпиталі, або, з дозволу окупантів, у підвідомчі МВОЗ установи [5, арк. 1]. На кінець грудня 1941 р. на теренах міста відновили свою діяльність 69 закладів охорони здоров'я, включені до медичного відділу Управи [6, С. 4]. Проте діяльність цих установ супроводжувалася значними труднощами: бракувало медикаментів, спирту, перев'язувальних матеріалів; харчування хворих у стаціонарах було недостатнім та малопоживним; у лікарняних палатах температура не перевищувала 2-5°; майже до грудня медикам не виплачувалася заробітна плата; крім того, нерідко траплялися випадки зловживань та корупції з боку керівництва закладів [7, арк. 3].

Починаючи з квітня 1942 р., за розпорядженням німецької адміністрації всі відділи міської управи зазнали докорінних

організаційних змін. Вже у травні того ж року відділ охорони здоров'я було реорганізовано та змінено його кадровий склад. Новим керівником ВОЗ був призначений етнічний німець доктор Шульц [8, арк. 1]. Станом на 4 серпня 1942 р. відділ включав 9 секторів, в яких працювали 156 співробітників [9, арк 38]. Пріоритетні напрями його діяльності були чітко прописані у проекті під назвою «Організація та управління охороною здоров'я при міській управі», виданому штадткомісаріатом у жовтні 1942 р. Насамперед, перевага віддавалася проведенню санітарно-гігієнічних заходів, управлінню та нагляду за всіма державними та приватними підприємствами, особливо харчової та медичної галузі тощо [10, арк. 8]. Цікаво, що у даному документі майже не розглядалася лікувальна робота. Зрозуміло, що стан здоров'я містян, а тим більш проблеми їх лікування мало цікавили окупаційну владу. На більш-менш якісну медичну допомогу могли розраховувати лише ті, хто був спроможний працювати на користь Рейху. Проте, через мізерні заробітки та запроваджену оплату за медичні послуги навіть вони не завжди могли отримати цю допомогу. Безкоштовна поміч у медзакладах була передбачена для хворих на туберкульоз, малярію, венеричні хвороби, психічнохворих, тяжкопоранених [11, арк. 10]. Внаслідок постійного зменшення асигнувань на медичну сферу з боку німецької влади лікувальна мережа міста невпинно скорочувалася. Приміром, лише за липень–серпень 1942 р., у порівнянні з березнем того ж року, припинили свою діяльність 20% всіх медичних установ міста. По всіх бюджетних закладах, підпорядкованих ВОЗ, з липня по вересень було скорочено 2556 медичних ставок, проти запланованих на початок року – 4556 [9, арк. 13; 10, арк. 4].

Характерними ознаками окупованого міста стали жахлива антисанітарія та поширення небезпечних хвороб. Внаслідок незадовільної роботи комунальних служб вулиці, окремі садиби, вокзали, базари були завалені тонами побутового сміття, яке не вивозилося, а накопичувалося у вигляді величезних звалищ. На подолання проблеми міською управою були мобілізовані представники всіх підрозділів відділу охорони здоров'я, відповідних господарчих відомств, а також місцеве населення. Проте всі вжиті заходи не приносили очікуваних результатів, вони були

нерегулярними та, зазвичай, мали локальний характер [12, арк. 7]. Висока захворюваність населення вже з кінця 1941 р. по всіх інфекціях перебувала на максимальному рівні. Поширення різноманітних інфекційних патологій було зумовлене тяжкими побутовими умовами; довготривалим недоїданням; відсутністю якісної питної води; низьким рівнем охоплення щепленнями; масовим педикульозом тощо.

З численних звітів санітарних служб періоду окупації випливає, що безперечним «лідером» серед усіляких недуг були туберкульоз, венеричні хвороби та малярія. Тільки у липні 1942 р. у спеціалізованих протитуберкульозних установах Києва на обліку перебували 6833 особи. Щодо венеричних хвороб, то влітку 1942 р. у стаціонарах та амбулаторіях міста лікувалися 444 хворих на сифіліс та 426 – на гонорею. Протягом січня – липня того ж року число зареєстрованих на малярію становило 1782 особи [9, арк. 41, 75]. У 1942 р. були високими показники ураження на черевний та висипний тифи, паратиф, дизентерію, дифтерію, скарлатину тощо.

Для нормалізації медико-санітарного стану та зниження інфекційної захворюваності відділом охорони здоров'я було розроблено низку протиепідемічних заходів. Приміром, у звіті ВОЗ за вересень 1942 р. зазначалося: *«... було проведено запобіжних щеплень: проти черевного тифу – 522; дизентерії – 1428; дифтерії – 542; 266 вакцинацій проти віспи...порядком боротьби з висипним тифом, з оглянутої кількості завошивлених – 4428 особи. З них: 1520 пропущено через спецпропускники та лазні, а 1690 через домашню обробку... зроблено 6975 різних санітарних оглядів...»* [10, арк 1]. Для запобігання поширенню туберкульозу всі без винятку лікувальні заклади міста зобов'язані були через кожні 10 днів повідомляти Тубінститут про нові виявлені випадки хвороби. Для контролю за венеричною захворюваністю до штату МВОЗ були введені нові посади інспекторів по боротьбі з цими недугами та по патронажу хворих на венеричні хвороби [9, арк. 24]. За розпорядженням німецького командування реєстрація, лікування, первинні та щотижневі контрольні огляди захворілих покладалися на медпрацівників. Органи спеціально створеної санітарної поліції допомагали медикам у розшуку та примусовій госпіталізації осіб, що

ухилялися від обов'язкового лікування. Проте страшна скрута, голод, неконтрольована проституція, брак специфічних препаратів у спеціалізованих установах та заміна їх на менш дієві нівелювали всі зусилля щодо надання якісної медичної допомоги захворілим [10, арк. 18].

Отже, в окупованому Києві вирішення багатьох проблем медичної сфери покладалося на відділ охорони здоров'я міської управи. Проте повний контроль з боку німецької влади, недостатнє фінансування, низький рівень роботи санітарно-лікувальних установ завадили співробітникам відділу налагодити в місті нормальну діяльність.

Використані джерела та література:

1. Державний архів Київської області (ДАКО).Ф.Р-2356.Оп.1. Спр.60.66 арк.
2. ДАКО.Ф.Р-2356. Оп.9.Спр.1. 24 арк.
3. ДАКО.Ф.Р-2356.Оп.2.Спр.1.248 арк.
4. ДАКО.Ф.Р-2356. Оп. 9. Спр.8. 33арк.
5. Державний архів м. Києва (ДАК). Ф.Р-601.Оп.2.Спр.10. 14арк.
6. Нове українське слово.1941.23 груд.
7. ДАКО.Ф.Р-2356.Оп.1.Спр.61.5арк.
8. ДАКО.Ф.Р-2356.Оп.9.Спр.2. 28арк.
9. ДАКО.Ф.Р-2356.Оп.9.Спр.5. 98арк.
10. ДАКО.Ф.Р-2356.Оп.9.Спр.3. 38арк.
11. ДАКО.Ф.Р-2356.Оп.9.Спр.10. 14арк
12. ДАК. Ф.Р-583. Оп.2.Спр.п.16.10арк

А.М. Бараннік, Київ
науковий співробітник
Національний музей історії України

СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНИХ МІФІВ ТА СТЕРЕОТИПІВ ПРО ЗАПОРОЗЬКЕ КОЗАЦТВО В ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ XVIII – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIX СТ.

Стаття присвячена дослідженню історичних міфів та стереотипів про українське козацтво в історичній літературі періоду з XVIII ст. по першу третину XIX ст. Проаналізовано першоджерела виникнення міфів та

стереотипів про козацтво та поширення останніх в історичній літературі того часу.

Ключові слова: українське козацтво, міфи, стереотипи, історична література.

The article is devoted to the study of historical myths and stereotypes about Ukrainian Cossacks in the historical literature in the period from the XVIII to the first third of the XIX century. The primary sources of the emergence of myths and stereotypes about the Cossacks and the dissemination of the latter in the historical literature of that time have been analyzed.

Key words: Ukrainian Cossacks, myths, stereotypes, historical literature

Запорозьке козацтво свого часу було одним з найяскравіших проявів військової, політичної та господарської самоорганізації осілого населення Наддніпрянщини у другій половині XV – XVIII ст. Його політична та частково адміністративна модель вільної республіки, описана ще Е. Лясотою, Г. Бопланом, С. Мишецьким та іншими сучасниками, у 1648-1650-х рр. стала основою для ранньомодерної української держави – Гетьманщини (прикметно, що навіть її офіційна назва була «Військо Запорозьке»). У XVIII ст. запорозьке козацтво активно займалось господарським освоєнням Південної України, заснувавши більше 5000 зимівників, кілька десятків сіл і містечок. Значна частка торгівлі Нижньої Наддніпрянщини між 1734 і 1775 рр., особливо, сіллю, рибою, кіньми та ВРХ, контролювалась Кошем Нової Запорозької Січі [2, с. 11-14]. Січ на р. Підпільна була середнього розміру містом-фортецею тих часів й не обмежувалась суто військовими та адміністративними функціями. Так, її передмістя – Гасан-Баша (Базар) – було головним внутрішнім ринковим майданчиком Вольностей Війська Запорозького Низового та осередком ремісничого виробництва. В самій же Новій Січі діяв уряд – Кіш, існувало 38 куренів (військового-господарських одиниць), церква Покрови Пресвятої Богородиці (виконувала функцію релігійного центру Вольностей), при ній же діяла й січова школа. Аналогічний, але менший за масштабами, устрій мали центри 5-х (пізніше – 9-ти) паланок й кілька містечок, великих сіл та слобід. Тим не менше, картина запорозького життя, яка постає з описів дворянської російської та частково старшинської історіографії XVIII – першої половини XIX ст., змальовує запорожців як безгосподарних

гультяїв, що зловживають алкоголем та нездатних дати раду величезним Вольностям Війська Запорозького Низового. Звісно, це не відповідало дійсності, й корпус документів Архіву Коша Нової Запорозької Січі та сучасні дослідження це підтверджують. Проте, сформовані ще у XVIII – початку XIX ст. історичні міфи про запорожців мали значний вплив на висвітлення їх способу життя та економічної активності в подальшій історіографії.

На цю проблему звертали увагу дослідники Запоріжжя, зокрема, В. Голобуцький [3], О. Мірущенко [5] та деякі інші фахівці. Проте, вони лише частково висвітлювали означену проблему й майже не торкалися аналізу причин формування історичних міфів про запорозьке козацтво.

Метою даної публікації є конкретизація першоджерел найпоширеніших історичних міфів та стереотипів про запорозьке козацтво, визначення причин їх появи та простеження їх поширення в історіографії.

Витоки цих історичних міфів ми знаходимо у звітах російських чиновників та офіцерів, які служили в Новосіченському ретраншементі й інших російських фортецях на теренах Вольностей Війська Запорозького Низового. Так, найголовнішим джерелом для російських істориків тих часів була праця князя С. Мишецького «История о козаках запорожских...» [4]. Її важливість полягала в тому, що вона стала основою для майже всіх історичних творів про Запорозьке козацтво у російській дворянській (та частково української старшинської) історіографії. Цю працю написав російський інженер, який у другій половині 1730-х рр. працював у Запорізькій Січі і мав змогу безпосередньо познайомитись з життям запорожців. Останній російський чиновник зображує з широкою палітрою негативних якостей. Так, постійно акцентується увага на надмірному споживанні алкоголю та марнотратству здобутих (чи зароблених) цінностей. Більше того, автор стверджує, що розділити все здобуте (та зароблене) між товариством та гучно його пропити, це був обов'язок кожного козака [4, с. 26]. А перехід до господарської активності запорожців у 1730-х рр. і її пріоритет в Новій Січі пояснюється автором тим, що буцімто більшість військових козаків були вбиті, потрапили в полон, або через старість повернулись

додому [4, с. 9]. Ще більш показовим є документ від 1 січня 1748 р. «О выборе в Сечи Запороской кошевого атамана, войскового судьи, писаря и асавула», який ймовірно був складений одним з офіцерів Новосіченського ретраншементу. У документі невідомий автор, повідомляючи про обрання на Січі нової військової старшини, не шкодує критичних висловів для запорожців, називаючи більшість з них «презельными пьяницами и злодеями», яких старшина перед виборами тиждень споювала. Самі ж вибори у тексті описані в якнайчорніших тонах [6, с. 1779-1784].

Економічний аспект відносин на Січі аж ніяк не відповідає описам, адже на Запоріжжі вже у 1730-х рр. існував відносно потужний прошарок запорозьких купців, про що є згадки у численних документах [1, с. 272-279], а шинковий промисел був досить обмеженим. Що ж до виборів, то форс мажорні обставини час від часу траплялись і цього було не уникнути з огляду на демократичний характер Запорозької республіки. Тим не менш, ці тези активно повторюють історики Російської імперії другої половини XVIII ст., зокрема Г. Міллер («Исторические сочинения о Малороссии и малороссиянах», написані в середині XVIII ст., перевидані у 1846 р.), О. Рігельман («Летописное повествование о Малой Росси...», написане у другій половині XVIII ст., перевидане у 1847 р.), Л. Максимович і А. Щекатов (стаття про запорожців у «Географическом словаре Российского государства, Т.II.», М., 1801 р.) та ін.

Вважаємо, що така ситуація в російській історіографії була зумовлена більше політичними мотивами, пов'язаними з наступом російського уряду на земельні володіння і політичну систему Запоріжжя у другій половині XVIII ст., ніж реальним станом речей. Фактично, аналізуючи історіографію праць про запорожців цього періоду (часто це лише згадки про них), можна констатувати наявність історичного міфотворення, яке частково відобразиться навіть в історичних працях пізнішого періоду, наприклад, у «Історії Нової Січі, або останнього Коша Запорозького» А. Скальковського. Ці політично вмотивовані історичні неточності та практика одностороннього тенденційного висвітлення запорозької повсякденної

дійсності бере свій початок з історичних праць другої половини XVIII ст.

Отже, російська дворянська історіографія XVIII – початку XIX ст. змальовувала запорозьких козаків з вкрай негативного боку, формуючи відносно усталені історичні міфи та стереотипи. Головними з них можна виокремити наступні: 1. запорожці надмірно споживали алкоголь; 2. січовики обов'язково мали пропити (прогуляти) все набуте або зароблене; 3. запорожець - це завжди розбійник (гайдамака); 4. запорозькі козаки не здатні були господарче освоїти свої земельні володіння; 5. січовики були перепорою в розвитку торгівлі. Причинами цього явища була необхідність історично легалізувати наступ російського абсолютизму на права запорожців з подальшою ліквідацією інституцій Нової Січі й інкорпорації її володінь до складу Новоросійської та Азовської губерній Російської імперії. Головними виконавцями «державного замовлення» російського уряду стали чиновники Новосіченського ретраншементу та представники російської історіографії XVIII – першої третини XIX ст.

Використані джерела та література:

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 / Гол.ред. кол.: Сохань П.С. (голова), Апанович О.М, Боряк Г.В, Бутич І.Л. та інші. – Том 1. – К.,1998. – 698 с.
2. Бараннік А.М. Захист Кошем Нової Запорозької Січі зовнішньоекономічних інтересів Запоріжжя (1734 – початок 1740-х рр.) // Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 7. – Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2016 – С. 11-14.
3. Голобуцький В. Запорізька січ в останні часи свого існування (1734-1775 рр.) : історична література / В.О. Голобуцький; передм. В.С. Мороза. – Дніпропетровськ : Січ, 2004. – 421 с.
4. История о козаках запорожских, как оные из древних лет зачалися, и откуда свое происхождение имеют, и в каком состоянии ныне находятся // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете (ЧОИДР). – М., 1847. – № 6. – 36 с.
5. Мірущенко О. Економічний розвиток Запорозьких Вольностей періоду Нової Січі / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України – Запорізьке відділення; Східний інститут

українознавства ім. Ковальських – Запорізька філія; Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького; Запорізький національний університет. – К., 2015. – 216 с.

6. Эварницкій Д.И. Источники для истории Запорожских казаков. Т.2. – Владимирь: Типо-Литография Губернскаго Правленія. – С. 1779-1784.

С.А. Дудка, Полтава
аспірантка

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

СІМЕЙНІ ДОМОГОСПОДАРСТВА ЖИТЕЛІВ СЕЛА ДАВИДІВКА ПИРЯТИНСЬКОГО ПОВІТУ (НА ОСНОВІ ДАНИХ СПОВІДНОГО РОЗПISУ 1784 Р.)

Стаття присвячена дослідженню сімейної структури родинних зв'язків мешканців села Давидівка від 1784 р. Використовуючи метод порівняльного аналізу та типологію встановлено структуру більшості досліджуваних родин.

Ключові слова: сімейні домогосподарства, сповідний розпис.

The article is devoted to the study of the family structure of the family ties of the inhabitants of the village of Davidovka from 1784. Using the method of comparative analysis and typology, the structure of most of the families studied is established.

Key words: family households, confessional statement.

Нині в Україні все більшої популярності набирають історико-демографічні дослідження. Не зважаючи на це, проблема еволюції інституту сім'ї ще й досі залишається малодослідженою сторінкою української історії. Спробою доповнити її є пропонуваний аналіз сімейної структури та мережі родинних зв'язків мешканців села Давидівка Пирятинського повіту Київського намісництва (до 1781 р. – Яблунівської сотні Лубенського полку), здійснений на основі облікових даних сповідного розпису.

Станом на 1784 р. у Давидівці нараховувалося 101 домогосподарство з населенням 1260 осіб (651 чоловік і 609 жінок) [1, арк. 22]. Варто зазначити, що 2 особи – Афанасій Пушкарьов з донькою Февронією [1, арк. 21зв.], які значаться в

розписі як «богадельние», з подальшого аналізу будуть виключені. Проведені підрахунки показують, що у Давидівці мешкала 21 особа (3 двори) духовного стану, 615 осіб (48 дворів) – військового (козаки) і 449 осіб (22 двори, 28 бездвірних хат) – посполитого (селяни). Ще 173 особи проживали в дворах духовенства і козаків в якості слуг чи підсусідків. Це дозволяє визначити середню населеність давидівських домогосподарств, яка для духовенства становила 7,3 особи, козаків – 16,4 особи, селян – 9 осіб. Загалом же по селу показник середньої населеності дворів становив 12,5 осіб.

Найбільш залюдненим був двір 30-річного сотенного отамана Григорія Сливи [1, арк. 2зв.–3], у якому нараховувалося аж 43 людини. При цьому його власна сім'я складалася лише з 7 осіб, а решту мешканців двору складали підсусідки та слуги. Найменш заселений – двір 58-річного козака Дорофія Іванченка [1, арк. 13], в якому проживало лише 5 осіб.

Видається доцільним порівняти також населеність дворів і бездвірних хат посполитих. Слід додати, що Арнольд Перковський, порівнюючи ці два типи господарських одиниць, різницю між ними вбачав у наявності чи відсутності польових наділів («грунтів») [2, с. 105]. Так-от, 57% давидівських селян були власниками таких наділів, а 47% мали лише «город біля хати». Середня населеність домогосподарств посполитих становила 11,6 особи для дворів та 6,9 осіб для бездвірних хат. Найбільше жителів нараховував двір 54-річного Ісидора Шрамка [1, арк. 15] – 19 осіб. Не набагато від нього відставали бездвірні хати 41-річного Іллі Тарасенка [1, арк. 19зв.] та його однолітка Андрія Ткача [1, арк. 20зв.], в кожній з яких значилося по 16 осіб. Найменш залюднені – двір 64-річного вдівця Федора Сапсая [1, арк. 16зв.] з 6 мешканцями і бездвірні хати 49-річного Клима Волощенка [1, арк. 19], 38-річного Пилипа Демченка [1, арк. 20зв.] і 49-річного Якова Бобира [1, арк. 21зв.] з населеністю в 4 особи кожна. Отже, бездвірні хати поступалися дворам як за можливостями ведення господарської діяльності, так і за кількістю мешканців, якщо не враховувати абсолютні показники, що були радше винятком.

Тепер перейдемо до характеристики родин мешканців Давидівки. Згідно з прийнятим в історичній демографії визначенням

польського дослідника Цезарія Кукльо, під родинною розуміють групу взаємозалежних осіб, зосереджених в одному домогосподарстві, серед яких малі (нуклеарні) родини, кривні родичі та слуги [4, с. 354]. Це визначення дещо звузимо і терміном «родина» позначатимемо групу родичів пов'язаних кривними зв'язками або свояцтвом, що мешкають разом. Таким чином, поза межами подальшого дослідження залишаться т.зв. «дворовие» (підсусідки і слуги), що, зазвичай, не мали родинних зв'язків із головою домогосподарства.

Застосування означеного підходу дозволило нарахувати в Давидівці станом на 1784 р. 101 самостійну родину. Як бачимо, кількість сімей порівняно з кількістю домогосподарств не змінилася: 3 священицьких, 48 козацьких і 50 селянських. Тобто, у даному випадку в одному дворі мешкала всього лише одна родина.

Однак, порівняно з показниками населеності домогосподарств, отримано дещо інші цифри щодо чисельності родин їх власників. Так, у середньому на одну сім'ю представника духовенства припадало 7 осіб, а козака – 12,8 особи. Особливо помітне скорочення у козацькому середовищі, адже саме у дворах козаків проживала основна частина підсусідків і всі слуги (разом 172 особи). Незмінною залишилася населеність селянських родин – 9 осіб, що пов'язано з відсутністю «дворових» у цієї категорії мешканців Давидівки.

Найбільшою була сім'я 42-річного козака Бориса Кавунського [1, арк. 1-1зв.], яка окрім самого господаря, його дружини Ірини та дітей – Пилипа, Афанасія, Йосифа, Стефана, Акилини, Пелагії та Козьми складалася ще з купи інших родичів – всього 33 особи. Найменша – родина 44-річного сотенного отамана Дениса Тягельського [1, арк. 3], що мешкав разом зі своєю 37-річною дружиною Марфою. В середньому на одну давидівську родину припадало 10,7 особи.

Далі проаналізуємо поколінну структуру родин, що мешкали в Давидівці у 1784 р. Згідно з даними сповідного розпису, лідирували сім'ї, що склалися з представників трьох поколінь (батьки, діти, онуки) – 56,4% (57). На другому місці опинилися родини з двопоколінним складом (батьки з дітьми) – 33,7% (34). На долю чотирипоколінних родин (батьки, діти, онуки, правнуки) у загальній

структурі припало всього 8,9% (9). Останнє місце з 1% зайняла єдина в селі однопоколінна родина (шлюбна пара без дітей) [1, арк. 3].

Наступною розглянемо типологію давидівських сімей, використовуючи класифікацію британського дослідника Пітера Ласлетта. Згідно з нею виділяють три основних типи родинних домогосподарств:

1. Прості або нуклеарні – шлюбна пара з дітьми чи без них, родина вдівця або вдови з дітьми.

2. Розширені – сім'ї, у яких поряд з подружньою парою живе ще хтось із родичів. Залежно від того, ким ці родичі доводяться главі домогосподарства, розрізняють розширення по висхідній, низхідній та бічній лініях.

3. Мультифокальні – сім'ї, що складаються з кількох нуклеарних ядер. Розширені та мультифокальні родини ще називають складними [3, с. 92–93].

З усіх родини, що мешкали в Давидівці, абсолютна більшість відносилася до мультифокальних – 75 (74,3%). Значно поступалися їм нуклеарні – 18 (17,8%). Найменше ж було сімей із розширеною структурою – 8 (7,9%). Отримані дані свідчать про переважання в Давидівці у 1784 р. складних форм сімейної організації (82,2%).

Насамкінець наведемо приклади структури родин вищеназваних трьох типів. Так, класичною нуклеарною була козацька сім'я 46-річного Іоанна Лютаря [1, арк. 8.], що мав дружину Агафію, синів Євстафія, Федота і Онисима та доньку Катерину. Родина посполитого 30-річного Тимофія Панченка [1, арк. 21] розширена по висхідній лінії, адже, окрім дружини Катерини, дітей Параски і Зіновії, разом з ним мешкала ще й теща-вдова Єфимія Познячка. Прикладом мультифокальної родини може слугувати сім'я козака Федора Богатиренка [1, арк. 12], що складалася з 10 осіб. Ця родина нараховувала два простих ядра, перше з яких утворював 41-річний глава двору з дружиною Пелагією та чотирма дітьми – Соломонією, Стефаном, Мойсеєм і Євдокією. Друге ядро складав рідний брат Федора 37-річний Матвій, що мав дружину Марію і двох доньок – Єфросинію та Софію.

Результати проведеного дослідження підтвердили думку більшості сучасних науковців про те, що в другій половині XVIII ст.

на території усієї Центрально-Східної Європи в середовищі сільських жителів переважали родини із складною структурою.

Використані джерела та література:

1. Исповедные ведомости церковных приходов сел: Давидовки, Деймановки, Кейбаловки с указанием количества дворов, количества и состава населения. 1784 г. // ДАПО (Державний архів Полтавської області). Ф. 801. Оп. 1. Спр. 811. Арк. 1-22зв.
2. Перковский А. О людности украинского двора и величине семьи во второй половине XVIII века (по материалам Румянцевской описи и церковной статистики). Проблемы исторической демографии СССР / А.О. Перковский – Таллин, 1977. – С. 104-111.
3. Hammel E. A., P. Laslett. Comparing household structure over time and between cultures // Comparative Studies in Society and History. – 1974. – Vol. 16. – P. 73-109.
4. Kuklo C. Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej / C. Kuklo. – Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009. – 532 s.

Т.В. Самчук, Київ

аспірант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ХАРЧУВАННЯ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА (1834-1863 РР.)

У статті досліджено особливості харчування студентів університету Святого Володимира у 1834 - 1863 рр. Виявлено відмінності між харчуванням різноманітних студентів та проаналізована роль харчування у повсякденному житті студента університету Святого Володимира.

Ключові слова: харчування, університет Святого Володимира, повсякденне життя, студент.

The article deals with the nutritional characteristics of the students of St. Volodymyr University in the period from 1834 to 1863. The differences between the nutrition of different students are revealed and the role of nutrition in the daily life of the student of St. Volodymyr's University is analyzed.

Key words: nutrition, St. Volodymyr University, daily life, student.

Сучасні дослідження підтверджують, що кожна сформована соціальна група має свою унікальну систему харчування. За допомогою їжі формується і визначається різниця між різними культурами. Місце людини в соціальній структурі суспільства може визначатися за тим, як багато і з ким вона їсть. При такому підході соціальна ієрархія також втілюється і в кулінарній формі [1, р. 1514]. Відповідно, ми звертаємо увагу на історію харчування, як важливий елемент історії культури повсякдення. На сьогоднішній день не існує загальновизнаного підходу для висвітлення історії їжі та харчування. Цей напрямок став своєрідним простором для експериментів, міждисциплінарної взаємодії.

Українські історики здебільшого звертаються до теми харчування у контексті вивчення тієї чи іншої соціальної групи [2,3]. У нашому дослідженні ми розглядаємо специфіку харчування студентства Університету св. Володимира протягом 1834–1863 рр. з метою показати, що особливості споживання їжі студентами були однією зі складових формування їх спільноти та культури.

Практично упродовж усього зазначеного періоду студентство Університету св. Володимира розподілялося на дві групи. До першої відносилися вихованці інституту казеннокоштных студентів та закладу для незаможних студентів (отримували все необхідне для життя та навчання за рахунок держави), а до другої – своєкоштні студенти (навчалися та жили за власний кошт). Кожна група мала свою специфіку споживання їжі.

Харчування казеннокоштных студентів було чітко регламентоване. Існувало затверджене меню та розклад харчування. Сніданок розпочинався о 7-й годині, обід після 15-ї, вечеря о 18-19-ї. Існували також певні правила. Студенти збиралися в їдальню по дзвінку і займали відповідне кожному місце. Перед споживанням їжі і після читалися відповідні молитви. Заходити у верхньому одязі та брудному взутті до їдальні заборонялося. За столом треба було зберігати тишу і благопристойну поведінку. Звук мідного дзвінка слугував сигналом початку трапези. Для тих, хто запізнився більше як на 20 хвилин, на обід заходити в їдальню було заборонено, також після 8 і 20 години студенти не могли отримати сніданок або вечерю, які складалися з чаю та булки [4, с.109].

Звичними обідніми стравами студентів були: перші страви (борщ з м'ясом, різноманітні супи (з горохом, рисом, перловою крупою та рибою)). Другі страви були представлені блюдами з яловичини, риби та грибів з гарніром. З десертних страв можна згадати ламанці з маком та медом**, налісники, пончики, пироги із солодкою начинкою. У режимі студентського харчування обов'язково враховувалися пости. На цей період на стіл подавалася пісні страви.

Звичною ситуацією для своєкоштного студента було, вступивши до університету, винаймати помешкання у жителів міста. Часто оренда житла включала столування, тобто харчування; як правило студент отримував обід, який був включений у вартість оренди. Якість харчування залежала від фінансових можливостей студента і була доволі різною. Загальний рівень матеріального забезпечення своєкоштних студентів був низьким, відповідно частина вихованців університету страждала від недоїдання. Декотрі зі своєкоштних студентів самостійно купували продукти харчування на київських ринках і готували власноруч.

Значна кількість студентів харчувалися у певної господині-столовниці, яка за помірну плату надавала вихованцям університету обіди, які могли складатися з однієї або п'яти страв. Траплялося, що студенти відмовлялися від столування через низьку якість запропонованих блюд. Студенти також долучалися до міської культури харчування. Вони були доволі частими гостями у міських кав'ярнях, кондитерських, трактирах та пивних [5, р.86].

Необмінним атрибутом студентського життя були спільні застілля. Вони відігравали важливу комунікативну роль у середовищі студентства, сприяючи формуванню студентської корпорації. Спочатку вечірки влаштовували у своїх помешканнях заможні студенти. Згодом, після організації студентських гмін, відбувалися корпоративні студентські зібрання. Улюбленими стравами студентів на них були кльоцки з сиром, сосиски, булки тістечка, фрукти. Серед алкогольних напоїв були популярними пиво, вино, ром, студенти

** Страва західнослов'янської кухні. Виготовлюються із прісного тіста (борошно, вода, рослинна олія), яке розкачують як локшину. Потім лист тіста розмічають на крупні квадрати розміром стандартного печива і підсушують в духовці. Розламують лист по розміченим лініям і розміщують його (вертикально) в рідку гарячу суміш кип'ятку, меду, цукру, маку на 5-7 хвилин.

практично не вживали горілки. Спільні трапези слугували подальшій консолідації студентства і сприяли його перетворенню в справжню студентську корпорацію.

Таким чином, харчування в житті студентства відігравало значну роль. За набором споживчих продуктів та режимом харчування студенти належали до середнього та вищого прошарків тогочасного суспільства. Звичайно ж, харчування студентів залежало від особливостей міського господарства та культури споживання їжі. Київ, будучи доволі великим торговим центром в регіоні, дозволяв мати широкий доступ до різноманітних продуктів, але водночас це позначалося на їх ціні. Казеннокоштні студенти та вихованці закладу для незаможних студентів мали доволі різноманітне та порівняно краще харчове забезпечення, проте процес здороження продуктів з часом робив їх харчування все менш задовільним. Натомість головна частина студентства (своєкоштні) мала матеріальні труднощі і їм не завжди вдавалося мати достатню кількість їжі. Спільне харчування виступало з'єднуючим фактором для студентської спільноти, колективне споживання їжі підтверджувало її міцність. Спільні зібрання та трапези підтверджували наявність згуртованої студентської корпорації, яка стала найбільш помітною в другій половині 1850-х рр.

Використані джерела та література:

1. The Social and Cultural Uses of Food // The Cambridge history of Food ed. K. F. Kiple, K.C. Ornelas. – The Cambridge University Press, 2000. – p. 1513-1516.
2. Сокирко О. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669-1726 рр. / О. Сокирко. – К.: Темпора, 2006. – 280 с.
3. Яременко М. Насолоди освічених в Україні XVIII століття (про культуру вживання церковною елітою чаю, кави та вина) // Київська Академія. – 2012. – Вип. 10. – С. 117-184.
4. Шемета Ю. Кухонне та столове повсякдення інституту казеннокоштных студентів імператорського Університету св. Володимира (1834-1858 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. – 2015. – Вип. 1. – Ч. 3. – С. 105-111.
5. Remy Johannes. Higher education and national identity: polish student activism in Russia 1832-1863 / Johannes Remy. – Helsinki, 2000. – 380 p.

Г.О. Андріяка, Київ

здобувач наукового ступеня к.і.н.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСТВ У РОЗПОВСЮДЖЕННІ ЕЛЕМЕНТАРНИХ МЕДИЧНИХ ЗНАНЬ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1904 – 1917 РР.)

У статті досліджується діяльність земств у питанні розповсюдження базових медичних знань серед місцевого населення. Надаються конкретні приклади та статистика, що демонструє результати просвітницької діяльності у 1904 - 1917 рр.

Ключові слова: земства, медичні знання, просвітницька діяльність.

The article examines the activities of district councils in the issue of distribution of basic medical knowledge among the locals. Specific examples and statistics are presented showing the results of educational activities from 1904 to 1917 year.

Key words: district councils (zemstva), medical knowledge, educational activities.

Початок ХХ ст. для Київської губернії ознаменувався запровадженням на її території земського самоврядування. Земство з перших кроків своєї діяльності починає активно розбудовувати місцеву економіку в нових умовах. Звісно, зміни торкнулися й сфери громадського здоров'я. Адже здоров'я населення, на думку земців, було однією з визначних ланок суспільного життя та розвитку господарства в регіоні.

Отримавши в 1904 р. у спадок від Київського приказу громадської опіки та розпорядчого комітету лікувальні заклади, Київський губернський комітет у справах земського господарства вживає низку заходів щодо покращення надання первинної медико-санітарної допомоги населенню: розвиває мережу дільничних медичних установ для сільської місцевості, займається будівництвом нових стаціонарних лікувальних закладів, запрошує на роботу кваліфікованих медичних працівників, створює при губернській управі консультативно-виконавчий орган – Лікарсько-санітарне бюро та впроваджує в життя інші нагальні завдання [1, с. 93-96, 101].

Хоча земська охорона здоров'я Київської губернії розвивалася в лікувально-профілактичному напрямі, проте для досягнення більш дієвих результатів, особливо в боротьбі з епідеміями, потрібно було надати можливість пересічним громадянам ознайомитися з елементарними медичними знаннями. Як результат, у більшості повітів земськими діячами й лікарським персоналом було розпочато роботу з організації санітарно-гігієнічних виставок, популярних читань з медицини та гігієни й інших просвітницьких заходів. Приміром, виставки організовувалися під керівництвом повітових земських управ, основним завданням яких було ознайомлення населення губернії з інфекційними захворюваннями, шляхами їх розповсюдження, заходами щодо їх попередження [1, с. 108]. Одну з таких санітарно-гігієнічних виставок було організовано Сквирською повітовою земською управою, що діяла протягом 11-14 січня 1914 р. в однойменному містечку. На ній були представлені різні предмети медичної направленості: картини, малюнки, фотографічні знімки, діаграми, картограми, медичні прилади, патологоанатомічні препарати тощо. Виставка була поділена на декілька секцій.

У першій секції відвідувач мав змогу ознайомитися з будовою людського тіла серед представлених предметів в експозиції. У другій йшла мова про розповсюдження інфекційних захворювань і причини їх виникнення. У цьому ж відділі виставки розміщувалися мікроскопи, лабораторні предмети, бактеріологічні препарати й інше медичне приладдя. Третя секція розкривала види інфекційних захворювань та шляхи запобігання їх розповсюдженню. Особлива увага в цій секції, у вигляді малюнків і діаграм, приділялася широко розповсюдженному соціальному захворюванню – туберкульозу. Четвертий відділ виставки був складений з таблиць та присвячувався іншій соціальній проблемі – алкоголізму, а в п'ятому розміщувалися інформаційні стенди про хвороби, що можуть передаватися від тварини до людини. Виставкою керували досвідчені земські дільничні та ветеринарні лікарі, які надавали роз'яснення щодо представлених предметів в експозиції.

Варто наголосити на тому, що протягом періоду функціонування виставки її відвідало близько 1500 осіб, серед яких були учні єврейської школи, вихованці чоловічої й жіночої гімназій,

слухачі сільсько-господарських курсів. Відвідувачі уважно вивчали експозицію, цікавилися представленими предметами, слухали роз'яснення фахівців. Висока відвідуваність виставки показала зацікавленість пересічних громадян повіту медичними науковими фактами щодо появи захворювань і причин їх розповсюдження. У свою чергу, організатори виставки ставили за мету поширити науково-обґрунтовані знання про основи здоров'я й гігієни в боротьбі з антисанітарією та іншими негативними явищами, що побутували серед населення. Надалі земські службовці планували перевезти її до інших містечок Сквирського повіту: Ново-Фастова та Ружина [2, с. 11-12].

З появою повітової санітарної організації в 1912 р. розпочинають свою діяльність санітарні піклувальні осередки під керівництвом санітарних лікарів. До санітарно-просвітницької роботи залучають освічених громадян, які б своїм авторитетом змогли б донести до людей правильну думку відносно причин захворюваності різними хворобами, правил особистої гігієни, утримання житлових приміщень у відповідних санітарних нормах тощо. Вони працювали в якості санітарних піклувальників, а їх головним обов'язком було спостереження за санітарним станом місцевого водовідведення, покращення санітарних умов населених пунктах, контроль за очищенням і впорядкуванням площ та торговельних майданчиків, організація комплексних обідів для школярів у загальноосвітніх закладах, облаштування ясел-притулків у літній період часу в сільській місцевості, та допомога лікарям у боротьбі з епідеміями [1, с. 108-109, 3, с. 148].

Ще одним дієвим заходом щодо попередження розповсюдження епідемій, на думку земців, було інформування населення в усній формі та за допомогою друкованих видань. Народні читання, передусім, проводилися у спеціально відведених місцях – церквах, школах, сільських сходах – для неписьменного та малограмотного населення, вони супроводжувалися читанням книг, газет, періодичних видань та іншої друкованої продукції. Земські діячі вважали, що такі заходи були корисні, насамперед, у подоланні марновірства, а також підняттю інтелектуального рівня населення завдяки отриманій пізнавальній інформації [3, с. 148].

Важливим шляхом ознайомлення населення з елементарними медичними знаннями були також засоби масової інформації. У періодичному виданні київського земства – «Киевской земской газете» – неодноразово друкувалися статті, присвячені різним епідемічним захворюванням, що часто спалахували на теренах Київської губернії. У газетних публікаціях розповідалося про характер перебігу захворювання, найбільш розповсюдженні шляхи зараження небезпечним недугом та про заходи щодо запобігання інфікуванню небезпечною інфекційною хворобою [4, с. 2-7].

Варто зазначити, що особливою заслугою земських повітових управ було придбання брошур і листівок для популяризації гігієнічних знань серед населення, складених Комісією Товариством лікарів у пам'ять М.І. Пирогова. Ці друковані видання закупалися безпосередньо для лікарського та фельдшерського персоналу для подальшого розповсюдження в сільських лікарських дільницях [5, арк. 72-73].

У роки Першої світової війни (1914–1918 рр.) санітарне бюро, окрім інших його завдань, продовжувало санітарно-просвітницьку роботу, хоча і в обмеженому масштабі, підлаштовуючись під потреби воєнного часу. Вона була направлена на розповсюдження санітарно-гігієнічних знань серед хворих і поранених воїнів, біженців і місцевого населення в лікарняних закладах Київської губернії. У той же час, бюро особливу увагу та сили сконцентрувало на вжитті заходів щодо подолання спалахів епідемічних захворювань, які посилились у період воєнної інтервенції [1, с. 112-114].

Отже, не останню роль у покращенні громадського здоров'я населення зіграла спільна робота земських службовців і лікарів щодо розповсюдження елементарних медичних знань серед населення Київської губернії, тому їх внесок виявився значним та ефективним у цьому напрямі діяльності, адже це сприяло зменшенню чисельності хворих у майбутньому.

Використані джерела та література:

1. Обзор Киевского губернского земства за 1904–1917 г. / Киевская губернская земская управа. – Киев: Типография Киевской губернской народной управы, 1918. – Ч. 1. – 196 с.

2. Киевская земская газета. – 1914. – № 6.
3. Врачебно-санитарная хроника. – 1907. – № 6–7.
4. Киевская земская газета. – 1909. – № 34.
5. ЦДІАК України. Ф. 336. Оп. 1. Спр. 3017. 97 арк.

В.О. Гаврилов, Київ

аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ 1918 Р. НА ШПАЛЬТАХ ТОГОЧАСНОЇ ЦЕРКОВНОЇ ПРЕСИ

Церковні Собори Київської митрополії відбувалися лише до XVII ст., надалі Церква втратила можливість їх проведення, особливо в Синодальний період своєї історії. На початку XX ст. політична ситуація в Україні сприяла відновленню канонічної традиції соборноправності. Проаналізовано підготовку, організацію та проведення Собору 1918 р. та встановлено, що ідею Собору запропонували й прагнули реалізувати українське духовенство та миряни. Для його підготовки було створено Всеукраїнську Православну Церковну Раду (ВПЦР). Головна мета ініціаторів скликання Собору – здобуття самостійності УПЦ. Уперше офіційно це важливе питання обговорювалося у червні 1917 р.

Проаналізовано матеріали газети «Церковно-общественная мысль» на предмет висвітлення перебігу Всеукраїнського православного церковного собору у 1918 р. Часопис «Церковно-общественная мысль» виходив з 25 липня 1917 р.

Ключові слова: *Всеукраїнський православний собор, церква, церковна преса, українська автономія, Гетьманат.*

Church Cathedrals of the Kyiv Metropolitanate took place only until the seventeenth century. In the future, the Church lost its opportunity, especially in the Synodal period of its history. At the beginning of the twentieth century, the political situation in Ukraine contributed to the restoration of the canonical tradition of coordination. The idea of the cathedral was offered and sought to be implemented by the Ukrainian clergy and the laity. For the preparation, the All-Ukrainian Orthodox Church Council was created. The main purpose of the initiators of the convocation of the Council is to gain independence of the UOC. For the first time officially this issue was discussed in June 1917. The Cathedral began its work in January 1918, with Bishop Pimen (Pegov) elected chairman. In the governing bodies of the Cathedral, the group of Ukrainian Orthodox Church Council with a national orientation and the idea

of autocephaly prevailed. The session of the 3rd session of the Council was interrupted on December 17 in connection with the overthrow of the Hetmanate. In this paper, the author seeks to analyze the materials of the newspaper "Church-social thought" in order to cover the course of the All-Ukrainian Orthodox Church Cathedral in 1918. The journal "Church-social thought" came out from July 25, 1917.

Key words: *All Ukrainian Orthodox Cathedral, church, church press, Ukrainian autonomy, Hetmanate.*

На початку ХХ ст. політична ситуація в Україні сприяла відновленню канонічної традиції соборноправності. Ідею проведення Собору запропонували й прагнули реалізувати українське духовенство та миряни. Для підготовки було створено Всеукраїнську Православну Церковну Рад (ВПЦР). Головна мета ініціаторів скликання Собору – здобуття самостійності УПЦ. Уперше офіційно це питання обговорювалося у червні 1917 р. на Помісному (Всеросійському) Соборі в Москві, коли 66 представників від 10-ти українських єпархій подали звернення, у якому просили про підтримку ідеї української автономії перед Тимчасовим урядом та клопотали про скликання Собору в Києві. Собор розпочав роботу 7 січня 1918 р.

Одним із важливих джерел, у якому висвітлена робота Собору, є газета «Церковно-общественная мысль», яка у 1918 р. була єдиним церковним часописом на теренах України. Від самого початку журналісти даного часопису висвітлювали діяльність Всеукраїнського православного церковного собору. Так, у першому випуску 1918 р. від 10 січня було вміщено матеріал про початок роботи Собору [1, с. 30]. Зокрема у ньому повідомлялося про місце проведення Собору – Софійський собор, а відкривав його Митрополит Платон. Окрім того, на урочистому відкритті були присутні: Митрополит Київський та Галицький Володимир й Харківський Антоній, Архієпископ Волинський Євлогій, Єпископ Катеринославський Агапіт, Балтський (заступник Подольського єпископа) Пімен, Чернігівській Пахомій, Полтавський Феодор, Київські вікарії – Василь, Никодим, Назарій та Димитрій. Загалом за даними часопису на Соборі були присутні понад 300 осіб [1, с. 30].

Наступний матеріал про Собор на шпальтах видання «Церковно-общественная мысль» було подано у випуску № 11 від 22

червня [2]. Причина полягала в тому, що 19 січня було закрито I сесію Собору, а II сесія розпочала роботу 20 червня 1918 р.

У червневому випуску газети «Церковно-общественная мысль» повідомлялося про те, що робота Собору у січні була перервана через бойові дії поблизу Києва. Але коли прийшов спокій у столицю України, Собор поновив свою роботу. Також у цьому ж номері повідомлялося, що у роботі Собору замість запланованих 46 представників воєнного духовенства беруть участь лише п'ять воєнних священників. Причиною цьому знову ж таки називають бойові дії проти більшовиків та відсутність часу для проведення виборів представників на Собор [2, с. 38].

Також, починаючи з числа 10 часопису «Церковно-общественная мысль», з'являється постійна рубрика «Хроника с Всеукраинского Церковного Собора». У ній детально описана робота Собору.

Невідомий автор в деталях розписав початок роботи II сесії Собору. Зокрема він пише, що відкриттю сесії передувала святкова літургія та молебень, проведений Київським митрополитом Антонієм. Важливо зазначити, що на відкритті Собору був присутній Гетьман Павло Скоропадський та члени уряду. Головував на відкритті II сесії єпископ Пімен [2, с. 39].

Наступне засідання Собору відбулося 25 червня і повністю було присвячене обговоренню записки 62, яку підписав протоієрей Титов та його прибічники [2, с. 40]. Головним питанням у записці було переобрання Президії Собору, крім єпископів. Для більшості учасників Собору ця пропозиція стала доволі неочікуваною.

Докази авторів записки зводилися до того, що на II сесію Собору прибули нові члени, які не брали участі у виборі Президії під час I сесії. Аргументи були нібито суттєві, але тут же виникло питання: якщо до III сесії приєднаються уже нові члени, знову потрібно буде переобирати Президію. А тому це питання довелося вирішувати шляхом голосування всіх присутніх учасників Собору. У результаті 153 особи проголосували за перевибори, 145 – проти, 14 – утрималися [2, с. 41].

Однак дещо пізніше більшість членів Собору висловили думку, що Президія не скомпрометувала себе, а тому має продовжити свою

роботу. Через деякий час голосуванням було виражено довіру уже обраній Президії. Всі її члени повернулися до зали і продовжили свою роботу.

Також автори записки виступили проти участі в Соборі представників церковної ради. Прибічники протоієрея Титова пропонували виключити з роботи Собору Церковну Раду, або включити до Собору представників Київських приходських організацій. Однак автори записки не повідомили, чому обрали саме Київську єпархію, а не іншу з теренів України. Коли ж авторам записки зачитали довідку про Церковну Раду та про її роль у Соборі, то один із підписантів протоієрей Титов попросив зняти з розгляду питання про Раду [2, с. 41].

Підсумовуючи результати перших засідань II сесії Собору, невідомий автор на сторінках газети «Церковно-общественная мысль» зазначає, що на Соборі визначилися два табори, обидва сильні, але по-різному організовані, і їхнє протистояння загостриться під час вирішення питання організації Вищого Церковного Управління в Україні, яке мали розглядати уже найближчим часом [2, с. 42].

І хоча на шпальтах часопису не вказано конкретно, що це за два табори, ми розуміємо, що мова йде про українські церковні сили та проросійські. Аналізуючи матеріал газети «Церковно-общественная мысль», можемо стверджувати, що автори часопису виступали на боці української течії.

У номері 15-16 від 10 серпня уже в постійній рубриці було вміщено матеріал про заключні дні роботи II сесії [3, с. 22]. Невідомий автор детально описав останні дні роботи Собору [3, с. 22].

Насамперед, на шпальтах газети детально описується виступ Гетьмана України П. Скоропадського перед учасниками собору, який відбувся 6 липня о 12 годині [3, с. 23].

Також під час II сесії Собору, крім уже вище згаданих питань, було розглянуто низку важливих проблем, які стосувалися безпосередньо церковної служби. Зокрема була розроблена формула покори під час богослужінь. Було вирішено обов'язково під час

богослужінь молитися «о Богохранимой Державе Украинской и о благоверном гетьмане ее Павле» [3, с. 25].

Також під час II сесії було прийнято «Положення про тимчасове вище управління православної Церкви в Україні».

Попри спротив української течії, було прийнято постанову з 17-ти пунктів, яка визначала принципи самоуправління української єпархії Собором єпископів та Всеукраїнською Православною Церковною Радою, що підпорядковувалися Московському Патріархату [3, с. 26–28].

Важливо зазначити, що на II сесії розглядалося питання про церковний календар. Після дискусій члени Собору постановили: «существующего церковного календаря не менять и в вопросе о праздниках останатся при старом стиле» [3, с. 28].

У червні 1918 р. членами Собору також було розглянуто питання податків на духовенство та церковні землі. Було прийнято рішення звернутися до Міністерства віросповідання з проханням не обкладати податками духовенство та церковні землі [3, с. 28].

7 липня члени Всеукраїнської Православної Церковної Ради були позбавлені мандатів і змушені припинити участь у соборних засіданнях. За це проголосувало 172 члени Собору проти 142 [3, с. 29].

Вже 9 липня на Соборі виступив Митрополит Антоній з питанням щодо постаті Гетьмана Івана Мазепи. Митрополит поставив до відома членів Собору що разом з Гетьманом П. Скоропадським звернулися до Митрополита Тихона з проханням зняти з Івана Мазепи анафему [3, с. 29-30].

Також на Соборі розглядали питання про церковну освіту. Вирішення питання про духовні школи Собор звів до потреби їх фінансування державою, відкинувши розроблені спеціальною комісією проекти реформ. У цій ситуації Міністерство віросповідань підтримало ініціативу Київської духовної академії щодо затвердження нового Статуту Академії, який обмежував вплив митрополита; від єпархіальної влади були дистанційовані й середні та початкові духовні школи. Підкреслимо, що це єдина галузь церковного життя, в якій уряд провів свої рішення, оскільки всі духовні школи перебували на державному утриманні [3, с. 30-31].

Таким чином, проаналізувавши окремі публікації газети «Церковно-общественная мысль», ми можемо зробити висновок, що на сесіях було прийнято низку важливих для України рішень. З трьох сесій Собору, які відбулися у 1918 р., найбільш детально висвітлена лише II сесія. I сесія висвітлена побіжно і частково, а про III сесію публікацій нам відшукати взагалі не вдалося.

Використані джерела та література:

1. Церковно-общественная мысль. – 1918. – 10 январа.
2. Церковно-общественная мысль – 1918. – 10 июня.
3. Церковно-общественная мысль. – 1918. – 10 августа.

Р.Г. Спірідонов, Київ
магістрант

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ

У статті аналізуються організаційно-правові засади феномену волонтерства в Україні. Виконано огляд існуючих законів та законопроектів, що регулюють волонтерську діяльність та зроблено спробу запропонувати правки до законодавства для модернізації діяльності волонтерів та волонтерських організацій.

Ключові слова: волонтерство, організаційні принципи, правові засади, Україна.

The article analyzes the organizational and legal principles of the volunteering phenomenon in Ukraine. A review of the existing laws and bills which regulate volunteering activities was performed and an attempt to propose the revisions to legislation in order to upgrade the activities of volunteers and volunteer organizations was made.

Key words: volunteering, organizational principles, legal principles, Ukraine.

Волонтерський рух на сучасному етапі довів максимальну ефективність як складова верифікації позитивної політики держави у цій сфері. Волонтерство, яке на початку 2014 р. було пов'язане лише

із самими волонтерами та їхніми реципієнтами, вже давно не сприймається ізольовано від решти громадських рухів. В Україні волонтерська діяльність давно стала показником зв'язку провладних інституцій з суспільством, що повинно регулюватися загальними правилами, тобто законами. Успішність існування відносин у цій сфері на пряму залежить від стартового правового фундаменту для усіх суб'єктів-учасників цієї соціальної площини.

Проблеми волонтерського руху в Україні набули актуальності серед вітчизняних вчених. Так, в аналітичній доповіді О.А. Корнієвського [1] було надано характеристику правового статусу волонтерського руху на межі 2013-2015 рр. У науковому доробку В.Л. Голуба [2] були розглянуті аспекти взаємодії державних інститутів та волонтерських організацій, вказані недоліки нинішнього законодавства та поради щодо внесення змін в окремі пункти існуючих у цій сфері законів. У публікації В.О. Шамрай та М.А. Ольховського [3] проаналізовано основні напрями для покращення українського законодавства в сфері волонтерства.

Проаналізувавши доступну інформацію про сучасне українське законодавство в сфері волонтерства, ми намагатимемося здійснити спробу комплексно надати характеристику цьому руху та зробити пропозиції щодо внесення змін або покращення в ньому окремих статей.

На сьогоднішній день волонтерська діяльність у нашій державі регулюється трьома основними правовими документами: Закон України «Про волонтерську діяльність» [4], «Про громадські об'єднання» [5] та «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [6]. Дослідник О.А. Корнієвський зазначає, що у зв'язку з дестабілізацією ситуації на Півдні та Сході України у 2014 р. корекція законодавчого поля, що регулює волонтерську діяльність, є вкрай нагальною [1, с. 26]. Нові виклики потребували негайного внесення змін для переформатування правового ґрунту волонтерської діяльності в умовах турбулентної ситуації на сході країни. Ще до цього було підготовлено три законопроекти: «Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» (щодо розвитку громадянського суспільства в Україні та підтримки волонтерського руху)» від 5 листопада 2013 р. (№ 3549), «Про внесення змін до

деяких законів України (щодо волонтерської діяльності)» від 14 листопада 2013 р. (№ 3549-1) та «Про внесення змін до деяких законів України (щодо волонтерської діяльності)» від 4 липня 2014 р. (№ 3549-1П), що містили пропозиції щодо удосконалення чинного закону про волонтерську діяльність [1, с. 28].

У тексті документів планувалося змінити наступні пункти:

- статус «волонтерської організації» та «неформальних волонтерських груп»;
- переліку напрямів волонтерської діяльності з урахуванням її проведення під час надзвичайних ситуацій чи бойових дій;
- визначення повноважного центрального органу виконавчої влади у сфері волонтерської діяльності;
- регламентації застосування договорів про надання волонтерської допомоги під час надзвичайних ситуацій чи бойових дій тощо.

Проте, прийняття правок до законодавства не означало його успішної реалізації, а що ще більш важливо – розуміння та усвідомлення власними громадянами. До цього процесу долучилися європейські партнери України. У 2014 р. було підписано Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, важливими напрямами реалізації завдань якої є співробітництво безпосередньо між організаціями громадянського суспільства України і ЄС, участь незалежних громадських експертів та їх об'єднань у діяльності всіх двосторонніх органів, що утворюються для інституціонального забезпечення дієвості Угоди, подальше наближення вітчизняного законодавства до відповідних європейських стандартів. Безпосередньо у статті 434 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачається, серед іншого, сприяння молоді в отриманні знань, навичок і професійних умінь поза освітньою системою, зокрема волонтерство, та визнання цінності такого досвіду.

На думку В.О. Шамрая та М.А. Ольховського, додатковими пунктами в законах, що регулюють волонтерську діяльність, слід прописати заходи, які будуть стимулювати населення особисто долучатися до волонтерства. Варто додати наступні частини: регулятивну, адже з визнанням волонтерської діяльності держава

зумовлює її впровадження в межах відповідного правового поля; комунікативну, оскільки створює умови для взаємодії держави та суспільства у сфері волонтерської діяльності; заохочення, завдяки якій держава може висловити шану й повагу представникам сфери волонтерської діяльності; стимулювання, позаяк забезпечує процеси розвитку сфери волонтерської діяльності; інформаційну, бо сприяє обізнаності з питань волонтерської діяльності [3, с. 143].

Варто зазначити, що суперечливим залишається питання надання волонтерам статусу «учасник бойових дій». На думку військових, волонтери у зоні проведення АТО ризикують життям поруч із ними та заслуговують на отримання відповідного статусу. Тому прийняття Кабінетом Міністрів України відповідного рішення дозволить уникнути дискримінаційної ситуації та буде позитивно сприйнято у суспільстві.

На думку автора, в існуюче на даний час законодавство варто додати такі пункти, як:

- проведення медіа-кампаній для популяризації волонтерства;
- верифікація та врахування волонтерської діяльності у сфері трудових відносин;
- розроблення єдиної електронної бази ідентифікації волонтерів та волонтерських організацій;
- державне надання особливих пільг для фізичних та юридичних осіб, що беруть участь у волонтерській діяльності;
- створення державних інститутів для підготовки волонтерських кадрів, як в площині теорії, так і практики.

Таким чином, прийняття системного законодавства, спрямованого на врегулювання благодійної та волонтерської діяльності, безумовно, створює умови для розвитку якісно нового рівня цієї діяльності та взаємодії волонтерів взаємодії з органами державної влади.

Використані джерела та література:

1. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. – К.: НІСД, 2015. – 36 с.
2. Голуб В. Л. Волонтерська діяльність в системі взаємовідносин держави та суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.

наук: спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Голуб В'ячеслав Львович – Київ: 2016. – 20 с.

3. Шамрай В.О., Ольховський М.А. Сучасний стан офіційного визнання волонтерської діяльності в Україні / В. О. Шамрай, М. А. Ольховський // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2015. – № 4.– С. 139-145. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2015_4_18.

4. Закон України «Про волонтерську діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.

5. Закон України «Про громадські об'єднання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

6. Закон України «Про благодійну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андріяка Ганна Олександрівна, здобувач наукового ступеня кандидата історичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Балицька Альбіна Василівна, старший науковий співробітник Музею історії міста Києва

Бараннік Анатолій Миколайович, науковий співробітник Національного музею історії України

Беспєка Вадим, штатний ад'юнкт науково-організаційного відділу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного (м. Львів)

Боровікова Марина Олегівна, магістрантка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Булка Олег Вячеславович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Бурцева Марія В'ячеславівна, аспірантка ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Волковський Володимир Павлович, кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

Гаврилов Владислав Олександрович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Галаджій Олександр Вікторович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Дудка Світлана Анатоліївна, аспірантка Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (м. Полтава)

Жога Мирослав Володимирович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Іванов Денис Ігорович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Кноль Роберт, магістр Університету Базеля (м. Базель, Швейцарія)

Лушак Віктор Володимирович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Маменко Тарас Васильович, аспірант Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

Мінасян Радік Арамаїсович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Милько Володимир Іванович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Михайленко Марина Юріївна, аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мудрієвська Ірина Ігорівна, кандидат історичних наук, науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Покляцька Валерія Валеріївна, кандидат історичних наук, провідний спеціаліст відділу формування Національного архівного фонду та діловодства Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г.С. Пшеничного

Половинська Віта Віталіївна, кандидат історичних наук, доцент Київського міжнародного університету

Пугачова-Лакішик Дар'я Володимирівна, кандидат політичних наук, науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Самчук Роман Володимирович, кандидат філософських наук, учений секретар Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

Самчук Тарас Володимирович, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Соловей Глеб, магістр Білоруського державного університету (м. Мінськ, Білорусь).

Спірідонов Роман Георгійович, магістрант Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Старух Євгенія Олександрівна, студентка Інституту прикладного системного аналізу Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Танцюра Костянтин Геннадійович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Танцюра Олексій Геннадійович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ткачук Богдана Вікторівна, аспірантка філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)

Харлан Ганна Олександрівна, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Чемоданова Олена Сергіївна, аспірантка ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Чжен Віра Абрамівна, завідувач кафедри східних мов Київської гімназії східних мов №1, аспірантка ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Чуткий Павло Сергійович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Andriiaka Hanna, candidate for PhD degree in History, National Pedagogical Dragomanov University

Balytska Al'bina, senior research fellow, Museum of Kyiv city History

Barannyk Anatoliy, research fellow, National Museum of the History of Ukraine

Bespeka Vadym, regular adjunct of Scientific and Organizational department, National Army Academy (Lviv)

Borovikova Maryna, master program student, Faculty of History of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Bulka Oleh, PhD student, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»

Burtseva Mariia, PhD student, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»

Chemodanova Olena, PhD student, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»

Chutkyii Pavlo, PhD student, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»

Chzhen Vira, Head of the East languages Faculty of the Kyiv Gimnazium of Eastern languages № 1, PhD student, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»

Havrylov Vladyslav, PhD student, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»

Galadzhii Olexandr, PhD student, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»

Dudka Svitlana, PhD student, Korolenko Poltava National Pedagogical University (Poltava)

Ivanov Denis, PhD student, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»

Kharlan Hanna, PhD in History, research fellow, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine

Knöll Robert, Kunstgeschichte / Philosophie M.A. Student, Universität Basel (CH)

Lushchak Viktor, PhD student, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»

Mamenko Taras, PhD student, Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine

Minasyan Radik, PhD student, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»

Myl'ko Volodymyr, PhD in History, senior research fellow, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine

Mykhailenko Maryna, *PhD student, Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Mudriievska Iryna, *PhD in History, research fellow, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»*

Pokliatska Valeriia, *PhD in History, leading specialist, Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychnyj*

Polovynska Vita, *PhD in History, associate professor, Kyiv International University*

Puhachova-Lakishyk Darya, *PhD in Political Sciences, research fellow State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»*

Samchuk Roman, *PhD in Philosophy, academic secretary of Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine*

Samchuk Taras, *PhD student, Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Salaouyou Hleb, *master program student of Belarusian State University (Minsk, Belarus).*

Spiridonov Roman, *master program student National Pedagogical Dragomanov University*

Starukh Yevheniia, *student, Institute of Applied System Analysis, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

Tantsiura Kostyantyn, *PhD student, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»*

Tantsiura Olexii, *PhD student, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»*

Tkachuk Bohdana, *PhD student, Philosophy Faculty of Ivan Franko Lviv National University (Lviv)*

Volkovskii Volodymyr, *PhD in Philosophy, junior research fellow of Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine*

Zhoga Myroslav, *PhD student, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»*

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ
І ФІЛОСОФІЇ У ДОСЛІДЖЕННЯХ МОЛОДИХ УЧЕНИХ**

**збірник тез учасників
конференції молодих учених
17 травня 2018 р.**

Загальна редакція: к.і.н., доцент М.М. Бессонова

Наукова редакція: к.і.н, старший науковий співробітник Т.Ю. Перга

Технічна редакція: О.О. Рябець

Підп. до друку 27.05.2019. Формат 60×84¹/₁₆. Папір. офс. Гарнітура “Таймс”. Друк. офс.
Ум. друк. арк. 10,0. Обл.-вид. арк. 11,32. Наклад 100 прим. Зам. 175.

Віддруковано у ТОВ-Видавництві “ЛОГОС” із оригіналів автора
Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 201 від 27.09.2000 р.
01030, Київ-30, вул. Богдана Хмельницького, 10, тел. 235-81-77